

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

FRA STARUP SOGN

(SKADS HERRED).

SPREDTE TRÆK AF ET HEDESOGNS HISTORIE

VED

L. S. JESPERSEN.

FØRSTELÆRER.

UDGIVET AF „HISTORISK UDVALG FOR STARUP SOGN“.

BRAMMINGE BOGTRYKKERI

1920.

Forord.

Mange Sognes Historie er allerede skrevet, og det var saaledes ikke nogen ny Ide, da enkelte interesserede Mænd drøftede Tanken om at faa Starup Sogns Historie skrevet. Ved et Møde, hvor en stor Del af Sognets Beboere var til Stede, fremsatte Sognefoged H. Hansen Tanken, og den vandt straks Tilslutning, saa der blev valgt et Udvalg til at søge Planen virkeliggjort. Det var i Foraaret 1914.

„Historisk Udvalg for Starup Sogn“ kom til at bestaa af følgende :

Gdr. Jørgen Jørgensen, Galsltho, Lærer Poulsen, Hesseltho (døde inden Arbejdet blev begyndt), Gdr. Ivar M. Thovtrup, Tofsterup, Gdr. Hans Hansen (jun.) S. Starup, Gdr. Hans Jakobsen, S. Starup, Hmd. P. Kr. Mikkelsen, Puglund, Gdr. Jørgen Thomsen, Vestlerp, Sognefoged H. Hansen, N. Starup, og undertegnede, der blev Formand for Udvalget.

Udvalgets Arbejde er især gaaet ud paa at samle, hvad der kunde fremdrages i selve Sognet; men det blev snart klart, at hvis Sognehistorien skulde blive nogenlunde fuldstændig, vilde det kræve betydelige Arkivstudier. Disse, saavel som den redaktionelle Del af Arbejdet, er udført af Udvalgets Formand.

Efter en 6-aarig Forberedelse kan Bogen vel ikke

kaldes et *Hastværksarbejde*; men den er et *Fritidsarbejde* og et *Førstearbejde*, et *historisk Forsøg*.

Naar *Bogen* udsendes i flere *Dele*, er det dels af *praktiske*, dels af *økonomiske Grunde*.

„*Fra Starup Sogn*“ er i alt væsentligt skrevet paa *Grundlag* af *utrykte Kilder*. 1. og 2. *Del* er bygget paa *Arkivernes gulnede Materiale* med lidt *mundtlig Fortælling* hist og her. 3. *Del* er *udelukkende* bygget paa *mundtlig Fortælling*, især af *Udvalgets Medlemmer*.

Jeg takker *Udvalgets Medlemmer* for godt og *fornøjeligt Samarbejde*. Ogsaa *Tak* til *andre*, som har givet *Oplysninger af Interesse*. *Tak* til *Arkivarerne* ved de forskellige *Arkiver* for *Venlighed* og *Hjælpsomhed*, der er vist mig.

Starup Kommune har bevilget mig 50 *Kr.* som *Hjælp* til *Arkivstudier*.

Bestyrelsen for „*Den grevelige Hjelmstjerne-Rosenroneske Stiftelse*“ har vist *Arbejdet* sin *Interesse* ved at bevilge mig 300 *Kr.* til *Udgivelsen*.

For disse *Tilskud* bringer jeg de *paagældende* min *bedste Tak*.

Maatte saa *Bogen* bidrage til at fremme *Kærligheden* til *Hjemstavn* og dens *Minder* og *maaske* vække lidt mere *historisk Sans* hos en og *anden*, da har *Arbejdet* sin *Berettigelse*, og da har det, trods dets *Mangler*, *baaret gode Frugter*.

Starup Skole, Marts 1920.

L. J E S P E R S E N.

FRA STARUP SOGN

(SKADS HERRED).

SPREDTE TRÆK AF ET HEDESOGNS HISTORIE

VED

L. S. JESPERSEN.

FØRSTELÆRER.

1. DEL. INDTIL 1800.

UDGIVET AF „HISTORISK UDVALG FOR STARUP SOGN“.

BRAMMINGE BOGTRYKKERI

1920.

Indledende Beskrivelse.

Starup Sogn danner det nordøstlige Hjørne af Skads Herred og er omgivet af Øse og Faaborg Sogne i samme Herred; af Lindknud Sogn i Malt Herred, Vorbasse Sogn i Slaugs Herred og Ansager Sogn i Øster Horne Herred.

Kirken, der ligger noget vestlig i Sognet, ligger omtrent 24 km østnordøst for Varde. Sognet har sin største Udstrækning fra Vest til Øst; det samlede Areal er 4745 ha.

Overfladen er ret jævn. Den største Højde naar Sognet i Haldbjerg paa Vestterp Bys Mark. Denne Bakkes Top ligger 53 Meter over Havfladen og er Skads Herreds højeste Punkt. Sognet gennemstrømmes i hele sin Længde af Holme Aa, der udspringer ved Bække og falder i Varde Aa i Nærheden af Sig St. Ved Holme Aa som ved nogle mindre Vandløb findes ret betydelige Engstrækninger. Flere store Moser findes ogsaa i Sognet; heraf er de betydeligste Puglund Mose og Driftsmose.

For en Del Aar siden var omtrent Halvdelen af Sognets Areal Hede; men i de senere Aar er store Dele af Heden indtaget til Bepantning eller opdyrket, saa dette Areal formindskes Aar for Aar. Af større Plantager med Skovpræg kan nævnes

Starup Plantage i den sydvestlige Del af Sognet og Skovende Plantage i den nordøstlige Del.

Overgrunden i Sognet er hovedsagelig let sandmuldet Jord. Undergrunden er af noget forskellig Art, dog mest Sand. Enkelte Steder findes Ler; men det har kun ringe Betydning for Frugtbarheden. Hist og her findes betydelige Gruslejer, saaledes i og omkring Haldbjerg og ved Skovende. Mergel findes flere Steder; den er af meget forskellig Kalkindhold. Tidligere er den i udstrakt Grad blevet benyttet til Jordforbedring, men i de senere Aar er Mergelen mest tilført fra de større Lejer i Agerbæk og Stenderup. Ved Bancanlæget traf man i N. Starup paa et Lag Glimmerler, der dog kun syntes at forekomme i en smal Stribe. Paa N. Starup Mark findes under store Strækuinger et Lag stærkt jernholdig Al, der meget ligner Myremalm.

Starup Sogn er en selvstændig Sognekommune, der hører under Varde Købstads Landjurisdiktion med Tingsted i Varde. Sognet hører ligeledes under Varde Amtstue- og Lægekreds; det udgør 41. Lægd under 4. Udskrivningskreds. Guldagerkredsen er Sognets Folketingskreds. Med Hensyn til Kirke- og Skolevæsen hører Starup som Anneks til Aastrup under Ribe-Gørding Herreders Provsti.

1. Oldtids Kæmpegrave.

Starup Sogns Historie begynder den Dag, da de første Mennesker satte Bo paa det Omraade, der nu udgør Starup Sogn, men om Tidspunktet for denne Begivenhed kan vi kun gisne. Saa meget kan vi dog sige, at det er sket allerede i Stenalderen, og Tiden maa da ligge mellem 1200 og 2000 f. Kr. F. I de Tider var Danmark dækket af store Skove, og saadan har det uden Tvivl ogsaa været i den Del, der nu hedder Starup Sogn.

Stenalderens Mennesker med deres daarlige Vaaben og Redskaber holdt ikke af at bo i Skovene; de slog helst Bo ved Fjorde og Aaer, hvor de var mindre udsat for Angreb af vilde Dyr, og hvor der var let Adgang til at skaffe sig Føde. Det ligger da nær at antage, at de første Mennesker i Starup har slaaet sig ned ved Bredden af Holme Aa, som den Gang nok var meget bredere. Helt op til vor Tid har alle Bebyggelser iøvrigt ligget paa begge Sider af Aaen, saa nær Aaen som muligt. Først den senere Tids Udflytning har forrykket dette Forhold noget.

Ethvert Spor af deres Hytter og Huse er forlængst borte; men hist og her paa Marken kan vi finde deres simple Vaaben og Redskaber, som kan fortælle os en Del om deres Liv og Færden.

Spredt omkring paa Marken finder vi ogsaa deres Grave, de saakaldte Kæmpehøje. I Starup Sogn er Højenes Antal ikke stort, 56 Høje eller Rester af Høje, saa det kunde tyde paa en faatallig Befolkning. Maaske er nogle Høje forsvundet, og heller ikke var det alle, der fik en Høj kastet op over det sidste Hvilested; men mange Bopladsler har der næppe været.

Af de 56 Høje er flere ikke længere synlige. Nogle er sløjfet og bortkørt eller udjævnet, medens andre er skjult af Plantninger. Efter de nuværende Byers Marker fordeler Højene sig saaledes:

Vestterp: 13 Høje.

Længst mod Vest i Starup Sogn i den ny-anlagte Haldbjerg Plantage ligger Toppehøj, der sagtens har sit Navn efter sin Kegleform. Den er meget høj i Forhold til Diameteren.

Nøragerhøje er tre Høje, der ligger paa Matr. Ib; de to er fredlyst.

Paa det højeste Punkt af Haldbjerg fandtes tidligere en Høj, som nu er sløjfet; den kaldtes Klo-høj. Den laa smukt paa Sognets højeste Punkt og kunde ses viden om, og man kan ikke nøksom beklage, at netop denne Høj er ødelagt.

Paa Haldbjergs Sydskraaning ligger en anden Høj. Den ligger paa Agermarken og er overpløjet. Den vides ikke at have haft Navn.

Nordligst paa Vestterp Mark (Matr. 1) i den saakaldte Troldmose fandt en kyndig Mand tilfældig (1916) en Højgruppe paa syv smaa Høje, som sagtens paa Grund af den ringe Størrelse og den afsides Beliggenhed ikke har været kendt og derfor var undgaaet den samme Skæbne som de

fleste andre Høje i Sognet. Nationalmuseets Opmærksomhed blev henledt paa disse Høje, og de blev udgravet 1916. Da det er den eneste kyndige Undersøgelse af Høje i Starup Sogn skal her i Korthed nævnes Resultatet af Udgravningen*).

De syv Høje laa i en Række fra Syd til Nord noget buet imod Vest. Afstanden mellem to Høje var som oftest mindre end 10 Meter; et enkelt Sted dog ca. 20 m. Højene var smaa og lave, 8—10 m i Diameter med en Højde af indtil 0,70 m. Kun en Høj var større, nemlig 14,50 m i Tværmaal og 1,20 m høj. De var alle uforstyrret fra Oldtiden, naar der ses bort fra Pløjningen af Lyngen. Højene dækkede alle over Grave fra den yngre Stenalder**). I tre af dem var en enkelt gravlagt; i de fire var der begravet to Individider.

I Høj Nr. 1 sporedes Skelettet af en Mand, og i den Høj fandtes som Gravgoods en Stridsøkse med Skafthul, 14 cm lang og 6,5 cm bred.

I Høj Nr. 2 var to Grave, en større (2,10 m lang og 0,70 m bred) og en mindre (1,10 m l. og 0,70 m br.). I den store fandtes en Økse med Skafthul, 15 cm lang og 5 cm bred; i den mindre Grav laa en tyknakket Flintøkse 15 cm lang. Gravenes Længde tyder paa, at der har været begravet en voksen Mand og et Barn, rimeligvis en Dreng, siden der er givet en Økse med som Gravgoods.

Høj Nr. 3 var en lille lav Rundhøj, 8 m i Diameter og 0,20 m høj. I denne Høj saas tydelige Omrids af et Skelet, der maalttes til 1,53 m i lige Linie. Ud for Ansigtet fandtes 7 Ravperler,

*) Oplysningerne er velvilligst givet af Nationalmuseets I. Afd.

**) Sluttet ca. 1200 Aar f. Kr. F.

og ud for Halsen fandtes 8 Ravperler. Graven var altsaa en Kvindegrav, og det passer ogsaa godt med Skelettets Længde.

I Høj Nr. 4 fandtes en større oval Grav 2,90 m lang og 1,50 m bred. Der var svage Spor af en Trækiste. I Graven saas Spor af to Skeletter, et Mands- og et Kvindeskelet. Der fandtes i Graven en Flintøkse, delvis sleben, 13 cm lang og 5,2 cm bred. Ud for Stedet, hvor Kvindens Hals skønnedes at have været, fandtes to Grupper af Ravperler; i den ene Gruppe 41 Perler og i den anden 26 Perler. De fleste var smaa og runde; men i hver Gruppe fandtes dog een eller to større Perler.

Graven har uden Tvivl rummet de jordiske Rester af et Ægtepar, og Gravgodset tyder nærmest paa, at det ikke har været Smaafolk. Mærkeligt er det, hvorledes de er kommet i den samme Grav; men de maa vel begge være døde med meget kort Mellemrum. Denne Grav er vist noget af en Sjældenhed.

I Høj Nr. 5 fandtes et større og et mindre Gravfelt, 2,20 m langt og 1,15 m bredt og 1,95 m langt og 1,15 m bredt. I den største Grav fandtes en tyknakket Flintøkse, 17 cm lang og 6,5 cm bred (ved Æggen). I Graven fandtes et Stykke forkullet Træ, ligesom der ogsaa var Spor af Træramme eller Trækiste. I den mindre Grav fandtes en lille Flintflække, men ellers intet Gravgods. I disse to Grave kunde Skelet ikke spores.

Høj Nr. 6 var den største af Højene, og ved Udgravningen saa det ud, som om der tidligere havde været gravet i den; men da man saa midt i Højen (0,70 m fra Toppen) stødte paa en Økse

med Skafthul, var det klart, at det var en mindre Grav, der var gravet oven paa den oprindelige. Graven var en Mandsgrav, da der fandtes en Økse i den. Denne Grav har i Bunden og paa Siderne været beklædt med Lyngtørv. I Graven fandtes Rester af Ligets Kranium samt andre Benrester. Omtrent 0,15 m dybere fandtes en anden Grav, i Bunden 2,10 m lang og 0,65 m bred. I Gravens nordvestlige Ende laa 7 Ravperler, og i Nærheden laa en Ravskive, 1,3 cm. i Diameter; omtrent ved Gravens anden Ende laa en anden Ravskive, 5 cm i Diameter. I Graven, der sikkert har rummet Liget af en Kvinde, fandtes en Del Trækul; men det kunde ikke ses, om det var Rest af en Kiste. Der var intet Skelet synligt.

I Høj Nr. 7 fandtes en Grav, som i Bunden var 2 m lang og 1,20 m bred. I den sydlige Side stod tre Sten paa Højkant og i den nordlige to Sten. Under Stenene syntes at være Spor af en Trækiste. Der saas ikke Spor af Skelet, og der var ikke nedlagt Gravgoods i denne Grav.

Hele Fundet, nemlig 3 Stridsøkser af Sten med Skafthul, 3 Flintøkser, 1 Flække, 2 Ravskiver og 89 Ravperler, opbevares nu paa Nationalmuseet.

Det er vel ikke meget, vi ud fra disse Udgravninger kan lære om de første Mennesker i Starup; men interessant er det alligevel at se, hvad Videnskaben kan faa ud af de over tre Tusind Aar gamle Rester; en ukyndigs Opmærksomhed vilde de sikkert helt have undgaaet.

Naar de to fredlyste Høje undtages, har alle de andre Høje i Sognet været gennemrodet af ukyndige Folk for ikke saa faa Aar siden. Et Par Mænd fra Vorbasse har nok Æren af at have spo-

leret de fleste af Sognets Oldtidsminder. Selvfølgelig har de haft Ejernes Tilladelse dertil, og det var jo i en Tid, da Sansen for at bevare disse vore eneste Minder om Oldtidens Folk, der selv gjorde saa meget for de dødes Minde, endnu ikke var vakt, saa vi kan ikke bebrejde hverken den ene eller den anden Part saa meget; men den nulevende Slægt vil beklage det.

N. Starup: 11 Høje.

Højene i N. Starup ligger i fire Grupper. De tre Grupper bestaar hver af 3 Høje. De ligger saa nogenlunde i en Række fra Vest mod Øst.

Paa Matr. 5 a findes 3 mindre Høje; noget Navn paa dem kendes ikke. De er nu dækket af Granplantning.

Af den midterste Gruppe ligger een Høj paa Matr. 6 a; den er overpløjet og dyrkes sammen med Agermarken. De to andre Høje findes paa Matr. 1 b, den ene i Plantning, den anden frit paa Marken*); de er alle delvis ødelagt. Der menes, at de tidligere er blevet kaldt Bavnehøjene; men Navnet er nu ukendt og benyttes ikke.

Den østligste Gruppe kaldes Trehøje; der er dog ikke mere end to tilbage, idet den ene er sløjft. De er begge lyngklædt og er nu omgivet af Plantning (Matr. 3 b).

Æskehøje, to Høje paa Matr. 3 a, ligger paa Heden, Nord for N. Starup By.

Tofterup—Skovende: 14 Høje.

Bavnehøj paa Tofterup Mark.

Paa Skovende Hede findes Sognets anseligste

*) I denne Høj fandtes for en Del Aar siden et Broncesværd.

Højgruppe, Faldhøjene, der bestaar af tre store Høje; Højden ca. 4 m; Diametere ca. 20 m.

Fladhøj, i Kanten af Skovende Plantage, har en meget stor Diameter i Forhold til Højden.

Store Trindhøj ligger ligeledes i Kanten af Plantagen.

Lille Trindhøj og 7 mindre Høje findes paa Heden. De ligger i en buet Række fra Syd mod Nord; de nordligste er meget smaa. De fleste af Højene har tidligere været dækket af Plantning; men ved Hedebrande er Plantningerne brændt.

S. Starup-Puglund: 11 Høje.

Efter Nationalmuseets Optælling skulde der være 11 Høje; men der kendes nu ikke mere end 5. Paa Puglund Mark findes en Høj (Matr. 4 a); to Høje vides at være sløjfede.

Højene i S. Starup er Brøndsbækshøj paa Matr. 1 f, Birkehoj paa Matr. 3 f og Store og Lille Mikkeshøj paa Matr. 2 d.

Store Mikkeshøj var i Aarenes Løb blevet delvis odclagt. Der var foretaget Udgravning af den, og der var gravet Kartoffelkuler i den. Der var tydelige Spor af en Stensætning af mindre Sten rundt om Højen, hvoraf en Del var bortkørt. Højen blev i 1916 overplojet, og ved Plojningen fandtes tæt under Overfladen i Højens vestlige Side en Grav fra Broncealderen. Paa en Stenbrolægning fandtes mellem hensmuldrede Benrester nogle Broncesager, nemlig et Sværd, en Røgekniv, en Kniv med Greb og en Naal. Sværdet var dog brækket i flere Stykker, og de andre Ting var ogsaa noget beskadiget. Fundet blev indsendt til Na-

tionalmuseet. Graven var efter Fundet at dømme en Mandsgrav, aubragt i en Høj fra Stenalderen.

Hesselho: 3 Høje.

Der findes nu kun to Høje, nemlig Lille Aarhøj paa Matr. 2 b og Lillehøj paa Matr. 1 a; men Navnet Lillehøj kunde tyde paa, at der har været en større Høj.

Galstho: 4 Høje.

Paa Matr. 4 findes Sognets største Høj; den er tilplantet og vides ikke at have Navn. En anden navnløs Høj findes paa Matr. 2 b. De andre to Høje har Navn, Ulvehøj paa Matr. 2 a og Aarhøj paa Matr. 1 c.

— — —

Af denne Oversigt vil man se, at nogle af de 56 Høje allerede er forsvundet, og flere er saa medtaget, at man næppe kan se, at det er en Gravhøj, som har dækket over en Starupboers sidste Hvilested.

Det er da paa Tide at værne og frede om de smukkeste af Højene, saa de ogsaa for kommende Slægter kan staa som Minde om, at der helt tilbage i den graa Oldtid har boet Mennesker i den lille Del af Landet, som nu hedder Starup Sogn.

2. Sognet og Byerne.

Den ældste Inddeling af Landet, som vi kender, er Inddelingen i Herreder. Herr betyder paa Oldnordisk en Afdeling paa 100 Mand, og Herredet har derfor maaske bestaaet af 100 Gaarde eller stillet 100 Mand i Krigstider. Denne Inddeling gaar tilbage til den hedenske Tid.

Inddelingen i Sogne er derimod først sket efter Kristendommens Indførelse. Sogn kommer af det oldnordiske *sokn*, der betyder at søge. Et Sogn er da oprindelig Betegnelsen for de, der har søgt den samme Kirke. Endnu har vi Ordet Kirkesogn, som betyder ganske det samme. Inddelingen i Sogne har man henlagt til Svend Estridsens Tid; men muligvis er dog Sognegrænserne først afsat i en senere Tid.

Sognets og Byernes Navne er dog langt ældre, selv om Navnene i Starup Sogn ikke hører til de ældste i Landet.

Starup Sogn har sit Navn af *Starup* By, der har været Hovedbyen og sikkert ogsaa den første Bebyggelse i Sognet. Navnet skreves i gammel Tid *Stathorp*. Torp betyder Udflyttersted. En Mand eller en Familie er flyttet ud fra en ældre Bebyggelse og har grundlagt en ny Koloni. Saa fik den ny By gerne Navn efter Manden, og de fleste

Byer med Endelsen -torp (trup, rup, drup) har da ogsaa et Mandsnavn til første Led af Navnet. Man kender imidlertid ikke Sta som Mandsnavn, saa de mange Starup'er danner maaske en Undtagelse. Nogen paalidelig Tydning af Navnet har man i alt Fald ikke.

Vestterp betyder Starup vestre Torp eller Udmark. Det er Udflyttere fra Starup By, som har bosat sig der. Byen er saaledes nærmest at regne for en Del af Starup, selv om den er naturligt afgrænset derfra ved en Bæk med en omliggende Engstrækning.

Puglund. I de gamle Dokumenter skrives altid Pugelund, og denne Form burde optages igen. Det sidste Led af Navnet siger os, at der har staaet en Skov eller Lund, og de mange Trærødder og Trærester, som findes i Mosen, siger det samme. Puge kan maaske udledes af Mandsnavnet Puke. Skoven eller Lunden, som i sin Tid har staaet der, har da heddet Pukes Lund. En anden Forklaring er denne, at Navnet skulde udledes af puki, der er det gamle Navn paa en Nisse, som endnu visse Steder i Jylland kaldes „Nis Puge“. Skulde denne Forklaring være rigtig, har man altsaa tænkt sig, at den Lund, der har staaet paa de nuværende Puglund Marker, har været Hjemsted for Nissfolk.

Hesselho. I 1584 staves Navnet Heiszehuod. Det udledes af Træsarten Hassel, der i daglig Tale kaldes Hessel, og Ho, der betyder Hoved eller et Fremspring. Et saadant findes netop her mellem to Lavninger, og Navnet skulde saaledes betyde et saadant Fremspring bevokset med Hasselskov.

Galstho staves 1584 Galsthuod. Den sidste Del tydes paa samme Maade som ved Hesselho. Den

første Del af Navnet er ikke tydet; maaske kan det være et Mandsnavn.

Tofterup er en Torp eller Udflyttersted, der sagtens har Navn efter den første Beboer.

Skovende har sit Navn af, at Gaarden har ligget ved Enden af den Skov, som i gamle Dage var der paa Stedet. Denne Skov var til i det 16. Aarh.; men 1638 er den i alt Fald forsvundet. Endnu i vore Dage ses der dog Egepurl der omkring som sikkert Tegn paa, at der tidligere har været Skov. I daglig Tale udtales Navnet Suænd.

Navnene Puglund og Skovende er ikke de eneste Minder om de store Skove; man har ogsaa Navne som Lundagre og Lundhede for mindre Jordstykker. I Enge og Moser spredt over hele Sognet findes mægtige Rødder og Stammer som sikkert Bevis paa, at det meste af Sognet har været dækket af Skov. Enkelte Steder findes Rod ved Rod; det kunde tyde paa Skovbrand; men noget sikkert om Skovens Ødelæggelse er det umuligt at nævne.

(Kilder: Stenstrup: »De danske Stednavne«. O. Nielsen: »Skads Herred«.)

3. Gennem 800 Aar.

Helt fra den Tid, hvorom Gravhøjene er synlige Minder, og til Reformationstiden er der saa godt som ingen historiske Efterretninger om det enkelte Sogn. Der kan dog undertiden gøres Fund, som kan fortælle en lille Smule om de fjerne Tider. Saaledes er der flere Steder i Sognet, i Vestterp, N. Starup og Tofterup, fundet store, stærkt jernholdige Klumper, som ingen skænkede nogen Opmærksomhed, før en Statsgeolog tilfældig fik dem at se og oplyste, at de maatte stamme fra en Tid, da der har været drevet Jernudsmeltning i Sognet. Klumperne viser ogsaa tydelige Spor af at have været smeltet, og som yderligere Bevis herfor findes i flere af Klumperne Rester af Træet, som er benyttet ved Smeltningen. Det er ganske vist ikke ualmindeligt med Jernudsmeltning her i Landet; det kendes meget godt fra visse andre Egne; men her paa Eggen har det vist ikke kunnet paavises. Naar det alligevel har fundet Sted i Starup Sogn, er Grunden ligetil. Flere Steder i N. Starup findes nær ved Jordens Overflade en stærkt jernholdig Al eller Myremalm, og i en Tid, da det var vanskeligt at tilføre Jern fra andre Lande, har det vel kunnet betale sig at benytte denne tarvelige Malm. Brændselet til Udsmelt-

ningen har man kunnet hente i de store Skove, saa Forholdene var de gunstigst mulige.

I større Stil er Smeltningen vel neppe drevet; men af de mange og store Affaldsklumper, der findes i Jorden, kan man dog slutte, at det til en Tid maa have haft en ikke helt ringe Betydning. Sagtens har Jernaldertidens Beboere paa den Maade forstaaet at skaffe sig et nogenlunde brugbart Materiale til deres Vaaben og Redskaber. Det har vel nok nærmest kun været til Sognets Brug; maaske dog ogsaa noget kan være gaaet til Nabo-sogne. Men dette er, som saa meget andet fra de svundne Tider, Gaader, som det ikke er muligt at give nogen rimelig Løsning paa.

Et saadant lille Træk kan jo give Oplysning om et enkelt Forhold; men et samlet Billede af Forholdene i det enkelte Sogn i et Tidsrum, der strækker sig over hen imod tusinde Aar, er det umuligt at give. Det er ofte lidt nok, vi ved om Landet som Helhed, og det enkelte Sogn nævnes aldrig, hvis der ikke netop er sket en større historisk Begivenhed i Sognet. Hvis der i et Sogn har været en Herregaard, kan dennes Historie ofte følges langt tilbage i Tiden, og der igennem kan man undertiden faa lidt at vide om det øvrige Sogn; men der har aldrig været nogen større Gaard, endsig da en Herregaard, i Starup Sogn*).

Et synligt Minde fra Middelalderen har vi i den gamle Sognekirke; men om denne vil der blive fortalt udførligt senere. Af Kirkens Størrelse kan

*) I Trap: Danmark (3. Udg.) nævnes under Starup Sogn en Hovedgaard, Starupgaard; men det er en Fejltagelse; den nævnte Gaard laa i Gørding Sogn. (O. Nielsen; »Gørding Herred«).

man vel ikke slutte noget om Beboernes Antal; men der er dog Grund til at tro, at der allerede i Middelalderen har været det samme Antal Ejendomme som ved Aar 1660.

I 1916 fandtes paa Starup Kirkegaard 6 smaa Sølvmonter, som blev indsendt til Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, der om Mønterne oplyste følgende:

„De indsendte Mønter antages at være udmøntede i Ribe under Sven Grade o. 1150—54. Da Ribe Bispestol havde Halvpart i Møntindtægten, bærer Bagsiderne biskoppelig Fremstilling (Brystbillede eller Nogle). Den daværende Biskop var Elias (1142—66), kendt fra Sakso. I Ribe deltes Marken i 8 Øre à 3 Ørtug à 12 Penninge. Kun Penningen (sjældnere Halvpenningen) udmøntedes. Penningens Normalvægt var 0,76 g.

Monterne er kendte fra et tidligere Fund ved Vejen. Fundet fra Starup er dog af stor Interesse i numismatisk*) Henseende“.

Mønterne er sagtens nedlagt som et Gravoffer, og hvis de er nedlagt omkring ved den Tid, da de er udmøntet, maa det have været, inden den nuværende Kirke blev bygget. Men før den Tid har der vel i Starup, som saa mange andre Steder, været en Trækirke, og omkring den har der været en Kirkegaard, omtrent som det kendes fra vore Dage.

Vi maa helt frem til det 15. Aarhundrede, før vi af gamle Dokumenter faar sikre Oplysninger om Sognet, og saa er de endda baade faa og spredte. Det er gerne ved Ejendomsstridigheder eller Ejendomsandeler, at Sognets Navn først

*) Numismatik = Møntvidenskab.

nævnes. I Grønlunds Samlinger berettes om enkelte saadanne*).

„1472, Tirsdag efter Apostlen Matthias's Dag, tog Kannik i Ribe, Hr. Niels Bakensen, paa Kapitlets Vegne Tingsvidne paa Skadst Herredsling paa, at han spurgte, om det var nogen Mand vilterligt, hvor længe den Gaard og Gods i Starup, som Asde Jensen nu paabor, har hørt til Vor Frue Domkirke i Ribe. Da opstod velbaaren Mand Peder Munk**) og sagde, at saa længe han har været i Krogsgaard, som kan vel være 36 Aar og mere, har det Gods hørt til Vor Frue Kirke ulastet og ukæret. 3 andre Mænd fremgik derpaa og vidnede, at i 50 Aar og mere kunde de mindes, at denne Gaard rolig har ligget til for^{ne} Kirke“. (Grønlund 324.)

Af dette Tingsvidne fremgaar det, at Ribe Domkirke helt fra 1430 og maaske for har ejet denne Gaard. Det er sagtens den samme Gaard, som senere benævnes som Kannikegods***), og den har altsaa ligget i N. Starup.

Ogsaa Ribe Kapitel har tidlig haft Ejendom i Starup; herom melder et andet Tingsvidne (Dato og Aarstal er ikke nævnt):

„Hans Markvardsen, Kannik i Ribe, indvarede til Ribe Kapitel et Byggested, kaldet Swenghe †), vesten ved Trusig og aller osterst i Starup Mark og en Gaard i Starup.“ (Grønlund 171.)

„1481 toges Vidne paa Varde Sysselting af Tho-

*) Her efter O. Nielsen: »Historiske Efterretninger om Skadst Herred«.

**) Ejede Krogsgaard i Tjæreborg Sogn.

***) Se under »Kronens og Adelsens Tjenere«.

†) Skovende; sammenlign Suænd.

mas Lange, at da han havde Avl i Agerbæk, brugte han nogen Mark i Galsthodh paa Smørsigtost ulastet og ukæret“. (Grønlund 352).

Samme Thomas Lange, der var Degn i Ribe, fik 1491 noget mere Jordegods i Galstho. Herom melder et Mageskiftebrev*):

„Jegh Hans Jensen aff Afstrwp kungiorer for alle men, at jegh haffwer giordh eth venligh magheskiffth meth hedherligh och velbyrdighe man her Thomas Lange, deghen i Ripe, meth iordgotz, som ath han skall haffue alt mit iordgotz lighendes paa Twerbech march och Galsthoffde march i Skastherret och i Maltherret meth alle sync rettæ tilligelse jnthet vntaghet, for hwilket gotz han haffwer vedherlagdh migh ighen engh, som han haffuer och hafft haffuer till thenne tiidh lighende nordhen Giestbrov och østhen veth aen, som kalles Siekrogh.“

8. Dec. 1558 udstedes et Gavebrev til Superintendentembedet**) i Ribe, der bl. a. faar Kronens Part af Tiendebygget af Starup Sogn***).

De spredte historiske Efterretninger fra Oldtid og Middelalder giver kun et højt ufuldkomment Billede af Sognets Forhold. De siger os egentligt blot, at der i disse Tider ogsaa har levet Menne-sker i Starup Sogn.

Straks fra Begyndelsen af den nyere Tid bliver Forholdene i den Henseende betydelig bedre, og hertil har Kong Frederik den Andens mange Ejendomshandeler for en stor Del bidraget.

*) Ribe Kapitels Brev Nr. 405 (her efter O. Nielsen).

**) Bispeemhedet.

***) »Kronens Skøder«, 1. Bind.

4. Kronens og Adelens Tjenere.

Grevens Fejde betegner et Vendepunkt for den jydsk Bondestand. For sidste Gang rejste Bønderne sig mod Kongen, og det gik galt. Da de saa blev idømt store Bøder, som de ikke var i Stand til at betale, maalte de overlade deres Gaarde til Kronen eller Herremændene. Bønderne gik over fra at være Selvejere til at være Fæstere. Selv om vi ikke har Beretninger fra det enkelte Sogn, kan vi dog med nogenlunde Sikkerhed gaa ud fra, at Bønderne i Starup Sogn har delt Skæbne med de fleste andre Sognes Bønder. Vi kan heller ikke afgøre, hvem der er blevet Ejere af Bøndergodset i Starup; men det ser ud til, at Kronen har faaet nogle af Gaardene, medens Resten er havnet som Strøgods til forskellige Herregaarde. Muligt er det ogsaa, at nogle Bønder har været Fæstere allerede før den Tid.

Først et halvt Hundrede Aar efter Grevens Fejde kan vi begynde at faa Klarhed over Forholdene. Ved den Tid sker der nemlig en Del Mageskifter mellem Kronen og forskellige Herremænd, og Skoderne, som da blev udstedt, findes endnu velbevaret i Rigsarkivet.

Kong Frederik den Anden var den store Samler af Krongods, og naar han havde faaet fat paa

en Del Gods, søgte han ved Mageskifte at faa Godset afrundet til et samlet Hele i de forskellige Egne af Landet. Ved flere af disse Mageskifter kommer Kronen ogsaa i Besiddelse af nogle Ejendomme i Starup Sogn.

Den første Handel sker 22. Dec. 1578, da Christoffer Lindenov til Valbygaard mageskifter med Kronen, som bl. a. faar „vdi Starup sogn I Galsthoffuit Hans Ebbesen iboer, giffuer Aarligen $\frac{1}{2}$ td. smør, 1 Daler gesterij, 1 suin, 1 giældveder, 1 gaas och 2 Høns“.*)

Den 16. Februar 1579 mageskifter Fru Mette, Huer Kieldtzens Enke, med Kronen, som faar „i starup en gaardt Willatz N. iboer“.**)

Skødet paa denne Gaard udstedes først 14. August 1580 til Melte Munck til Stubbergaard, og Gaarden ligger „vdi Starup Sogn och by, Willatz Ollufsen iboer. Schylder 3 Enkende Daller och 1 Suin“.***)

I 1579 sker der endnu en Handel, idet Lauritz Schram, Embedsmand paa Koldinghus, mageskifter med Kronen paa sin Søster Jomfru Anne Schrams Vegne (Skøde af 24. Marts 1579). Kronen faar da „Udi Skadszherrit, udi Starup sogn och Bye en gaard Hans Therkelsen iboer, skyller 1 Kd. Honning, 1 Schouffuogen, 1 Suin, 1 lamb“.†)

Det største Mageskifte sker 21. Maj 1584, da Kronen kommer i Besiddelse af samtlige Gaarde i den østlige Del af Starup Sogn. Med Undtagelse af den ene af Galsthogaardene, som Kronen all-

*) Orig. Mag. 374. (Rigsarkivet.)

**) Jydske Tegnelser 2. do.

***) Orig. Mag. 444. do.

†) Orig. Mag. 381. do.

rede kom i Besiddelse af i 1578, ejedes disse Gaarde af Erik Lange til Engelsholm. Mod andet Gods faar Kronen da „I Starup sogn och By en gaard Niels Moegensen Iboer, skylle Aarligen 2 ørte Rug, 2 Kander Honning, 1 schouffsuin och Gesteri.

Wdi for^{ne} sogn. En gaard kallis Heiselhuod, Silius Nielsen Och Peder Olsen iboer, skylle Aarlige 1 ørte Rug, 1 fd. Smør, 1 Schouffsuin, 1 lamb, 1 gaas, 2 Høns och Gesteri.

Wdi samme sogn, vdi Galsthuod. En gaard Niels pedersen och Olluf pedersen ibor, skylle Aarligen 1 ørte Rug, 1 fd. Smør, 1 schouffsuin, 1 lamb, 1 gaas, 2 Høns och Gesteri.

Vdi for^{ne} Sogn. En gaard kaldis Skouende Jep Søffrensen, Hans Søffrensen och Hans Nielsen ibor, skylle Aarligen 1 ørte Rug, 1 fd. Smør, 1 schouffsuin, 1 lamb, 1 gaas, 2 Høns och Gesteri.

Wdi for^{ne} Sogn en gaard, kallis Thoutrup, Thomas Jensen iboer, skyller Aarligen 4 ørte Rug, 1 schouffsuin och Gesteri“.)

Ved de anførte Mageskifter kom Kronen i Besiddelse af 8 Gaarde i Starup Sogn, og Beboerne paa disse Gaarde gik over fra at være Fæstere under et Gods til at være Fæstere under Kronen. Dette har næppe haft større Betydning for Fæsterne. Der kunde selvfølgelig ikke være Tale om, at Bønderne gjorde Hoveri; dertil laa Gaardene alt for langt fra det Gods, der ejede dem. Som Kronens Bønder har de sikkert heller ikke skullet yde Arbejde; thi de sorterede under Riberhus, og dertil var Afstanden ogsaa saa stor, at Hoveri maatte være udelukket; muligt har de ydet Ar-

*) Orig. Mag. 547.

bejdspenge i Stedet. Højst kan der maaske være Tale om, at Bønderne har leveret Kørsler. Mest troligt er det, at naar Fæsterne havde svaret den fastsatte Landgilde, har de for øvrigt kunnet dyrke deres Jord i Fred og nydt de Frugter, den kunde yde dem.

Det kunde synes mærkeligt, at Kronen havde Lyst til at skaffe sig Jordegods her i Sognet; men naar man ved, at Kronen ejede store Dele af Vorbasse Sogn og videre Øster paa, saa bliver det mere forklarligt; thi det kommer da til at udgøre et større samlet Hele. Det er uden Tvivl af Hensyn til Jagten, at Kongen har skaffet sig et saa stort Omraade her i denne magre Egn. I en Beskrivelse af Slaugs Herred*) nævnes flere Steder Vildtbanepæl, som har staaet 1730, saa der er ingen Tvivl om Kongens Hensigt. At ogsaa den østlige Del af Starup Sogn har hørt til den kgl. Vildtbane, ved vi deraf, at der saa sent som omkring 1825 har staaet en Vildtbanepæl paa Følbjerg i Skovende. Efter fuld paalideligt Opgivende var det en meget svær Egepæl med — saa vidt erindres — Krone og Christian den Fjerdes Navnetræk. Dette kan ogsaa meget godt passe; thi Frederik den Anden døde fire Aar efter, at han havde købt det sidste Gods i Starup, og det er da troligt nok, at Vildtbanen først er blevet nøjere afgrænset efter hans Død. Umuligt er det ikke, at Frederik den Anden kan have været paa Jagt her i Sognet. I den tidligere nævnte Bog om Slaugs Herred staar der, at Kongen 1587 var i Skjøde i Vorbasse Sogn, hvor der fandtes et kongeligt Jagtslot. Kongen var

*) John M. Møller: »Slaugs Herred«.

som bekendt en lidenskabelig Jæger, og her har sikkert været et godt Jagtomraade; thi der fandtes paa den Tid endnu betydelige Skove, hvad man kan se deraf, at samtlige Gaarde i den østlige Del af Starup Sogn ydede Skovsvin i Landgilde, og Skovsvin var Svin, som var fedet i Skoven ved Olden (Egens og Bøgens Nødder). Det var den eneste Maade, man i hin Tid anvendte ved Svinefedningen. Ogsaa har der sikkert været Hede-strækninger, hvor Kongen har kunnet drive Jagt paa „fedder wiltt“ (Fjervildt), og hermed menes uden Tvivl Urhønsene.

Allerede før Kronen kom i Besiddelse af de nævnte 8 Gaarde, har den ejet Jordegods her i Sognet. Det faar vi at vide af en Jordebog til Riberhus 1625*). Man ser deraf, hvor mange Gaarde Kronen har ejet, og man faar tillige Besked om Fæsternes Navne, om Landgildens Størrelse og Art samt om Bøndernes Udsæd og Høavl. Her udelades dog Landgilden for at undgaa Gentagelser, idet den senere udførligt beskrives (under „Den første Matrikel“). Derimod medtages Udsæden og Høavlen, da den afviger noget fra, hvad der senere blev opgivet

Hisselhoe.

Soffren Sillusen. peder Hannsen. Rug 6½ td., Biug 2½ td., Høe 40 Lees.

Galsthoe.

Niels pedersen. Peder Ollufsen. Rug 6½ td., Biug 2½ td., Boghued 7 schip, Høe 50 Lees.

Therkel hansen. Jørgen Hansen. Rug 7 td., Biug 3 td., Boghued 7 schip, Høe 40 Lees.

*) Indsendt i Henhold til kgl. Befaling 1624, 30. Augsnt. Rigsarkivet.

Schou Ennde.

Giriall hansen. Soren pedersen, Rug 6 td.,
Biug 2 td., Høe 36 Lees.

Toffterup.

Martin Nielsen. Will. Knudzen. Rug 5 td.,
Biug 11 schip., Høe 24 Lees.

Starup Bye.

Bertel Nielsen. Esche Pedersen. Otte Michel-
sen. Rug 3 td., Biug 1½ td., Høe 30 Lees.

Hens Pedersen. Rug 3½ td., Biug 2 schip.,
Høe 20 Lees.

Niels Jensen. Jørgen Hansen. Rug 4 td., Biug
13 schip., Høe 13 Lees.

Olluff Hansen. Søffren Willadzen. Rug 3 td.,
Biug 16 schip., Høe 32 Lees.

Pugelund.

Christen Søffrensen. Rug 3½ td., Biug 12
schip., Høe 20 Lees.

Westerp.

Hans Jørgensen. Peder Jepsen. Rug 2½ td.,
Biug 10 schip., Høe 20 Lees.

Peder Jepsen. Iffuer Christensen. Rug 3½
td., Biug 14 schip., Høe 30 Lees.

Rasch Pedersen. Rug 3½ td., Biug 14 schip.,
Høe 30 Lees.

Af denne Fortegnelse ser vi, at Kronen ejede
13 Gaarde i Starup Sogn, og da de 5 Gaarde ikke
nævnes i Fortegnelsen over Kronens Skøder fra
1535—1688, ligger det nær at antage, at Kronen
har faact dem i Grevefejdens Dage, hvis den ikke
har ejet dem før.

For at faa Besked om Resten af Sognets Gaarde maa vi gaa lidt længere frem i Tiden. I Henhold til kgl. Missive 1651, 1. Febr., har Sognepræsten indsendt en „Fortegnelse paa Decimantes*) udi Starup sogn.“**)

I denne Fortegnelse findes samtlige Gaarde i Sognet med Undtagelse af Præstegaarden, der sagtens var tiendefri og derfor ikke er taget med. Her anføres efter Beretningen baade Ejernes og Fæsternes Navne, da det maaske kan have nogen Interesse at se, hvad Behoerne her i Sognet paa den Tid hed:

Cronens godtz:

Galsthoc: Christen Nielsen. Peder Olfen. 1 gr.
— Christen Olfen. Bertel Nielsen. 1 gr.
Hisselhoc: Eddel Peders. Karen Sylladtz. 1 gr.
Skovende: Peder Jensen. Jep Pedersen. 1 gr.
Totrup: Las Marquorsen. Appelone Peders. 1 gr.
Nørstarup: Søfren Marquorsen. Christen Nielsen.
Mette Bertels. 1 gr.
— Oluf Pedersen. Hans Olfen. 1 gr.
— Hans Christensen. 1 gr.
— Niels Pugclund. 1 gr.
Vesterp: Hans Nielsen. Niels Nielsen. 1 gr.
— Bertel Pedersen. 1 gr.
— Peder Rassen. Jørgen Staffensen. 1 gr.
Sønderstarup: Peder Nielsen. Christen Søfrensen.
1 gr.

Hospitalstjenere i Ribe:

Nørstarup: Peder Olfen. Hans Olfen. 1 gr.

*) Tiendeydere.

**) Rigsarkivet.

Caniche godtz. V.) Erich Juls tiener:*
Nørstarup: Niels hølle. Erich Pedersen. 1 gr.

Closterens tiener udj Ribe:
Sønderstarup: Christen Jensen. 1 gr.

En Kirche boel:
Vesterp: Peder Jensen.

Beretningen er som nævnt indsendt af Sognepræsten, der underskriver sig:

„Niels Baltzersen,
Euangelij tiener Vværdig udj Ostrup
och Starup Sogne“.**)

Det ser ud, som om Gaarden Pugelund ikke er kommet med; men det skyldes nok en Fejltagelse fra Præstens Side, idet han har opført den under Nørstarup. Niels Pugelund er uden Tvivl Fæsteren Niels i Pugelund.

Denne Fortegnelse omfatter 17 af Sognets 18 Gaarde (den sidste er Annekspræstegaarden), og deraf ejede Kronen Hovedparten, nemlig 13. Der fandtes altsaa ikke en eneste Selvejer i Sognet ved den Tid. Det varede ikke saa længe, inden en Del af Gaardene gik ud af Kronens Eje.

I Svenskekrigene 1658—60 ødelagdes Landet, og Rigets Kasse tomtes. For at skaffe Penge laante Kongen betydelige Summer, og for disse Laan blev store Dele af Krongodset udlagt. Det var ofte Købstædernes rige Borgere, der forstrakte Kronen med

*) Velbyrdige.

**) Fra 1622—1659.

Penge. Saaledes fik Raadmand Jesper Hansen*) i Odense 6 Gaarde i Starup Sogn udlagt for ydet Laan. Det var begge Galsthogaardene, 2 Gaarde i N. Starup og 2 i Vestterp.

Jesper Hansen kan kun have ejet Gaardene en ganske kort Tid; thi han solgte dem til Magister Henrik Eriksen Pontoppidan**) i Vejle, og Præsten døde 1659. Efter hans Død overgik de til hans Arvinger***).

Nærmere Oplysninger om disse Handeler haves ikke; men en Fortegnelse†) fra 1662 siger dog lidt herom. Den lyder saaledes:

„Jordegoedtz, som Sallig Mester Hendrich Erichsen, fordom Sognepræst i Weylle, haffuer Bekommet aff Jesper Hansen J Ottensøe aff det Udlagte Cronne goedtz.

Schadtz Herridt. Starup Sogen.

Galst Hue.

En gaard som Bertel Nielsen och Christen Olluffsens quonne J Boedett) oc nu er gandsche Øde.

En gaard som Hans Pedersen och Hans Mogensen J Boede, dog Hans Pedersen er død, oc den anden igien Leffe.

*) Ejede flere Ejendomme i Odense og bl. a. Tandrup ved Herning. Død omkr. 1660.

**) Sognepræst i Vejle 1642—59.

***) Henrik Eriksen P. og Hustru Anna Lauritsdatter Krabbe havde 4 Sønner og 2 Døttre. 3 af Sønnenne blev Præster og een blev Rektor. Begge Døttrene blev gift med Præster. (Vibergs Præstehistorie.)

†) Rigsarkivet.

††) iboede.

Starup Bye.

En gaard som Hans Christensen och Niels Christensen Sist J Boede oc nu er Ødde.

Peder Ollufsen och Hans Ollufsen.

Vestarp.

En gaard som Peder Bertelsen oc Peder Jeeg J Boede, dog Peder Bertelsen er død, och den anden Jgien Leffuer och Besider dend halffue Part.

Thøste Pedersen i Bid*)^a.

Desuden ejede Mester Hendrichs Arvinger endnu i Skads Herred 2 Gaarde i „Faaeborrig Sogen oc bye“ og 1 Gaard i „Ager Bech“.

Fortegnelsen slutter med følgende:

„Summarum Bedrager sig i Hart Korn:

Hart Korn - - - 39 Td. 6 schip.

At dette er en Rigtig Jord Boeg offuer S: M: Hendrichs i Weyll hans arfvingers goedtz, Bekien-der ieg Fuldmæchtige aff.

Vestarp, den 30 Sept. 62.

Thøste Pedersen.

Egen Haandt.**).

Disse spredte Træk fra et Tidsrum af omtrent 100 Aar giver os et lille Indtryk af Forholdene i Starup Sogn. Beboerne er Kronens, Adclens og andres Tjenere. Ofte handles der med Gaardene,

*) ibidem = sammesteds.

**) Thøste Pedersen skrev en god Haandskrift, og hans Sprog og Bogstavering var hverken ringere eller bedre end saa mange andres i hin Tid, saa han maa have været en usædvanlig oplyst Bondemand. I dette Stykke som overalt er Dokumenternes originale Retskrivning bevaret.

ofte skifter de Herrer. Var de milde, var de strenge? Vi ved det ikke, lige saa lidt som vi kan faa Besked om Livet, som det er levet inden Døre bag de lave, lerklinede Gaardes fire Vægge, og det var dog langt mere interessant end de ydre Rammer. Her som saa mange Steder maa vi nøjes med svage Lysglimt, hvor vi gerne ønskede Dagens fulde Skin.

5. Præsteindberetningen 1638.

I det foregaaende er der især lagt Vægt paa at fremstille de enkelte Gaardes Skæbne og Forhold i et vist Tidsrum. Fra Slutningen af dette Tidsrum, nemlig fra 1638, foreligger en Præsteindberetning, der giver et ret godt Billede af Sognets ydre Omrids. Den er ganske vist trykt før*); men da den ikke er saa let tilgængelig, tages den med her, da den dog bidrager til at fuldstændiggøre Skildringen af Sognets Historie i hin Tid.

Det var Professor O. Worm, der udvirkede en kgl. Befaling til Landets Biskopper, at de fra deres Stift skulde sørge for, at der til Worm blev indsendt alle gamle Dokumenter vedrørende den gamle Historie, samt iøvrigt Oplysning om, hvad mærkeligt der fandtes rundt omkring i Sognene, særlig Høje, Stensætninger, Runestene o. l.

Befalingen udgik 1622; men Beretningen fra Ribe Stift indkom, uvist af hvilken Grund, først 1638, længe efter at Beretningen fra de andre Stifter var indkommet. For Starup Sogns Vedkommende er den skrevet af den daværende Sognepræst for Aastrup-Starup, Hr. Niels Baltzsen, og den meddeles her i sin Helhed med Præstens Retsskrivning.

*) »Danske Samlinger« 2. Række IV.

„Starup sogn, som er annexe til Ostrup sogn, som ligger en stor miil derfra udi sønder, er beliggendis all nordist udi Skatz herret oc udi sin *ambitu et circumferent**) grentzer udi øster paa Varbasse sogn, paa de eniste gaarde Bodelsbeck, Risbøll och Dunslund, dog en liden beck oc strøm der imellem, samt oc paa Linknud sogn, paa den byes marck, som kaldis Kleinlund, 1½ miill liggendis fra forskrefne Starup Sogn, oc udi vesten grentzer den paa Øse sogn, paa de byer Abildheede oc Halterup, som ligger ½ miill derfra, oc udi sønden grentzer den paa Foburge sogn paa de byer Dibbel, Aggerbeck, Roddickbeck oc Vrenderup, som oc ligger ½ miill fra kirken, oc udi norden grentzer den paa Aandsagger sogn udi Østerherret paa de byers marck i samme sogn, nemlig Aandsaggerby, Stenderup oc Møllgaard. Dernest er forskrefne Starup sogn skilt ad udi tho parter formedelst it aae, som kaldis Starup aae, huilcken udi øster udi en moose liggendes emellem Becke oc Varbasse sogne haffuer sin udspryng oc begyndelse oc flyder vester paa ned udi Varde aae, hen ved 4 miill veys. Den sønderpart aff sognen haffuer disse byer oc eeniste gaarde: strax ved aacu, huor en bred aagebro holdis offuer strømmen, er en bye, som kaldis Sønder Starup oc er kirkkebyen. Østen derfra en stor halff miill veys een eniste gaard, som kaldis Hisselhoc, oc ½ miill mesten øster bedre een by met 2 gaarde, som kaldis Gåsthoc, mens vesten kirken, dog en liden strøm imellem, er een eniste gaard ved naffn Pugelund, paa huis marck findes en høy, som kal-

*) Nærmest Rundgang eller Omkreds.

dis Mickelshøy. Udi sognens nørrepart ligger strax ved aaen hos broen een bye, som kaldis Nør Starup. Vester derfra ligger en bye, som kaldis Vesterp, dog en liden beck eller strøm der imellem, som udrinder aff moosen oc løber ned udi engen ved aaen, oc paa denne byes marck stander en høy, som kaldis Halbiørg, paa huilcken mand udi klart veirligt kand see mange kirketaarne der omkring. Udi øster, en halff miill derfra, ligger een eniste gaard ved naffn Toterup, oc een agger-vong derfra øster bedre en anden eniste gaard, nemlig Skouende, att den haffuer ligget ved enden paa den store skou, som udi gamle dage haffuer verit der udi sognen oc er nu aldels ødelagt. Intet antiquitet met rune bogstaffue, steene, billeder oc andet dislige findes der udi sognen, mens der siges aff de gamle, at udi paffuedommens tid her udi riget haffuer der været een synderligt helligdoms kilde uden ved kirckegaarden, som haffde sit naffn udaf den helgen S. Syllatz oc kaltis S. Syllatzis kilde, til huilcken de siuge oc krøblinge søgte, toede sig met vandett deraf oc fick deris helbred igen, oc offrede derfaare til S. Syllatz deris gaffuer oc skenck, mens der findis nu ingen *rudera* eller *vestigium**) af samme kilde.“

I Sammenligning med Beretninger fra de øvrige Sogne i Stiftet er Beretningen fra Starup Sogn ret udførlig**), og den giver da ogsaa flere Oplysninger af Interesse. Den fortæller saaledes, at de fordums store Skove ved den Tid var ødelagt.

*) Rester eller Spor.

**) Mærkeligt nok mangler Beretningen fra Hovedsognet Aastrup, det eneste Sogn i Stiftet, der ikke er beskrevet.

Dette maa vel dog forstaas saaledes, at der endnu var Rester tilbage af Skovene, da der stadig svarer Skovsvin i Landgilde; men rimeligvis har de været forhugget eller paa anden Maade ødelagt, saa de neppe nok fortjente Navn af Skove.

Her er det altsaa ikke Svenskekrigene, der har ødelagt Skovene. Om Wallenstein har gjort noget dertil i 1627 kan ikke oplyses. Mest tænkelig er det, at Ødelæggelsen er foregaaet gradvis paa den Maade, at de store Træer er hugget bort, og saa har Vildtet ødelagt den opvoksende Ungskov. Man glemte at plante og at frede, og saa skulde det nødvendigvis ende med, at Landets Rigdom paa Skove svandt ind.

Præsteindberetningen er ogsaa det eneste Sted, hvorfra vi har Oplysning om den hellige Kilde, der i Pavedømmets Tid fandtes ved Kirken. Deraf kan man vist slutte, at den ikke har hørt til de mest ansete; den har rimeligvis kun været sogl af Sognets og den nærmeste Omegns Beboere; men alligevel har Kilden uden Tvivl spillet en Rolle i Datidens Folkeliv. Skønt Beretningen siger, at der intet Spor var af Kilden i 1638, har man dog indtil for en Del Aar siden ment at kunne paavise dens Plads i det sydvestlige Hjørne af Kirkegaarden, om det har været med Rette eller Urette kan nu ikke afgøres. Vandet stod i alt Fald paa dette Sted nær op mod Overfladen; men ved Udgrøftning og Opfyldning er det forandret, og nu kan det med fuld Ret siges, at ethvert Spor af Kilden er forsvundet. Vi kan takke den gode Hr. Niels Baltzersen for, at vi overhovedet véd, at der har været en hellig Kilde i Starup Sogn.

Efter Reformationens Indførelse afskaffedes al

Helgendyrkelse, og de lutherske Præster ivrede ogsaa mod Benyttelsen af de hellige Kilder. Troen eller Overtroen paa deres undergørende Kraft tabte sig dog ikke saadan paa een Gang; men det kan godt siges, at med Reformationen fik Kilderne et afgørende Knæk. Om de har haft nogen Betydning som Lægedomskilder maa vist staa ubesvaret hen, og de mange Beretninger om „siuge og krøblinge“, som fik deres Helbred, ogsaa ved S. Syllatses Kilde i Starup, vil vor Tid stille sig tvivlende overfor. Men alene det, at et sygt Øje blev grundig badet i rent Vand, kunde nok virke helbredende, og paa den Maade kom enKilde saa i Ry.

6. I trange Tider.

Da Kristian den Fjerde som slagen Mand maatte trække sig ud af Trediveaarskrigen, opløstes hans Hær af Lejesoldater, og dens enkelte Smaaafdelinger fo'r som et ondt Uvejrhærgende og plyndrende hen over den jydsk Halvø. Lige bagefter kom Wallenstein med sin Hær, der heller ikke var sammensat af bare gode Børn. Da var det ikke godt at være Bonde; han maatte finde sig i, at de halvvilde Soldater plyndrede hans Hus og Ejendom, og han maatte være glad, om han bjergede Livet for sig og sine. I de Tider var det, at Adelsmanden Fr. Munk til Krogsgaard, Oksvang og Sneumgaard samlede Egnens Belolkning i en befæstet Lejr i den vestlige Del af Aastrup Sogn ved Sneum Aa*); endnu kan man se Resterne af Lejrens Volde. Selv om der ikke findes Efterretninger derom, kan man vist godt gaa ud fra, at ogsaa Beboerne af Starup Sogn har søgt Ly mod Uvejret i denne Lejr, der kun var beregnet paa Forsvar, ikke paa Angreb. Men selv om Folkene maaske her har reddet Liv og Lemmer sammen med lidt af deres Ejendele, har Uvejret sikkert gjort Skade nok, efter hvad man kender andre Steder fra.

*) O. Nielsen: »Skads Herred«.

Seksten Aar havde Bønderne til at udbedre den skete Skade og faa Bedriften i den gamle Gænge; men det var maaske neppe nok til Ende, da et nyt Uvejr trak op.

Denne Gang var det Svenskerne, der lavede Ulykkerne. Om det var værre, end da Tyskerne var her, vides ikke; men om Svenskernes Bedrifter i Starup Sogn har vi sikre Efterretninger*)

Efter Krigens Slutning blev der i de forskellige Herreder nedsat en Kommission til at undersøge den skete Skade. For Skads Herred bestod Kommissionen af otte Mand fra forskellige Sogne; fra Starup Sogn deltog Christen Sørensen i Puge-
lund og Peder Nielsen i Starup. Desuden var Herredsfogden, Hans Christensen i Tjæreborg, Delefogden, Niels Lauritsen i Tranbjerg, og Herredsskriveren, Laurits Pedersen i Roust med paa en Rundrejse i Herredet fra 26.—29. November 1645 for „att besichte oc forfare Kgl. Maj. oc Cronens bønder oc Tiener deris Leilighed oc Tilstand. Huorledes det er beschaffet oc wed Macht. Huor meget Korn de haffde saad forgangen Aar, der Fienderne war her i Landet, oc huad Creatur oc feemon, oc huor mange Heste di haffuer beholden, oc huorledis deris Huse oc Bygning er wed Macht, oc hvis**) denom er frapløndret.“

Resultatet af Rundrejsen blev fremlagt paa Skads Herreds Ting den 2. December 1645, og de 8 Mænd vidnede alle „met oprackte fingre oc Fed“ om Beretningens Rigtighed.

*) Tingsvidne paa Bøndernes Tilstand i Riberhus Len 1645.
(Rigsarkivet.)

**) hvad.

Det drejer sig muligvis om Lettelser i Landgilden eller hel Eftergivelse af denne for det nævnte Aar eller mere. I alt Fald ser det ud til, at Forholdene ikke skildres i for lyse Farver. For Starups Vedkommende er det gaact værst ud over den østlige Del.

Paa Gaarden i Hesselho boede to Enker, Edel pers og Karen Silluses. Edel havde beholden 10 Nød og 3 Heste; Karen 8 Nød og 3 Heste. Ved Nød forstaaes i Almindelighed Ungkreaturer; men da der saa sjeldent nævnes Køer, maa disse dog vist være medregnet under Nød, ellers har Fjenderne taget dem. I det hele er denne Beretning den eneste Oplysning, vi har om Besættningens Størrelse i ældre Tid, saa den gengives her ret udførligt.

I Galstho var der fire Halvgaarde. Paa den ene boede Christen oluffsen, han havde 9 Nød og 1 Hest i Behold; 2 Heste havde Fjenderne taget.

Christen Nielsen havde 8 Nød „oc 2 plagh“. Han var „frapløndret 2 Hoper; der foruden Klæder oc fitale*) for 20 Rdl.“

Peder olluffsen „beholden 6 nød oc 2 onde Heste. Hanem frapløndret 5 Heste oc Hoper, fitalle oc Klæder for 14 Rdl. Hans Huse er onde.“

Paa den sidste Halvgaard boede Enken Maren Therchilds, som havde 5 Nød og 1 Hest. „Husene var onde. Hende 1 Hest frapløndret, Klæder oc fitalle for 30 Rdl.“

Skovende var to Halvgaarde. Den ene bebocdes af Peder Jensen og Ebe Frandsen. Peder havde 4 Nød, ingen Heste; Ebe havde 3 „Kiør“ og 2 Heste.

*) Fetalje = Levnedsmidler.

Den anden Halvgaard beboedes af Jep person. Han havde 5 Nød og 3 Heste. „Hans Huse er onde og bygfældig.“

I Tofterup, eller som det skreves: Touterup, boede Peder Christensen og Las Marchorsen. Peder havde 6 Nød og 1 Hest. „2 Heste pløndret hanem fra oc 1 Ku, Klæder oc litalle for mere end 16 Rdl.“ Las Marquorsen „haffe nu beholden 2 Kiør oc en ond Hope. Hanem 3 Heste frapløndret oc senge Klæder for 4 rix Dl.“

I Starup By, hvorunder er baade N. og S. Starup samt Pugelund, synes de at være sluppet lidt lettere; men helt skadesløse slap de dog ikke fra Fjendens Besøg. Bertel Nielsen og Christen Nielsen beboede en Halvgaard. Christen havde beholdt en „Ku“. „Hans Huse er meget onde“. Bertel havde beholdt „2 Kiør oc 2 onde Heste. Hans Huse er onde.“

Peder Nielsen beboede en anden Halvgaard. Han havde 10 Nød og 3 Heste; „hans beste Hest hanem frapløndret. Hanem frapløndret for 6 rix Dl.“

Christen Sorensen boede paa en Halvgaard (rimeligvis Pugelund). Han synes at være sluppet billigt; thi han havde 10 Nød og 4 Heste i Behold.

Hans Christensen og peder Jensen beboede en Helgaard. Deraf havde Hans de to Parter, og han havde „3 Kiør, 2 onde Heste“. Peder havde til sin tredie Part beholdt 1 „Kue“ og 1 Hest. Deris Huse er onde“.

Oluff Pedersen drev en Halvgaard. Han havde 4 Nød og 2 onde Heste i Behold.

Hans olluffsen drev en fjerde Part, og han havde 2 Nød og 1 Hest. „Deris Huse er onde.“

Søren Marchorsen havde til sin tre fjerde Part Gaard beholdt 7 Nød og 2 Heste.

Vestterp nævnes ikke i Beretningen, saa den By er maaske sluppet helt fri for de ubehagelige Gæster.

Naar der flere Gange nævnes onde Heste, betyder det ikke, at de var ondskabsfulde, men blot, at de var daarlige; gamle og radmagre sagtens. De onde Huse har Fjenderne neppe nogen Skyld i. Hvis de vilde gøre noget ved Husene, havde de nok stukket Ild paa dem. Husene var vel i al Almindelighed daarlige, og i enkelte Tilfælde, maaske i de fleste, har de været daarligt vedligeholdt.

Selv om Beretningen ofte kun nævner, hvor mange Kreaturer og Heste der var i Behold, giver den dog et ret godt Billede af Forholdene. Hvis Nød skal forstaas som Ungkreaturer, ser det ud til, at der ikke har været holdt Køer paa hver Gaard. Mange har de i alt Fald ikke haft; men naar der var Mælk til Husbehov, var dette tilstrækkeligt, da de sikkert ikke solgte Mælkeriprodukter. Derimod er det rimeligt nok, at de har haft mange Ungkreaturer (Studekalve), som var Datidens vigtigste Udførselsartikel; men det var ganske vist Herremændene, som afsluttede Fedningen og tog den bedste Gevinst hjem.

Sammenlignet med vor Tid havde de mange Heste, fra 3 til 7 paa en Halvgaard; men Arbejdsredskaberne var tunge og klodsede, saa der var god Brug for dem. Hjulploven skulde der helst 6 Heste til at trække, magre og svage som de gerne var.

Med Hensyn til Sæden er det den almindelige Bemærkning ved hver Gaard, at de kun har faaet

saæet den halve Sæd af, hvad de plejede. Maaske har Fjenden forstyrret dem i Arbejdet, maaske har de manglet Sædekorn. Det skulde ogsaa nok mærkes paa Arbejdskraften, naar Fjenden tog de bedste af Hestene og kun lod „onde“ Heste og „plagh“ tilbage.

Det er saaledes en ikke ringe Skade, Svenskerne har gjort, og saa melder Beretningen endda ikke om den Skræk og Rædsel, Fjendernes Huseren har bevirket, eller om Overgreb paa Liv og Lemmer. Deraf har der rimeligvis været i rigt Maal.

De to fjendtlige Indfald var slemme nok; men det var dog kun lidt at regne mod det, der skete under Svenskekrigene fra 1658—60. For Danmark som for det enkelte Sogn var disse Krige det samme som en Hagelbyge for den omtrent modne Kornmark. Da Fjenderne igen var ude af Landet, og Vennerne med for Resten, thi vore kære allierede gav ikke Svenskerne noget efter, frembød Starup Sogn (og det meste af Landet) det mest sørgelige Skue, det nogensinde har frembudt. En Jordebog fra 1660 til Riberhus*) fortæller derom.

Om Hesselhogaarden, der da beboedes af Søffren Zillesen og Tøste Pedersen, hedder det: „Gaarden er Heel brøstfeldig oc Besidderen af gandsche ringe Brug.“

I Skovende boede Jop Pedersen og Peder Jensen (el. Johnsen); der stod det ikke bedre til. „Dend Halffer gaard er ode. Den Anden Halffe part er Heel bogfældig, oc Besidderen af gandsche ringe Brug.“

I Tofterup var Laurits Marchorsen endnu

*) Rigsarkivet.

Fæster, hvorimod Peder Christensen var gaaet til sine Fædre, og hans Enke, Apellone Peders, drev sin halve Part, eller rettere havde drevet, thi Gaarden „Staar Øde, oc Henstaar nederfalden“.

Af Gaardenes Tilstand i Starup By er Billedet lige saa trøstesløst. Paa en af Gaardene boede Søffren Mørchorsen, Sandmand*) Bertell Nielsen og Christen Nielsen. „Dend første part Gaard er besatt med ringe behiel্পning, oc de andre thou parter staar øde.“

Om en Halvgaard, der behoedes af Peder Nielsen og Christen Søffrensen, Sandmand, hedder det „Er Ubesat oc øde“.

I Pugelund boede Peder Christensen, Sandmand. „Gaarden er Brøstfældig, oc Besidderen icke dend Sicte part Auffl.“

Om en Gaard i Vestterp, der havdes i Fæste af Jorgen stephensen og Peder Raschsen, hedder det kort og godt: „Øde“.

Saaledes saa det altsaa ud paa Kronens Gaarde, og det tidligere Krongods, som nu ejedes af Meister Hendrichs Arvinger, var i samme Forfatning**). Præstegaarden var afbrændt og øde***). Tilbage er kun Kloster- og Kapitelsgodset, og der er ingen Grund til at tro, at det har faaet en blidere Skæbne end det øvrige, saa man kan regne med, at mindst

*) Sandemand, en edfæstet, til Meddommer udvalgt Mand, Nævninge. (Dahl og Hammer: »Dansk Ordbog for Folket«). Sandemænd skulde efter Loven være Selvejere (Stenstrup: »Den danske Bonde og Friheden«), men naar der ingen saadanne var, maatte de tage Fæstere.

***) Se under »Kronens og Adelens Tjenere«.

****) Se under »Den første Matrikel«.

Halvdelen af Sognets Gaarde var helt øde, medens Resten var i en kummerlig Forfatning. Om Beboernes Skæbne vides intet. Vandrede de med Tiggerposen, eller var de maaske døde? Herom tier Kilderne. Kirkebøgerne var endnu ikke indført, og Ting blev slet ikke holdt i de haarde Ufredens Aar, saa man maa nøjes med at tænke sig til Forholdene.

Alle de mange øde Gaarde kan maaske dog ikke helt lægges Krigsfolket til Last. Men i Krigens Spor fulgte dens uhyggelige Følgesvend, Pesten, og den har sikkert en større eller mindre Del af Skylden. At Pesten har været her paa disse Egne, kan man vide deraf, at den tidligere omtalte Præst, Niels Baltzsen, antages at være død af Pest i Aaret 1659*).

Mange Aar efter Krigen kunde dens Efterdønninger endnu spores. Markerne blev ikke dyrket og sprang maaske i Lyng. Hist og her i Hederne kan man endnu se gamle Agerfurer, uden at det dog kan afgøres, om det er Krigens Efterslet; men meget taler derfor. I Aarene før 1625 var Bondestandens Kaar bedre end i de følgende to Hundrede Aar, og det er rimeligt nok, at det dyrkede Areal har været ret stort. Paa Skovenes Plads tog Lyngen i alt Fald Herredømmet; derom er der Syn for Sagn.

De trange Tider under de tre Krige danner den sørgelige Indledning til det mørkeste Kapitel i Bondestandens Historie: Bondens Fornedrelses-tid. Stenstrup udtrykker det saaledes**): „Fra den Tid af begynder Stjernerne at slukkes over Bondestanden.“

*) O. Nielsen: »Gørding Herred«.

**) »Den danske Bonde og Friheden«.

7. Den første Matrikel.

Efter Svenskekrigen trængte Kronen i høj Grad til Penge. Vi har set, hvorledes store Dele af Kronens Gods maatte springe; men det forslog ikke; der maatte ogsaa ny og betydelige Skatter til.

For at faa et godt Grundlag for Skatten, blev der udarbejdet en Matrikel over alt Jordegods. Denne Matrikulering kom til at hvile paa Bøndernes Landgilde, saaledes som den svaredes til Kronen eller Herremændene. Det blev ikke nogen retfærdig Ordning, og man tænkte ogsaa paa at bruge et andet Grundlag, nemlig Kornudsæden og Høhøsten; men det blev ved Tanken. I den følgende Indberetning vil man se, at hver Gaards Udsæd og Høhøst er medtaget, saa der var alligevel tænkt ret alvorligt paa at benytte dette Grundlag. Landgilden blev saa omregnet til Tønder Hartkorn (Hartkorn er haardt Korn, Rug og Byg.)

Oversigten over Jordegodset i Starup Sogn er indsendt 1661*), men det ses ikke, hvem der har indsendt den. Rimeligvis har det været Sognepræsten, og naar Oversigten fra Starup ikke bærer nogen Underskrift er Grunden maaske den, at Indberetningen fra Aastrup og Starup er indsendt

*) Forarbejder til Matrikelen 1662. Rigsarkivet.

samtidig, og saa har kun den ene været underkrevet; men Indberetningen fra Aastrup Sogn findes ikke. Hartkornet og Prisen er tilløjet med en senere Haand, sagtens da Matrikuleringen var helt tilendebragt.

Indberetningen lyder i sin Helhed saaledes:

„Starup Sogen.

Kongl. Maytt. Anpart Korntiende haffuer Sognemændene udi Fæste for aarlige affgiftt, som Ribershospital nyder oc haffuer werit 15 Td. Roug.

hart Korn 10 Td.

Quegtienden ydis til Ribershuus.

Starup Sogen Kirrekes anpart Korn- oc Quegtiende haffuer Sognemændene udi Fæste for dend aarlige affgiftt, som haffuer werit 9 Td. Roug.

hart Korn 11 Td. 2 schip.

Quegtienden ydis til Kirchewergerne, som gior Regenskab derfor. Sogen Præsten Her Hans Lauridsen anpart Korn- oc Quegtiende nyder hand aff Sognet, som er Annex thill Aastrup Sogen. Pro officio.

Haffuer Sognepræsten en annex Præstegaard udi Starup Bye, som skylder hannem aarlig Landg. $\frac{1}{2}$ Td. Smør. Kand Saac: Roug $1\frac{1}{2}$ Td., biug 8 schip, aufler 24 Les Høe.

Hart Korn: 6 Td. a 45 Rdl. er 270 Rixdl.)*

Huilke annex Præstegaard er affbrendt oc staaer gandsche Øde.

Hisselhoe.

1 Gaardt. Hans Nielsen. Christen Hansen.

*) 1 Rdl. = 4 Rigsort = 6 slette Mark = 96 Skilling.

1 Skilling = 2 Søslinge = 3 Hvide.

1 Ørte Roug, 1 fer. Smør, 1 Svin, 1 lamb, 1 Gaas,
2 Høns, 4 Mark Gæsteri.

Kand Saae: Roug 5 Td., Biug 2 Ørte, aufler
30 Les Høe.

Hart Korn 5 Td. $\frac{1}{2}$ schip a 50 Rdl. = 253
Rdl. $\frac{1}{2}$ ort.

Schou Ende.

1 Gaardt. $\frac{1}{2}$ Øde. Kongl. Maytt. oc Kronens,
som svarer til Riberhuus med derris pligt oc
Schylt*).

Jep Pedersen oc Peder Jensen.

1 Ørte Roug, 1 fer. Smør, 1 Svin, 1 lamb, 1
Gaas, 2 Høns, 4 Mark Gæsteri.

Kand Saae: Roug 5 Td., Biug 2 Td., aufler
30 Les Høe.

Hart Korn 5 Td. $\frac{1}{2}$ schip a 50 Rdl. oc 253
Rdl. $\frac{1}{2}$ ort.

Toffterup.

1 Gaard. gandsche Øde.

Lauridtz Marchorsen oc Lauridtz Christensen.
Schylder efter Kon. Maytt. tilladelse 2 Ørte
Roug, 1 Svin, 4 Mark Gæsteri.

Kand Saae: Roug $1\frac{1}{2}$ Td., biug 1 Ørte, aufler
16 Les Høe.

Hart Korn: 3 Td. a 45 Rdl. oc 135 Rdl.

Galsthoë.

1 Gaard. $\frac{1}{2}$ Øde. udlagt fra Riberhuus, oc
nyder S. Mester Hendrich udi weill hans arfv.
deds pligt oc schylt.

*) Denne Bemærkning gælder ogsaa for Hesselho og Toffterup.

Hans Mogensen. Peder Olluffsen.

1 Ørte Roug, 1 fer. Smør, 1 Svin, 1 lamb, 1 Gaas, 2 Høns, 4 Mark Gæsteri.

Kand Saac: Roug 5 Td., Biug 2 Ørte, Auffler 30 Les Høe.

Hart Korn 5 Td. $\frac{1}{2}$ schip $\frac{1}{2}$ fer. $\frac{1}{2}$ alb. a 50 Rdl. = 254 Rdl. 1 Mark.

1 Gaard. g: Øde. for^{ne} Hosbund Sal. Meste Hendrich i weyll hans arfvinger.

Terkel Hansen. Jens Ollufsen.

$\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Svin, 1 gaas, 1 faar, 2 Høns, 1 Dl. Gæsteri.

Kand Saac: Roug 5 Td., Biug 2 Ørte, auffler 30 Les Høe.

Hart Korn: $6\frac{1}{2}$ Td. $3\frac{1}{2}$ schip $1\frac{1}{2}$ fer. $1\frac{1}{2}$ alb. a 50 Rdl. = 350 Rdl.

Synler Starup Bye.

1 Gaard. Riber Hospitall tillhörig oc nyder deds pligt oc schyldt.

Søffren Marchorsen och Hans Christensen.

2 Td. Roug, 1 Ørte biug, 1 Schou Svin, 1 Dl. Gæsteri.

Kand Saae: Roug 2 Td., biug 1 Td., auffler 25 Les Høe.

Hart Korn: 4 Td. 2 schip a 15 Rdl. er 191 Rdl. 1 ortt.

$\frac{1}{2}$ Gaard. Kongl. Maytt. till Riberhuus oc nyder deds Herlighed oc schyldt.

Søffren Marchorsen.

1 Ørte Roug, 1 Ørte biug, 2 pfd. Smør*), 1 Svin, aff 8 Heste Gæsteri, 3 Mark 5 sk. 1 alb.**)

Kand Saac: Roug 2 Td., biug 1 Td., auffler 21 Les Høe.

Hart Korn: 4 Td. 6 schip a 15 Rdl. er 191 Rdl. 1 ort.

Pugellund.

1/2 Gaard. Kongl. Maytt. til Riberhuus oc nyder deds Herlighed oc schyldt.

Peder Ebbesen. Knud Ebbesen.

1 Ørte Rug, 1 fer. Smør, aff 6 Heste Gæsteri, 2 1/2 Mark, 1 1/2 Td. Haure.

Kand Saac: Roug 2 Td., biug 1 Td., auffler 21 Les Høe.

Hart Korn: 4 Td. 2 schip a 50 Rdl. er 212 1/2 Rdl.

Nor Starup.

1 Gaardt. g: Øde. Kongl. Maytt. till Riberhuus.

Søffren Marqvardsen.

2 Ørte Roug, 1 Svin, 2 Kander Honning, 4 Mark Gæsteri.

Kand Saac: Roug 2 Td., biug 8 schip, auffler 16 Les Høe.

Hart Korn: 3 Td. 3 schip 1 fer. 2 alb. a 15 Rdl. chr 152 1/2 Rdl. 1 ort 17 1/2 sk.

1 Gaard. Ribe Hospitall tillhorig, som haffe nydt deds schyldt oc pligt. .

*) 1 Ørte Rug = 10 Skp.; 1 Ørte Byg = 12 Skp.; 1 Td. Smør = 16 Pund (i Datidens Vægt).

**) 1 Album var den tredie Part af en dansk Skilling (en »Hvid«).

Hans Olluffsen oc Peder Ollufsen.

2 Ørte Roug, 4 Stob Honing*), 1 Schou Svin.

Kand Saac: Roug 2 Td., biug 8 schip, auffler
16 Les Høe.

Hart Korn: $3\frac{1}{2}$ Td. 1 fr. a 45 Rdl. er $158\frac{1}{2}$
Rdl. $1\frac{1}{2}$ ort 3 sk.

1 Gaard. Ribe Capittel. Velb. Jørgen Rosen-
krandtz**) nyder deds schyldt oc Herligheder.

Niels Søffrensen. Christen Nielsen.

$1\frac{1}{2}$ Ørte Roug, $1\frac{1}{2}$ Ørte Biug, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Rdl.
Gæsteri.

Kand Saac: Roug 2 Td., biug 8 schip, auffler
16 Les Høe.

Hart Korn: 5 Td. 1 schip a 45 Rdl. er 230
Rdl. $2\frac{1}{2}$ ort.

1 Gaard. fra Riberhuus udlagt oc Mester Hen-
drich i weill arffv. nyder deds pligt oc schyldt.

Hans Ollufsen. Peder Ollufsen.

3 Dl. Schylpenge, 1 Svin.

Kand Saac: Roug 16 schip, biug 8 schip, auff-
ler 16 Les Høe.

Hart Korn: $6\frac{1}{2}$ Td. a 45 Rdl. = $292\frac{1}{2}$ Rdl.

1 Gaardt. fra Riberhuus udlagt oc Mester Hen-
drich i weill arffv. nyder deds pligt oc schyldt.

Hans Christensen. Niels Christensen.

1 fer. Honing, 1 Svin, 1 lamb, 1 Schou wogen.

*) 1 Td. Honning var 48 Stobe.

**) Jørgen Rosenkrandz til Kjeldgaard. Betydelig Statsmand.
1653 Hovmester paa Sorø Akademi og Lensherre til Børg-
lum Kloster. Senere Forstander for Akademiet. Født
1607; død 1675. (Dansk biografisk Leksikon).

Kand Saae: Roug 16 schip, biug 8 schip, auffler 18 Les Høe.

Hart Korn: $2\frac{1}{2}$ Td. $1\frac{1}{2}$ schip $1\frac{1}{3}$ fer. a 45 Rdl. = 120 Rdl.

Weszterp.

1 gaardt. g. øde. Kongl. Maytt. till Riberhuus. Jørgen Stephansen oc Peder Rasch.

1 fer. Smør, 1 Svin, 1 Schou Wogen.

Kand Saae: Roug 2 Td., biug 1 Td., auffler 14 Les Høe.

Hart Korn: 4 Td. a 50 Rdl. er 200 Rdl.

1 gaardt udlagt fra Riberhuus oc nyder Sal. mester Hendrich arffv. i weill deds schyldt oc pligt.

Thøste Pedersen.

1 fer. Smør, 1 Svin, 1 Schou Wogen.

Kand Saae: Roug 2 Td., biug 1 Td., auffler 20 Les Høe.

Hart Korn: 4 Td. a 50 Rdl. er 200 Rdl.

1 Boell. Starup Kierche tilhørig oc nyder deds pligt oc schyldt.

Peder Jensen.

1 Svin, $1\frac{1}{2}$ Mark Gæsteri.

Kand Saae: Roug 12 schip, biug 6 schip, auffler 10 Les Høe.

Hart Korn: $\frac{1}{2}$ Td. er 25 Rdl.

Item aff it Styche Kierche Engh, auffler 4 Les Høe, 14 sk.

Hart Korn: $3\frac{1}{2}$ schip ehr $22\frac{1}{2}$ Rdl. $1\frac{1}{2}$ ort.

1 Gaardt. fra Riberhuus udlagt oc nyder Sal. Meste Hendr. arffv. i weill deds pligt oc schyldt.

Peder Jensen Jæg oc Peder Berthelsen.

1½ Ørte Roug; 1½ Ørte biug, 1 Svin, aff 8 Heste Gæsteri, 3 Mark 5 sk., 2 Td. Haure.

Kand Saac: Roug 1½ Td., biug 7 schip, auffler 13 Les Høc.

Hart Korn: 5 Td. 1 schip a 50 Rdl. ehr 231 Rdl. 1 ort.

Summarum Offuer Starup Sogens taxering udi Hart Korn och deds værdi chr:

Hart Korn: 79 Td. 1½ schip 1 fer. 2 alb.

Penge: 3744½ Rdl. ½ skilling.“

De forskellige Landgildeydelsler blev omregnet til Hartkorn efter bestemte Takster. Her anføres de Takster, som er benyttet for Starup Sogns Vedkommende*):

1 Ørte Rug	== 1 Td. 2 Skp. > Fdk. > Alb. Hartkorn.
1 Ørte Byg	== 1 — 4 — „ — „ — —
1 Fdg. Smør	== 3 — „ — „ — „ — —
1 Skovsvin	== „ — 4 — „ — „ — —
1 Lam	== „ — 1 — 1 — 1 — —
1 Gaas	== „ — 1½ — „ — 2 — —
2 Høns	== „ — 1½ — „ — „ — —
1 Faar	== „ — 2½ — „ — „ — —
1 Fdg. Honning	= 1 — 4 — — „ — —
1 Skovvogn	== „ — 4 — „ — „ — —

Gæsteri og Gæsterihavre regnedes ikke med, deraf skulde der intet svares.

Ved at anstille Beregninger vil man finde, at det ikke passer helt nøjagtigt for alle Gaardes Vedkommende; men der maa saa have spillet Forhold ind, som nu ikke lader sig udrede. For øvrigt var Maal og Vægt slet ikke ens i Landets for-

*) Efter Ar. Berntsen: „Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed“ (fra 1656).

skellige Egne, saa det kan muligvis have bevirket, at Beregningerne bliver lidt unøjagtige; men de fleste Steder passer det dog.

I 1662 blev der første Gang opkrævet Hartkornsskat, og denne blev sat til 4 slette Mark pr. Td.; men den Tids Skatter havde den samme Tendens som senere Tidens. I 1666 blev Skatten forhøjet til 1 Rdl. pr. Td,

Selv om den første Matrikel paa Grund af Hastværket ikke blev, hvad man ønskede, nemlig et nogenlunde retfærdigt Skattegrundlag, saa var den dog et Skridt i den rigtige Retning. Og vi faar gennem den et samlet Overblik over alle Gaarde i Sognet og over de ydre Forhold, under hvilke Beboerne den Gang levede. Derved faar den for os sin største Betydning.

8. Ny Matrikel. Nye Herrer.

Matrikelen af 1662 havde sine store Mangler, og den var ogsaa kun tænkt som en rent foreløbig Foranstaltning. Allerede i 1685 gik man i Lag med at udarbejde en ny Matrikel paa et helt nyt Grundlag. Der blev foretaget en Opmaaling af hver Gaards Plovland, og dette blev inddelt i Stykker paa 14,000 Kvadratalen. Til et saadant Stykke beregnedes en Udsæd af 1 Td. Korn, og Jordstykket blev derfor kaldt 1 Td. Land.

Tillige skete en Bonitering af Jorden, saa der efter dens forskellige Godhed gik flere eller færre Td. Land paa 1 Td. Hartkorn.

Da Opgørelserne indkom, viste det sig, at der ikke blev nær saa mange Td. Hartkorn som efter Matrikelen af 1662, og Matrikelen blev derfor overalt i Jylland forhøjet med $\frac{1}{16}$ *). Alligevel gik Hartkornet for Starups Vedkommende ned fra 79 Td. $1\frac{1}{2}$ Skp. 1 Fdk. 2 Alb. til 64 Td. 7 Skp. 3 Fdk. 1 Alb.

Den ny Matrikel var færdig i 1690, og da havde man et retfærdigt Skattegrundlag. Danmark blev paa dette Omraade et Foregangsland for hele Europa, og Matrikelen af 1690 gjaldt lige til 1840. Det samme Princip gælder jo endnu i vore Dage.

*) »Danmarks Riges Historie« IV.

Fra Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarh. er det smaat med historiske Efterretninger om Sognet.

Efter 1700 skiftede en stor Del af Gaardene Ejere. Kronen solgte sit Gods, men det blev ikke købt af Fæsterne.

I en Indberetning fra 1735 angaaende Skolevæsenet*) skriver Pastor L. Lund bl. a.:

„Starup Sogn fejler noget i 65 tønder Hartkorn, nogle til Hr. Jørgen Hatting, nogle til Ølufgaard, 1 gaard til Kirken, 1 gaard til Præste-Enken i Allerup, Annexgaarden, 2 gaarde til Riber-Closter“.

For Gaardenes Fæstere har disse Ejendoms-handeler vel neppe haft større Betydning; deres Forhold blev sagtens hverken værre eller bedre. Smaat var det for dem i alle Tilfælde. Det faar man Indtryk af, naar Pastor Lund i nævnte Indberetng skildrer dem saaledes:

„ . . . saadanne faa og fattige folk, af hvilke mand med besværlig bekommer 1 a 2 Skilling til almisse Lemmer.“

Fra 1734—36 havde Starup Sogn den Ære, at Herredsfogeden over Skads Herred boede i Sognet**). Det var Ditlev de Behr, der blev Herredsfoged $\frac{3}{9}$ 1734. Han boede i Vestterp og døde 1736; men yderligere Oplysninger om denne Mand med det fremmede Navn er det ikke lykkedes at faa.

1741 blev den bekendte Magister Maturin Carstensen i Jerne Ejer af Gaarden i Tofterup. Fæsteren hed da Jørgen Hansen***). Endnu var alle Bønderne Fæstere; „saadanne faa og fattige Folk“ evnede ikke at købe deres Gaarde.

*) Landsarkivet, Viborg.

**) »Fra Ribe Amt« 1914.

***) »Fra Ribe Amt« 1906.

9. Fra Stavnsbaandets Tid.

Stavnsbaandstiden fra 1733—88 betegner gennemgaaende en Nedgangsperiode for den danske Bondestand. Det tunge Tryk er maaske dog ikke følt saa haardt i Vestjylland som i mange andre Landsdele. Som vi har set, gik Gaardene i Starup ud af Kronens Eje, og det var som Regel ikke til Bøndernes Gavn, men paa den anden Side var de delt paa saa mange Hænder og laa langt fra de Gaarde, som de hørte til, saa Beboerne rimeligvis kun i mildere Grad har følt Stavnsbaandets Tryk. De har vel skullet afgive en Soldat engang imellem; men det var da til at overkomme.

Paa Grundlag af en Præsteindberetning fra 1766*) sammen med Oplysninger fra Pontoppidans Atlas**) kan vi danne os et ret godt Billede af Forholdene i Starup Sogn omkring Midten af Stavnsbaandstiden.

Gaardenes og Beboernes Antal fordelte sig saaledes i de forskellige Byer:

S. Starup: 3 Gaarde med 3 Beboere.

N. Starup: 5 halve og 3 hele Gaarde med 8 Beboere.

*) Indberetning fra Pastor Olivarius til Biskop Bloch (Ribe Katedralskoles Bibliotek).

**) Tomus V, udg. 1769.

Vestterp: 4 Gaarde med 4 Beboere.
Galstho: 4 halve Garde med 4 Beboere.
Hesselho: 1 Gaard med 2 Beboere.
Skovende: 1 — - 2 —
Tofterup: 1 — - 1 Beboer.
Pugelund: 1 — - 1 —

Ialt 25 Familier i hele Sognet.

En Gaard i Vestterp var dog afbrændt, og en Gaard i N. Starup var ligeledes lagt i Aske ved ulykkelig Ildsvaade, saa de har vel sagtens midlertidig staaet ubeboet hen.

Antallet af Personer over 12 Aar var 115, og Præsten opgiver, at der blev født 2 a 3 Børn om Aaret, og de dødes Antal var et lignende, saa der har vel været omkring 30 Børn under 12 Aar. Sognets samlede Indbyggerantal var da ca. 145.

Luften beskrives som god og sund. Derimod var Jorderne ikke gode; „thi her er fast den bare Sand.“

Bygningerne var alle opfort af Bindingsværk med Lervægge og Lynglag; som Fodstykker bruges gerne store Kampesten.

Med Avlingen stod det kun smaat til. Endnu havde Bønderne ikke begyndt at anvende Mergel, og endnu kørte de med de klodsede Hjulpløve, skont baade Mergling og Svingpløve var i Brug mange Steder i Landet. Af Kornsorter dyrkedes især Rug, men ogsaa lidt Byg og Boghvede. Der kunde sælges en Del Rug; af Byg og Boghvede kunde der intel sælges, „uden Gud giver stor Mængde deraf“. Rugen slog ikke let fejl, og den kunde give 3—4 Fold; Byg gav 4—5 Fold, og Boghveden gav 5—7 Fold eller mere, hvis det var et heldigt Aar.

Sædskifterne faldt som Regel saaledes: Grøn-jorden blev pløjet om Efteraaret, og tidlig om Foraaret blev Gødningen kørt ud. Saa blev der saact Byg i den gødede Del og Boghvede i Resten.

Om Efteraaret blev der saact Rug (1. Kjærv eller Mynterug). 3. Aar igen Rug; derefter Boghvede og atter 5. Aar Rug.

Efter denne Anstrengelse hvilede Jorden i S. Starup eet Aar; i N. Starup og de andre Byer dog i tre Aar.

„Et af de beste Næringsmidler 'er at opdrætte Qvæg til Sal“, skriver Præsten. De har saaledes nok haft en temmelig stor Besætning paa Gaardene, og derfra fik de Gødning til Marken. Gødningen blev forøget ved, at der blev lagt et tykt Lag Hedetørv i Gaarden, og naar de var æltet i Stykker af Kreaturerne, blev de lagt paa Møddingen. Det kaldtes „at samle til Træk“, og en dygtig Avlsmand kendtes paa, om han havde en stor Mødding. Det brugtes ogsaa en Del at køre Hedetørv hjem paa Marken og stille dem i Rækker langs ad Agrene. Saa blev der stukket Ild paa dem, og Asken blev spredt over Marken. Efter denne Askegødning groede Rugen godt, og det fortælles, at den kunde give indtil 1 Tønde af Traven.

„Der haves Brændsel til fornødenhed af tørv, dog afsættes intet deraf“. Til Brændsel gravedes dels Hedetørv, dels Klyne. Paa sine Steder fandtes Lyseklyne, som lagdes paa Ildstedet, og de brændte hele Fiden med klar Luc, saa de kunde lyse op i Stuen.

„Af vilde Dyr her i Sognet er Harer, Ræve og Ulve; af Fjæder Vildt Uhrhøns, Agerhøns, Ænder, Gjæs etc.“

Om Ulves Forekomst haves nu kun sparsomme Beretninger. Efter Traditionen blev den sidste Ulv her i Sognet skudt ved Harehede i N. Starup.

Der fortælles ogsaa, at Ulve fra Baldershæk en Vinternat gik over Aaen ved en Aalegaard og kom til Galstho, hvor de bed en Plag ihjel. De skal have slæbt den paa Sneen helt til Aaen; men over Stemmeværket kunde de dog ikke faa den.

Ligeledes fortælles der fra Vesttørrup, at naar Ulvene i strenge Vintre blev for nærgaaende, glødede Beboerne Ildtænger, som de stak ud af den øverste Halvdør, der var til at aabne særskilt, for paa den Maade at holde de ubehagelige Gæster paa Afstand.

I Vintertiden, naar Frost og Sne havde Herredømmet, tilbragte Bonden sin Tid inden Døre. „Bondens Vinterarbejde bestaar i at terske og rygte Creature. Om Aftenen spinder Kvindfolkene, Karlene karde, gjøre Bikuber, Løbe eller Halmkurve, Puder til Hestetøj, sno Sime med videre; nogle binde Strømper, men ikkun til eget Brug.“ I Sognet var Smede, Hjulmagere og Skræddere; men de drev dog kun Haandværket som Husflid eller som Bierhverv.

Det Billede, vi faar af Bøndernes Forhold i Starup Sogn i hin Tid, er Billedet af en flittig og nøjsom Bondestand, der kunde skaffe sig det nødvendige til Livets Ophold, og maaske lidt til. Præsten kan saaledes skrive: „Ingen Almissemøder for nærværende Tid; thi den ene, som der var, er død for kort Tid siden.“

Et Indtryk af de økonomiske Forhold hos en Fæster i Starup Sogn paa den Tid kan vi faa af en Skifteforretning, som blev afholdt paa Gaarden

Tofterup Torsdagen den 27. September 1770*). Selv om man ikke ud fra det enkelte Tilfælde kan slutte sig til Forholdene i Almindelighed, vil dog de fleste Forhold være almindelige for den Tid.

Tofterup ejedes i 1770 af Jeppe Joensen, Skovende, og det var ham, der holdt Skifte efter Fæsteren Iver Hansens afdøde Hustru, Kirsten Olufs Daatter. Som Vitterlighedsvidner og Vurderingsmænd fungerede Lars Christensen og Christen Lambretsen, begge af N. Starup. Ved Skiftet blev Gaardens Besætning, Indbo og Udbo registreret og sat til Pris saaledes:

Besætningen:

1 sort Hest, 5 Aar, 12 Rdl.; 1 brun Hest, 9 Aar, 8 Rdl.; 1 sort Ditto 8 Rdl.; 5 Kiør a Stk. 10 Rdl.; 1 hviid Qvie 6 Rdl. 4 M.; 1 Tyr 6 Rdl.; 1 Ungnød 4 Rdl.; 1 Ditto 4 Rdl.; 2 Kalve a Stk. 16 M.; 1 Kalv, 3 Uger gammel, 4 M.; 49 Stk. Faar og Lam 42 Rdl. 4 M. 8 Sk.; 1 Ung Sviin 2 Rdl. 1 M. Til Besætningen kan vel ogsaa regnes 9 Bietræer 9 Rdl.

Avlsredskaber:

1 Ploug og 1 Harve 2 Rdl.; 1 Beslagen Vogn 8 Rdl.; 2 ringere Ditto 7 Rdl.; Hestetøj med Kobler og videre 1 Rdl.; 2 Tørvespader 5 M.; 1 Jerngreb 1 M.; 2 Høeleer 1 Rdl.; 1 Lynglee 1 M.; 1 Hakke og Møgkrog 1 M.; 1 Naver og Spegerboer 8 Sk.; 1 Møding Øxe 1 M.; 1 Haand Øxe 1 M.; 1 Naver 8 Sk.; 1 Trillebør 12 Sk.; 1 Græsbør 4 Sk.; 2 Par Mcylee Kroege 1 M.; 1 Par Harretøj, 1 liden Hammer og Naptang 1 M. 8 Sk.; 1 Høefork 12 Sk.; 2 Grebe og 1 Skovl 8 Sk.; 4 Sække 1 Rdl.; 1 Sadel og Bidsel med sit Tilbehør 1 Rdl. 3 M.

Sølv, Messing, Tin:

1 lidet Sølv Beggere 2 Rdl.; Noget gammel Kaaber 12 Rdl.; 1 liden Kaaber Kiædel 1 Rdl. 4 M.; 1 lidet Fyrfad 12 Sk.; 2 smaa Messing Kiædler 1 Rdl.; 1 Messing Dørsie 4 M.; 1 Messing Lysestage 2 M.; 1 Tin Kande og 2 Skaaler 1 Rdl.; 1 Kruus med Tin Log 6 Sk.; 1 Rivejern, Trakt og Peber Qværn 1 M. 4 Sk.

*) Skiftet brevet opbevares endnu paa Gaarden.

Husgeraad:

10 Trætallerkener 1 M. 4 Sk.; 6 Leerfade 1 M. 8 Sk.; 6 Leer Potter 12 Sk.; 3 Glasse 12 Sk.; 2 Boutellier 8 Sk.; 1 Jernsold og 1 Timse 3 M.; 1 gammel Sold 8 Sk.; 1 Trug og 1 Skaal 1 M. 4 Sk.; 2 Spande og 1 Strippe 3 M.; 2 Brygerkar 2 Rdl.; 2 smaa Ballier og 1 Skieppe 1 Rdl.; 1 Haand Qværn 3 Rdl.; 1 stoer Bryggerkar 1 Rdl. 4 M.; 1 Sælde Løb og 1 Bæreløb 12 Sk.; 2 Spøltønder 3 M.; 2 Øltønder og 1 Fierding 2 Rdl. 1 M.; 1 Halvtønde 4 M.; 1 Bimpel og 1 Skiægemand 1 M. 12 Sk.; 1 Hegel 10 Sk.; 1 Pande, 1 Rist, 1 Ildklov 2 M. 12 Sk.; 2 Jern Laager 8 Sk.; 1 Jern Gryde 3 M. 8 Sk.; 1 Degnetrug 2 M.; 1 Grynløb 8 Sk.; 1 Kierne 12 Sk.; 1 liden Jerngryde 2 M.; 2 Kieldsker 2 M.; 1 Hesse 4 Sk.; 1 Vogenskrin 1 M. 8 Sk.; 1 Spinde Rok 3 M.; 1 Madkurv 6 Sk.; 2 gamle Standtønder 1 M. 8 Sk.; 1 gammel Tønde 2 M.; 1 Brødhekke og 1 Saltfierding 1 M.; 2 gamle sorte Gryder og 1 Flaske 1 M. 4 Sk.; 2 Fyrdeller 2 M.

I n d b o:

1 gammel Egebord 2 M.; 1 Egebord 2 Rdl.; 3 gamle Stoele med Halmsæder og 1 Lehnstuel 2 M.; 2 gamle Ditto 8 Sk.; 2 Senge i Dagligstuen 4 Rdl. 2 M.; 1 Seng i den øverste Stue 4 Rdl.; 1 Ditto i samme Stue 9 Rdl.; 1 Taburet 1 M. 4 Sk.; 1 Eske 1 M. 8 Sk.

Beklædningsgenstande m. m.:

1 Stykke sribet Olmerdug 4 Rdl.; 1 Stykke Lærret 4 M.; 12 alen Tresel, a al 18 Sk., 2 Rdl. 1 M. 8 Sk.; 1 sort fiirsel Kiortel 2 Rdl. 2 M.; 1 Skiørt 1 Rdl. 2 M.; 1 sort Kaabe 1 Rdl., 1 M.; 1 grøn Skiørt 1 Rdl. 3 M.; 1 gammel brun Skiørt 5 M., 1 brun Trøye 2 M. 8 Sk.; 1 grøn Damasches Bull med Caetuns Ermer 1 Rdl. 3 M.; 1 Sarses Trøye med Syv Sølvknaver 1 Rdl. 5 M. 4 Sk.; 1 gammel sort Kaabe og Kyse 3 M.; 1 blaa Liv 2 M.; 1 gammel graa Skiørt 3 M.; 1 sribet Forklæde og 1 Par sorte Handsker 1 M. 4 Sk.; 1 Caetuns Forklæde 2 M.; 1 blaa Ditto 1 M. 8 Sk.; 1 Par Halvermer med Kniplinger 1 M.; 1 Korsklæde 8 Sk.; 1 udsyet Kniplings Klud 1 M. 8 Sk.; 2 Kniplings Liiner 1 M. 8 Sk.; 1 fransk Halsklud 2 M.; 1 blaa Ditto 2 M. 8 Sk.; 5 grove Liiner, Stykket 3 Sk., er 15 Sk.; 1 blaa og hvidtrykket Tørklæde 1 M.; 3 hvide Blaarlærrets Halsklude 1 M. 14 Sk.; 3 grove Korsklæder 9 Sk.; 1 sort Hue 6 Sk.

Endvidere fandtes en Egekiste til Værdi 5 Rdl.; men den havde Konen før sin Død givet bort.

Enkemanden havde udlaant 100 Sl. Daler — »Siiger Hundrede Slette Daler danske grov Courandt Myndt« — til en Mand i Vorbasse mod 1. Prioritet i hans Ejendom; det udgjorde, omregnet til Datidens Mønt, 66 Rdl. 4 M. Desuden udestaaende Fordringer 22 Rdl. 4 M. Det blev tilsammen 352 Rdl. 2 Sk.

Boets Gæld blev anslaaet til 185 Rdl. 3 M., nemlig til Reparation af Gaardens 3 Længer, Salshuset 13 Fag, det østre Hus 8 Fag og Ladehuset 11 Fag, 30 Rdl.

„Til Stædets Besætning udfordres 3 Beester a 12 Rdl., 1 Vogn med Tilbehør 10 Rdl.; 1 Ploug med Tilbehør 4 Rdl. 4 M.; 1 Harve 3 M.

Enkemandens Begravelse, som han paastaar og beregner liige imod hans afdøde Hustrues til 10 Rdl.

Til sin Husbonde angav Enkemanden at være skyldig, som og blev fordret, 2 Rdl. 4 M. Til sin Svend Hans Hansen i Devel for Folke Løn 8 Rdl.

Til Muurstene, som ligger her ved Gaarden ubetalt, 1 Rdl. 5 M.“

Desuden indestod i Boet Arvepenge til Børn af tidligere Ægteskab 81 Rdl. 5 M.

Iver Hansen var efter Datidens Forhold en velstaaende Mand, og selv om ikke alle Fæsterne i Starup har siddet saa lunt inden Døre, er det dog et Tegn paa almindelig Stigning i Velstanden, at de fleste Fæstere i Tiden efter 1770 købte deres Gaarde til Selveje.

Det synes saaledes, som om Bønderne i Starup i en Tid, da Landets Bondestand som Helhed var længst nede i Bølgedalen, har levet under ret gode Forhold, i Sammenligning med mange andre Egenes Bønder vist endogsaa under meget lyse Kaar. De slap for det Trællepræg, som Stavnsbaand og Hoveri gav saa store Dele af den danske Bondestand.

10. Bymarkerne udskiftes.

Det var en stor Begivenhed i den danske Bondestands Historie, da Kongen bød, at Stavnsbaandet skulde ophøre; men for Bønderne i Starup, og mange andre Egne af Vestjylland, betød det mindre, idet de kun i ringe Grad havde mærket til Stavnsbaandets Tryk, og desuden havde en Del af Fæsterne i Starup allerede ved den Tid købt deres Gaarde til Selveje.

Af langt større Betydning for Bønderne i Starup var det, at der allerede fra 1781 var aabnet Adgang til, at Bymarkerne kunde udskiftes af Fællesskabet, saa hver Mand kunde faa sin Jord samlet paa eet Sted. Fællesskabet var en Hæmsko for den enkeltes Initiativ og derved paa den samlede Bondestands.

Byerne i Starup var kun smaa; men Fællesdriften var dog indført her som alle andre Steder, og det bevirkede, at den ene maatte dyrke sin Jord ganske paa samme Maade og paa samme Tid som de andre Bymænd.

Der var fire Byer i Starup, nemlig N. og S. Starup, Vestterp og Galstho; af disse var N. Starup den største. Alle Gaardene laa samlet i een Række langs Engsiden; en saadan By kaldes en

Terrænby*). Hver Gaard laa omgivet af en lille indhegnet Toft, og denne Toft var ikke inde under Fællesskabet. Fra Byen førte en indhegnet Drivevej, Forten, ud til de fælles Græsgange, Hede, Kær, Moser, hvor Kvæget blev vogtet i Fællesskab af Byens Hyrde.

Den første By, der fik Udskiftningen i Orden, var Vestterp, og det skete 1791. Først blev der foretaget en Opmaaling og Taksering af Markerne, og dette besørgede Landinspektør L. Bie, Fredericia. Derefter blev der nedsat en Landvæsenskommission, som bestod af Amtmand Hellfried og Landvæsenskommissærerne Kaptain Mylford til Søvig og Kammerraad Warthoe. I Amtmandens Sted mødte Raadmand Lund, Ribe, og i Warthoes Forfald mødte Proprietær Kampmann, Sneumgaard. Disse tre Herrer samledes med Bymændene til et Aastedsmøde den 18. November 1791 for at lægge en Delingsplan. Byens Beboere var følgende:

1. Christen Eschesen, Selvejer.
2. Niels Christensen, Fæster:

Peder Nielsen i Slebsager var mødt paa Peder Christensens Børns Vegne i Faaborg og Peder Nielsen i Horstrup paa sin Søns Vegne i Haltrup, som var Ejere til denne Gaard.

3. Tønnes Hansen og Jens Smed, Selvejere.
4. Morten Bertelsen, Selvejer.

Det var straks klart, at det vilde lette Udskiftningen meget, hvis to af Bymændene flyttede deres Gaarde ud, og herpaa indgik Nr. 2 og 3.

Nr. 2 havde 3 Td. 5 Skp. 3 Fdk. Hartkorn og

*) P. Lauridsen: »Om gamle danske Landsbyformer«.

53 Fag Hus. Han skulde flytte østerst i Marken til Vad Bløkke og fik *Markerne Blokagrene og Landfredagstægt.

Nr. 1 fik sin Mark derefter med Sønderagre, Spangtægt, Graastensagre og Bjergtægt.

Nr. 4 fik sin Mark Vest for Nr. 1 paa Naavet og Vesteragre.

Nr. 3 havde 2 Td. 4 Skp. 1 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn og 26 Fag Hus; men ved Udflytning vilde han behøve endnu 10 Fag Hus. Han skulde flytte ud vesterst i Marken og fik Resten af Agermarken. Derefter blev Engene delt mellem Gaardene. Fællesskabet blev dog først ophævet efter Høsten 1793, idet Bymændene enedes om at tage 3 Kjærve i den gødede Jord.

De to Udflyttere skulde have Hjælp til deres Gaardes Udflytning af de andre Bymænd med et vist Antal Gang- og Spandage pr. Td. Hartkorn.

En bekræftet Genpart af Udskiftningsforretningen blev overgivet til den største Gaard i Byen*).

Efter Udskiftningen i Vestterp gik det Slag i Slag med de andre Byer. 1793 blev Galstho By-mark udskiftet**). Samtlige Bymænd var Selvejere.

1. Anders Svenningsen.	Hartk.	2	—	0	—	1	—	$2\frac{1}{2}$
2. John Hansen.		—	2	—	0	—	1	$2\frac{1}{2}$
3. Christen Thullesen		—	2	—	1	—	0	— 1
4. Jens Hansen		—	2	—	1	—	0	— 1

Kommissionen var den samme som i Vestterp, dog havde Proprietær Hans Kruse til Lydumgaard afløst Proprietær Kampmann.

*) Originalen findes i Landsarkivet, Viborg.

**) Landvæsenskommissionsforretninger. Landsarkivet.

Nr. 1 og 2 flyttede ud paa Byens vestre Mark. Stednavne: Porskedamsågre, Hoftekiær, Krogenge, Pederskrog og Gaardkrog.

Aaret efter, 1794, blev N. Starup udskiftet*). Samme Kommission som i Galstho.

Byen havde 9 Beboere, der boede i en Række fra Vest mod Øst, idet den gamle Krogaard var den vestligste i Byen.

1. Peder Pedersen. Selvejer.
Hartkorn: 3 — 6 — 0 — $2\frac{1}{3}$.
2. Søren Kristensen. Fæster af Christen Spangsberg i Alslev. Hartkorn: 1 — 6 — 3 — 1.
3. Jørgen Lassen. Fæster af Søren Ugelvig i Ugelvig. Hartkorn som Nr. 2.
4. Søren Jensen. Selvejer.
Hartkorn: 1 — 3 — 2 — $2\frac{1}{2}$.
5. Mads Lassen. Selvejer.
Hartkorn: 2 — 7 — 2 — 1.
6. Christen Lambertsen. Selvejer. Fhv. Hospitalsbonde. Hartkorn: 2 — 2 — 0 — 0.
7. Peder Hansen, Skrædder. Selvejer. Fhv. Hospitalsbonde. Hartkorn: 0 — 2 — 2 — 0.
8. Niels Jepsen. Selvejer.
Hartkorn: 0 — 4 — 0 — 0.
9. Søren Iversen. Selvejer.
Hartkorn: 0 — 3 — 1 — $\frac{2}{3}$.

Det bestemtes, at Nr. 5, 8 og 9 skulde flytte ud paa Byens østre Mark, „hvilke under Forventning at nyde en allernaadigst belovede Bygningsunderstøttelse ud af den Kongelige Kasse**) samt en forordningsmæssig Hjælp med Arbejde fra de

*) Efter en Afskrift fra Landsarkivet.

**) 50—100 Rdl. (»Danmarks Riges Historie« V).

øvrige i Byen tilbageblevne Beboere bekvemmede sig til en saadan Udflytning.“

Nr. 8 fik sin Mark paa „Haarhede“ efter Gl. Agre, Mand Agre og Lasses Agre. Derefter kom Nr. 9, 5 og 6.

Nr. 1 fik sin meste Mark Vest for Gaarden. Nr. 2 fik Resten af Marken indtil Forten samt en lille Toft, som Nr. 2 og 3 havde haft. Nr. 3 beholdt sin egen Toft og fik Tofterne fra Nr. 9 og 6.

Nr. 4 beholdt sin egen Toft og fik Toften og Gaardspladsen fra Nr. 5.

Nr. 7 horer man slet intet om.

Stednavne: Elbrækblokke, Skrevel Dynd, Øster Dagstoftagre, Kalhauge, Riskiær, Bredkiær, Ræfnæs og Klokkemosflod.

Engene blev delt mellem Beboerne af N. og S. Starup og Tofterup. Kirken havde een Englod.

I 1795 kom Turen til S. Starup*). Kommissionen var den samme som ved forrige, dog var Amtmanden her repræsenteret ved Fuldmægtig Peder Hoeg, Ribe. Til Stede ved Forretningen var Sognepræsten, Hr. Søborg, som Beneficiarius af Annexgaarden. Hartkorn: 3 — 4 — 0 — 0.

Jorgen Jakobsen: Hartkorn: 3 — 2 — 0 — 1.

Michel Jespersen: Hartkorn: 3 — 5 — 0 — 0.

De var alle Selvejere. Desuden var mødt Forvalter Bøtcher fra Stamhuset Norholm, som ejede Gaarden Pugelund, der laa med sin Hede i Fællesskab med S. Starup, og endelig Sognefogden Christen Eschesen som Kirkens Patron. Kirken ejede nemlig nogle Stykker Eng i S. Starup. Ingen Gaarde blev udflyttet. Stednavn: Skierdalblokke.

*) Landvæsenskommissionsforretninger. Landsarkivet.

Ved disse Udskiftninger var Byernes Marker udskiftet med Undtagelse af Hesselho Bys. Landinspektør Bie havde foretaget Opmaalingen ved dem alle.

Hesselho Marker blev udskiftet 1807*); men her var ingen Kommission til Delingen, da de to Ejere, Peder Hansen og Christen Jensen, var enedes om Delingen, efter at Forvalter Laurids Bøtcher fra Nørholm havde foretaget Opmaaling og lagt Delingsplan. Stednavne: Tværdal Kule, Nørkule Agre, Skurvkrog, Trandbæreng, Sandevej-Langager, Søndervang Agre, Trædmose, Knuderet Skifte, Vester Tægte og Siig Eng. Det ser ud til, at der har været et Husmandssted østerst i Marken, som de to Mænd har ejet i Fællesskab.

Tofterup (Selvejer Iver Hansen) og Skovende (Selvejer Jeppe Nelsen) var to enkelte Gaarde. Der var rimeligvis nok Fællesskab; men nogen Udskiftning vides ikke at være sket.

Ved at undersøge de gamle Hovedmatrikelnumres Tilliggende kan man endnu faa et klart Billede af, hvorledes Udskiftningen den Gang i det store og hele blev foretaget.

Ved Aar 1800 var de fleste Beboere i Starup Sogn Selvejere, og efter Udskiftningen kunde hver Mand dyrke sin Jord, som han vilde, og nyde de Frugter, den kunde bringe ham. Betingelsen var ogsaa her til Stede for, „at den fric Bonde kan vorde kæk og oplyst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig“.

En ny Tid var indvarslet.

*) Skiftedokument findes paa Hesselhogaarden.

11. De gamle Færdselsveje.

De synlige Spor efter vore hedengangne Forfædre er kun faa, og færre bliver de. Oldtidsfolkets Gravhøje sløjfes, og et andet Minde om tidligere Slægters Færden, de gamle Færdselsveje, kan man de fleste Steder nu lede forgæves efter.

I Starup Sogn er der dog endnu saa megen Hede, at Vejene flere Steder kan ses, og at deres Retning kan bestemmes.

Den Antagelse, at der er Sammenhæng mellem Kæmpehøjene og de gamle Veje*), synes ogsaa her at holde Stik.

En Vej, der har gaaet igennem Sognet i hele dets Længde fra Vest til Øst, er den saakaldte „Herskabsvej“, som antagelig har ført fra Nørholm til Engelsholm, og derfra har den sagtens sit Navn. Den ses endnu tydelig ved Sogneskellet i Vestterp, og der er indtil 16 Spor, saa den er blevet benyttet i lange Tider. Ved det gamle Vadested mellem Vestterp og N. Starup kan man paa Østskraaningen se de gamle dybe Opkørselsspor. Derefter har Vejen ført forbi de tre Gravhøje og videre forbi Æskehøje og Faldhøjene, hvor Sporene endnu er tydelige paa Heden. Lidt Øst for Faldhøjene gaar Vejen ud af Sognet med Retning mod Lundgaard og Donslund.

*) Sophus Müller: »Vej og Bygd i Sten- og Broncealderen«.

En anden gammel Vej er „Bundsgaardsvejen“, der har ført fra Ansager over Tofterup Hede, Syd for Faldhøjene og forbi Fladhøj i Skovende Plantage. Derefter kan den spores videre Øster paa. Det er sagtens den gamle Koldingvej, og der kan tælles 10 a 12 Spor ved Siden af hinanden.

Vejen til Ribe kan endnu ses paa S. Starup Hede, hvor der er indtil 15 Spor. Den synes at have ført fra Ansager over Vestterp Hede. Den har ført over Aaen, hvor nu Broen mellem Vestterp og Puglund er, ind mellem de to sløjfede Høje paa Puglund Mark og mellem Store og Lille Mikkelshøj paa S. Starup Mark med Retning mod Flæskehøj i Faaborg Sogn videre Syd paa.

Den nuværende Risbølvej kaldtes tidligere „Grydervejen“, rimeligvis fordi Pottemændene brugte den, naar de kørte efter Fyn med Potter. Rester af den ses endnu hist og her med samme Retning som nu, forbi Trehøje og Bavnehøj. Der gik den en Del nordligere, end den nu gaar.

Præstevejen fra Starup til Aastrup gik tidligere langt østligere gennem Skjærdal og videre over S. Starup Mark, hvor den endnu kan ses, og der er et lavt Sted, som har været græsbevokset, og som kaldtes „æ Præstflod“. Der var Vejen indgrøftet, og der var kun eet Spor paa dette Sted.

Naar snart disse sidste Rester af de gamle Færdselsveje er overpløjet eller tilplantet, har Sognet mistet et Minde fra de gamle Dage. Et Stykke Historie er da blevet til Saga.

2. Del af „Fra Starup Sogn“

vil indeholde: Kirkens Historie, Præstehistorien, Skolevæsen, kommunal Historie m. m.

Uden for den egentlige Historie

er planlagt Udgivelse af en 3. Del: „Folkeliv og Folkeminder“.

Indholdsfortegnelse og Navneliste med 2. Del.

L. S. JESPERSEN

FRA STARUP SOGN

2. OG 3. DEL

UDGIVET AF
„HISTORISK UDVALG FOR STARUP SOGN“.

BRAMMINGE BOGTRYKKERI
1922

1. Kirkevæsen.

Starup Kirke, set fra Syd.

Starup Kirke.

I den gamle Sognekirke har vi et Minde fra Middelalderens Dage.

Noget Aarstal for Kirkens Bygning har vi ikke; men efter Stil og Bygningsmaade maa det antages, at Kirken er bygget i det 12. Aarhundrede. Rimeligvis har den da afløst en Trækirke; thi Kristendommen var før den Tid almindelig ud-

bredt over hele Landet, og Starup har vel ogsaa nok haft sit beskedne Gudshus.

Oprindelig har Kirken dog ikke set ud, som vi ser den i vore Dage. Den er nemlig opført ad to eller tre Gange. Muligvis er Koret den første Begyndelse til Kirken; maaske er dog Kor og Skib bygget samtidig. Disse to Dele af Kirken er opført i romansk Stil eller Rundbuestil. Det kan man f. Eks. se af de nu tilmurede Vinduer paa Kirkens Nordside. Denne Stil var herskende i det 12. og i Begyndelsen af det 13. Aarh., og i dette Tidsrum maa Kirken da være bygget.

Kor og Skib er opført af kløvede Kampesten blandet med Al og Myremalm. Kun en lille Part af Stenene er tilhugget; dette er Tilfældet med Sokkel, Hjørner og Vinduesbuer. De oprindelige Buer paa Nordsiden er forsynet med simple Forsiringer. Forskellige Reparationer og et tykt Kalklag har bevirket, at man nu vanskeligt kan skelne det oprindelige.

Taarnet er en senere Tilbygning; det ses let deraf, at det er opført af brændte Mursten og bygget i gotisk Stil eller Spidsbuestil, hvilken Stil i det 13. Aarh. afløste Rundbuestilen. Taarnet havde oprindelig Sadeltag.

De fleste Kirker ligger højt; men dette er ikke Tilfældet med Starup Kirke. Den er bygget paa en lille Landtunge, der i vore Dage er omgivet af Enge; men paa den Tid, da Kirken blev bygget, har det sagtens været ufarbare Sumpe. Paa denne Landtunge var der netop Plads til Kirken og en lille Kirkegaard.

Selv om Kirken derved kom til at ligge noget lavt, maa det dog siges, at smukkere Plads kunde

de vanskeligt have fundet. Det er maaske dog usikkert, om denne Tanke har været afgørende ved Valget af Byggeplads. I de Tider blev Kirkerne ofte brugt som Tilflugtssteder i Ufredstider, og her var der saa meget større Grund til at tage dette i Betragtning, da der ikke i Miles Omkreds fandtes en befæstet Borg, inden hvis Volde og Grave en forskræmt Befolkning kunde søge Ly, naar Krig og Fejde hærgede Landet. Dette er kun Gisninger; men sikkert er det, at Kirken fra de tre Sider var utilgængelig, og paa den fjerde Side kunde selv en svag Styrke gøre en ikke ringe Modstand, mens Kvinder og Børn søgte Ly bag Kirkens skærmende Mure.

Kirkens Bygmester har sagtens været en bygningskyndig Munk. Han har ledet Arbejdet, mens Sognets Beboere har bragt Materialerne til Veje og maaske ogsaa udført selve Byggeriet.

Man kan kun beundre dem for det store Arbejde. Faa Mennesker har der været, og de har dog faaet bygget en ret anselig Kirke. Endnu er den Sognets anseligste Bygningsværk; hvor meget mere da ikke den Gang med de lave, lerklinede Huse og Gaarde som Baggrund.

Den samlede Længde af Kor, Skib og Taarn er 24 m udvendig Maal. Korets Bredde 6,20 m, Længde 6,35 m; Skibets Bredde 7,40 m, Længde 12,35 m; Taarnets Bredde 5,60 m, Længde 5,40 m. Murtykkelsen er omtrent 1 m. Murens Højde i Kor og Skib er 4 m. Hele Kirken er med Blytag. De smaa Vinduer mod Nord er muret til, og paa Sydsiden er indsat større Vinduer.

Oprindelig var der to Indgange, Mændenes mod Syd og Kvindernes mod Nord. De er begge

tilmuret, men ses dog tydeligt i Muren. Kor og Skib er med Bjælkeloft; Taarnet har derimod Murhvælving.

Det oprindelige Alterbord var af Granitkvadre og Al; senere dog beklædt med Træværk.

Den anselige Altertavle stammer fra den katolske Tid. Den består af 4 Felter med udskaarne Figurer. Midtfeltet optages af tre Grupper. Til venstre: den kronede Jomfru Marie med Jesusbarnet. I Midten: Gud Fader hengiver den lidende Frelser. Til højre: Kirkens Skytshelgen St. Morten*) giver en Krøbling Almisse.

Begge Sidefløjene, der har været til at lukke om for Midtfeltet, optages af Billeder af de 12 Apostle, Judas er dog erstattet af Paulus. Nederst findes 12 Helgenfigurer. Efter Reformationen vilde man ikke vide af Helgener, og saa har et lyst Hoved fundet paa nedenunder at anbringe Navnene paa de 12 smaa Profeter. Ganske vist var tre af Figurerne Kvinder, saa Nahum, Habakuk og Zefanias blev Kvinder; men af to Onder har man valgt det mindst besværlige. Nu er disse Navne dog skjult af Maling.

Paa Altertavlen læses:

„Guds Hus til ære, Kierken til Prydelse haver Eske Christensen og Maren Hansdatter ladet denne Alter Taule Stafere, 1764.“

Oven over de 12 Helgener staar følgende Indskrift:

„Thi hvo som æder og Driker uværdeligen, hand æder og Driker sig selv Dommen i det, at hand iche gjør forskiel paa Herrens Legeme.“

*) Biskop Martin af Tours. Helgendag den 11. November.

Paa Alterbordet staar to svære Messinglysestager.

Kalk og Disk af Sølv er skænket af Christen Eskesen 1735 og bærer følgende Indskrift: „Christiani Escheli et Cocertia Jani messieri fearunt Anno 1735.“

Døbefonten, i romansk Stil, er af Granit og i den almindelige Bægerform. Den bærr saa godt som ingen Udsmykning. Den er nu forsynet med Daabsfad af Messing.

I Korets ene Krog staar op mod Væggen Resterne af en tidligere Præstestol. Den har et sjældent Snitværk, som er afbildet og beskrevet i Axel Chr. Jensens Bog „Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536—1660.“ Foroven findes Bogstaverne NIS, vel sagtens Forbogstaverne til Snedkerens Navn, og Aarstallet 1574.

I en Indberetning fra 1768 skrev Pastor Olivarius, at „Messeskjorten er af Kramlærredt. Messehagelen er af grøn blommet Fløjel med de 12 Apostler paa.“ Denne sjældne Messehagel er dog for længst fortæret af Tidens Tand og fornyet to Gange senere. Den nuværende er af rødt Fløjl med gyldent Kors.

I en gammel Kirkeregnskabsbog 1688—1720*) er der følgende Fortegnelse over Kirkens Inventar:

1 Kalk og Disk af Tin.

1 Mæsehagel. 1 Mæse Skiorte. 1 Aldter Klæde.

1 par Mæsing Liusestager.

1 Gradual**). 1 Bibbel. 1 Nye Aldterbog.

1 stie***). 1 Kiste at forvare Mæseklæderne udi.

*) I Landsarkivet.

***) En Slags Nodebog.

***) Stige

1 Laas for Porten. 1 Liigbaare*). 1 Rituell Bog. 1 Kloche i Tornitt.

Kisten, som Messeklæderne forvaredes i, er senere erstattet med et lille Skab, som staar i Koret.

Fra Koret er der gennem Muren Opgang til Prædikestolen. Oven over denne er der en udskaaret Himmel med svævende Due. Prædikestolen har Billeder af de fire Evangelister. Skaaret i Træet staar følgende:

„GAFF JENS PEDERSØN I STAAROP NU SALIGE UDI HEREN 20 RIGSDA TIL DENNE PREDIKESTOL 1639.“ Denne Jens Pedersen har vel nok bekostet Prædikestolen af ny, og man faar først den rette Forstaaelse af Gavens Værdi, naar man véd, at 20 Rigsdaler i den Tid var Prisen for 2 gode Heste.

Nederst paa Prædikestolen er malet:

Kierken til Prydelse bekostet af Christen Esken og Sedsel Jensdatter Predikestolen at Staffere 1722.“

Tidligere fandtes paa Prædikestolen en nu forsvunden Lysearm, som var skænket af Magister Laurits Lund med den Begrundelse, at da der var saa stor Afstand mellem Hovedsogn og Anneks, maatte der undertiden begyndes saa tidligt, at Lys behøvedes. Saadan staar der i alt Fald i Indberetningen fra 1768.

Paa Kvindesiden er der 12 Stolestader, hver med Plads til 5; paa Mandssiden er der 13, hver med Plads til 4.

Stolen nærmest Prædikestolen bærer Aarstallet

*) Findes paa Kirkens Loft.

1585. Flere Stole var dog blevet fornyet i Aarens Løb, og i 1916 blev de helt fornyet, dog saaledes, at Endestykkerne fra 1585 blev benyttet i den ene Side, og nye i tilsvarende Stil blev lavet af Snedker H. Dau, Ribe.

Kirken indvendig.

Bagest i Skibet findes nu et lille Pulpitur med Orgel, som i 1905 blev skænket Kirken af de ældre i Sognet.

I Nordsidens tilmurede Vinduesforbygninger staar to Helgenbilleder, Jomfru Marie med Barnet og en Bisp. Imellem dem hænger et stort Krucifiks, der tidligere var anbragt over Kordøren.

Paa en af Bjælkerne staar følgende:

„Formedelst Udheld kom Kirken under Reparation i Aaret 1850 den 22. Februari.

Du, o Kjære JEHOVA,
Stedse dette Huus Bevare.
Bestil i det en Engel klar,
Som Lyser Huuset ved din Naade.

Reparationen fuldendt Aaret 1853 den 24. Juni.
SOLI DEO GLORIA*)." "

Inskriptionen er sikkert nok en Husflidsdigters Produkt. Evnerne har ikke helt staaet paa Højde med den gode Villie. Men det fortæller dog for Efterslægten, at der i 1850 overgik Kirken et slemt Uheld, endda et ret mærkeligt Uheld.

En Vintermorgen, maaske var det den 22. Februar 1850, mødte der Beboerne et sært Syn. Kirketaarnets Tag var faldet ned og stod tværs over Lavkirkens Tag, og megen anden Molest var der sket. Meningerne var meget delt om, hvorledes det var sket; nogle mente Storm, andre Sky-pumpe. Uvejr havde det været; men det var om Natten, saa der var ingen Vidner til Begivenheden.

Denne Nedstyrtning blev Aarsag til, at Kirken blev underkastet en større Reparation. Et Vaabenhus mod Nord blev fjernet, og der blev lavet Indgang gennem Taarnet. Døren fra det tidligere Vaabenhus og ind i Kirken blev tilmuret. Døren mod Syd havde formentlig været tilmuret længe før den Tid.

Taarnets øverste Murværk var vel blevet noget beskadiget; men der blev taget noget mere af Muren, der siges 3 Alen, saa mente man, at den lettere kunde holde. I Stedet for Skraataget fik Taarnet Pyramidetag. Taarnfløjen skal være sme-

*) Gud alene Æren.

det af Hans Kr. Pedersen, Hesselho, og Niels Kolle i N. Starup anbragte den paa dens Plads.

Arbejdet ved Reparationen udførtes som Pligtarbejde af Sognets Beboere. Dette gjaldt baade Kørsler og det øvrige Arbejde. Angaaende Kørsler bestemtes det, at Rejser længere end til Varde sattes til Licitation, og Udgiften fordeltes paa alle Beboere*).

Efter denne ret omfattende Reparation blev Taarnet omdannet til Forhal. I Væggen ses flere Fordybninger; i disse har der i den katolske Tid staaet Altre. Fra Forhallen kan Kirkeklokken ringes. Den hænger i Taarnets østre Side; den er nærmest lille og uden Inskription og menes at stamme fra Middelalderen.

Siden 1853 er der ikke forandret ved Kirkens Ydre. Indvendig er der heller ikke ud over de alt nævnte Forandringer ændret meget. Der er anbragt Kakkellovn i Kirken. Altertavlen og Prædikestolen er blevet opmalet, saa de nu fremtræder i smukke og velafstemte Farver. Da Stolestaderne i 1916 blev fornyet, blev disse og Kirkens øvrige Træværk malet i Smag og Stil med Altertavle og Prædikestol.

I alt væsentligt staa Kirken da den Dag i Dag, som den blev bygget i Middelalderen. Inden for dens solide Mure har Slægt efter Slægt søgt Opbyggelse og Sjælehelse. Fra Taarnet har Klokkens Malmtoner runget ud over Sognets Beboere baade i Feststunder, og naar de stod bøjet af Sorg om de aabne Grave paa den lille Kirkegaard. Og saa solidt byggede de den Gang, at Kirken endnu synes at kunne staa i Aarhundreder.

*) Sogneforstanderskabets Protokol.

Præsterne i Aastrup-Starup.

Lige saa lidt som man kender Aarstallet for Kirkens Bygning eller dens Bygmester, lige saa lidt kender man til de første Mænd, som har været Præster ved Kirken.

I den katolske Tid havde hvert Sogn sin Præst; men fra den Tid kendes kun Navnet paa een Præst i Starup. 1342 nævnes Hr. *Ebbe*, Præst i Stathorp.

Efter Reformationen.

Sagtens af Hensyn til, at det kneb med at skaffe tilstrækkelig med Præster i den første Tid, blev flere Sogne slaaet sammen til eet Pastorat. Saaledes gik det ogsaa til, at Starup blev Anneks til Aastrup Sogn, med hvilket Starup altsaa har Præster til fælles. Præsterækken er muligvis ikke helt paalidelig i den første Tid; men større Huller synes der dog ikke at være.

1. *Niels.*

I 1536 stævnedes Anders Madsen i Aastrup Hr. Niels, Sognepræst ibidem, for nogen Gæld, han hannem pligtig er, at møde i Ribe for Kongen. Hr. Niels er saaledes den første lutherske Præst.

2. *Rasmus Sørensen.*

Det var ret almindeligt i hine Tider, at Eftermanden maatte gifte sig med Formandens Enke eller Datter, om saadanne fandtes paa Kaldet. Rasmus Sørensen blev gift med Formandens Datter, Anna Nielsdatter. Om hans Liv véd man ellers intet; men om hans Død haves følgende Tradition: En Dag var Herremanden fra Varhoe i Gørding Sogn paa Jagt sammen med Præsten. Ved

et Krat Vesten for Byen saa Præsten et Dyr springe, og det vilde han vise Herremanden; men denne paastod, at han intet kunde se, hvortil Præsten svarede for Spøg: „Da kunde jeg se det, om jeg havde kun eet Øje.“ Nu var Herremanden just eenøjet, og han optog det som en Fornærmelse, og i sin Forbitrelse skød han Præsten en Kugle i Livet.

3. *Morten Poulsen.*

Var rimeligvis en Søn af Herredsfoged Poul Grumsen i Ilsted og Broder til Præsten i Gørding, Hr. Grumme Poulsen. Han ægtede Formandens Enke, og med hende havde han Børnene:

1. *Peder Mortensen Grum*, født 22. Febr. 1572; død 30. April 1631 som Lagmand i Trondhjem.
2. *Poul Mortensen Ostrup*, der først var Rektor i Ribe, hvor han blev gift med en Datter af Anders Sørensen Wedel. Siden blev han *Professor pædagogicus* i København og til sidst Biskop i Lund. I hans Bispegaard blev Christian den Fjerde viet til Kristine Munk.

Biskoppen efterlod sig en Søn, Poul Mortensen Grum (thi hele Familien førte Tilnavnet Grum), der blev Slotspræst under Kong Frederik den Tredie. Biskoppen har i Aastrup Kirke ladet opsætte et Epitafium over sine Forældre; men af dette er det meste gaaet tabt; kun Rammen er tilbage. Nederst staar følgende:

„Velædle og højærværdige Hr. Mag. Poul Mortensen Ostrup, fordem Biskop i Lund, udi Skaane, nu sal. hos Gud, har ladet dette Mo-

nument her opsætte til fordum Hæderlich Hr. Rasmus Sørensen og sine Forældre, sl. Hr. Morten Poulsen, fordum begge Sognepræster for Aastrup og Starup, med sal. Hustru Anna, deres Amindelse.“

Denné fremragende Søn døde i Lund 1619, 43 Aar gammel.

3. *Niels Mortensen Grum*, der 1606 blev Præst i Andst.
4. *Kirstine*, gift 1591 med Præsten Hr. Peder Buk i Vejen.
5. *Maren*, gift med Præsten Jens Vind i Hyllinge og Lyngby, Moder til den bekendte Hofpræst Ole Vind.

Morten Poulsen var nok noget hidsig af Natur. Han slog saaledes engang sin egen Broder paa Gaden i Ribe, og derfor maatte han bøde 200 Daler, som skulde gives til Ribe Hospital som en rentebærende Sum*).

9. Maj 1591 udstedtes kgl. Brev, „at Hr. Morten Poulsen i Aastrup har givet til Kende, hvorledes hans Præstegaard skal være meget snæver og trang bygget, og han ikke har Rum og Plads til den at udflytte for sin Nabos Jord, som skal Kronen tilhøre og begærer sin Nabos Jord at maatte for Magelæg af Præstegaardens Jord bekomme,“ hvorfor Lensmanden skulde skifte Jorden og paase, at Kronens Gaard ikke led nogen Skade. Hr. Morten døde 1621 eller 1622.

*) Om denne Sag kan læses udførligt i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. Bind III. 1. Række.

4. *Niels Baltzersen.*

Var Præst her 1622, levede endnu 1653 og er formentlig død i den store Pest under Svenskekrigen 1659. I en af de Krige, han oplevede, formentlig 1643—45, skal hans Sønner i den Grad have ophidset nogle fjendtlige Soldater, at disse vilde have afbrændt Præstegaarden, hvis ikke Synet af den graahærdede Præst havde holdt dem tilbage. Af hans Børn kendes:

1. *Baltzer Nielsen.* Raadmand i Fredericia og senere Raadmand i Kolding i 15 Aar.
2. *Niels Nielsen Ostrup,* Præst i Gørding.
3. *Anders Nielsen,* Ejer af Søvig.
4. *Jens Nielsen Ostrup,* hvis Navn 1647 er skrevet paa Starup Degnestol, og som 1678 blev Vejer og Maaler i Kolding

5. *Hans Lauridsen Holst.* 1659—91.

Født 1625 i Kolding, hvor Faderen var Skomager. Ordineret 23. Nov. 1659. Han var gift med Anna Sørensdatter Haar, der døde 1694, 55 Aar gl. De havde 3 Døtre:

1. *Maren,* gift med Peder Thostesen, Vesttorp, Ejer af den saakaldte Kirkegaard.
2. *Dorothea,* gift med Efterfølgeren.
3. *Margrethe,* gift med Herredsskriver Anders Gregersen i Bolding.

Holst blev noget over 68 Aar gl.; men 2 Aar før han døde, tog han Kapellan, og dennes blev gift med Datteren og blev hans Efterfølger.

6. *Iver Gregersen Krabbe.* 1694—1704.

Præstesøn fra Thorstrup; Student fra Ribe 1686; ordineret 13. Juni 1692. Efter Beboernes

Ansøgning blev han 18. Marts 1693 kaldet til Formandens Kapellan og Efterfølger. Med hans Tiltrædelse i 1692 begynder den ældste Kirkebog for Aastrup-Starup. Hans Hustru, med hvem han havde 3 Døtre, døde allerede 1699. Derefter blev han gift med Ingeborg Friis, en Præstedatter fra Vilslev, som overlevede ham og senere blev gift med Lorenz Kaaberholm i Aarre. I andet Ægteskab havde Krabbe 4 Børn; men om deres og de andre Børns Skæbne senere hen vides intet. Krabbe skildres som en Mand med et livligt og muntert Sindelag.

7. *Lauritz Pedersen Lund.* 1704—45.

Født 7. Sept. 1663 i Lund, Vinding Sogn, hvor Faderen, Peder Lauridsen, var Bonde. Han blev Student fra Roskilde Skole 1685. 1689 tog han Attestats og 1701 Magistergraden. I et Par Aar var han Inspektør paa Borchs Kollegium, indtil han 31. Maj 1705 blev kaldet som Præst hertil.

Han var en lærd Mand og ansaas for at være kyndig i den sorte Kunst, sagtens fordi han var kyndig i Lægekunst og Naturvidenskaberne. Han skal have manet en Præst i Brørup og ligeledes ved sine Kunster have helbredet Gehejmeraad Gabel paa Bramminggaard. (Endnu gaar der i Folkemunde mange Sagn om „Mester Laustes“ Bedrifter). Lund giftede sig 1707 med Sara Buk, en Præstedatter fra Øse, der døde 1743. Med hende havde han 3 Døtre.

1. *Elle*, gift med Præsten Hans Friis i Grimstrup. Hun skulde have arvet Faderens Evner i den sorte Kunst.
2. *Else*, gift med en Bonde i Vamdrup.

3. *Anna*, gift med Poul Madsen Garp*) paa Aalunde i Faaborg Sogn.

Lund var Provst for Gørding Herred. Han døde 1745, 81 Aar gl. I Aastrup Kirke staar hans Ligsten.

8. *Jørgen Jensen Gad*. 1745—53.

Søn af Skipper Jens Gad i Svendborg; født 1714. Han blev Student fra Svendborg Skole, tog Attestats 1741 og var derefter i 2 Aar Kateket ved Garnisonskirken i København. Kaldet hertil 1. Juli 1745. I 1718 søgte han om at blive Præst i Varde, og han anførte da, at han paa Grund af Præstegaardens Brøstfældigheds Skyld havde maattet sætte sig i 800 Rigsdalers Gæld. Med sin Hustru, Anna Margrete Brølund, der døde 1752, havde han 1 Søn og 3 Døtre. 1753 blev han forflyttet til Vejby og Tibirke paa Sjælland.

Den 6. November 1753 blev *Zakarias Frank* kaldet til Præst for Aastrup-Starup Menigheder; men han tog ikke mod Embedet.

9. *Niels Holgersen Olivarius*. 1753—79.

Præstesøn fra Ørslev, født 9. Nov. 1711. Kom 1724 i Sorø Skole og blev Student 1728. 2 Aar efter tog han filosofisk Eksamen, kom paa Ehlers Kollegium, fik Frisernes Stipendium og Klosteret. Efter sin Attestats drog han hjem for at hjælpe sin Fader og begæredes efter 7 Aars Forløb af Provst Resen i Ulsø til Kapellan, og denne Gerning udførte han i 11 Aar, hvorfor han af Biskop Hersleb blev anbefalet Grev Ahlefeldt paa Gissel-

*) Ejede 1743 Aastrup Kirke (Ribe Bispearkiv i Landsarkivet).

feldt. Han fik dog ikke denne Plads, da Fruen paa Gisselfeldt syntes bedre om en anden, og saa blev han kaldet til Aastrup-Starup 21. Dec. 1753. Han ægtede 24. April 1749 Kirstine Aggerup, en Præstedatter fra Magleby paa Møen.

I 1750 søger Olivarius om at komme til et bedre Embede, da han er bange for paa Grund af Svaghed at skulle holde Kapellan, og „Brødet er kun lidet til een med Kone og Børn, men vilde blive kummerfuldt, om her skulde underholdes to deraf“. I Brevet til Biskoppen*) undertegner Præsten sig saaledes:

Deres Høyædle Høyærværdigheds
Min Høystærede Hr. Biskops
og Høygunstigste Hr. Faders
ydmygste Søn og Tjenere.

N. H. Olivarius.

Den megen Ydmyghed hjalp dog ikke; han blev i Aastrup til sin Død 1779; men det siges, at han ved streng Husholdning skøl være blevet en formuende Mand, hvilket ikke kan siges om mange Præster her i Kaldet. I hans Tid blev Præstevejen til Starup flyttet længere i Vest. Af hans Børn blev Holger**) Præst i Æbeltoft, Hans Aggerup**) Præst i Velling og Kirstine Malene gift med Organist Jonas Jensen i Janderup.

10. *Hans Juel Jordhøy. 1780—85.*

Han var født i Horsensegnen. Hans Hustru hed Anna Leth. Af deres 3 Børn blev det ældste, Lauritz, Præst i Understed og Korup. 1785 blev

*) I Landsarkivet.

**) Se under Degne!

Jordhøy forflyttet til Ringkøbing, hvor han blev Provst. Saa vidt vides døde han der. Han skildres som en god Prædikant og en dygtig Embedsmand.

11. *Jørgen Søborg.* 1786—1814.

Født i Kolding, hvor Faderen var Grovsmed. Han var af Professor Bugges Slægt og tidligere Observator ved Rundetaarn. Han blev beskikket til at foretage astronomiske Iagttagelser her med 100 Daler aarlig Lon. Et dertil passende Træhus blev opført Sønden for Præstegaarden, og Instrumenter blev anskaffet. Han søgte om, at det maatte paalægges Amtets Bønder at besøge Kørsler i den Anledning; men det blev afslaaet. Det varede kun nogle faa Aar med Observatoriet i Aastrup.

Søborgs Hustru hed Kirstine Kjær; hun døde 1810, 74 Aar gl. Søborg døde 21. Dec. 1814, 63 Aar gl. Ægteskabet var barnløst.

12. *Peder Markvard Otzen.* 1815—20.

Efter Søborgs Død stod Kaldet ledigt i $\frac{3}{4}$ Aar til 4. Okt. 1815, da Nordmanden Otzen blev kaldet. Han var født 1771, tog Attestats 1803 og var en Del Aar personel Kapellan i Norge. I Ægteskab med Ellen Christiane Elster havde han 3 Børn, en Søn og 2 Døtre. „Otzen skal have været et uroligt Hoved, temmelig drikfældig og Fritænker. Nogle siger, at han i nogen Tid havde staaet ved de militære.“ Han døde i Aastrup 23. Febr. 1820. Enken flyttede til Ribe, hvor en Datter boede, og der døde hun 12. Maj 1851.

13. *Poul Emil Hansen.* 1820—23.

Søn af Rektor Hansen i Viborg, født 1788, tog

Attestats 1811 med *Haud. illaud.* Han var i nogle Aar Kapellan for Amtsprovst Kofoed i Ribe; derfra kom han hertil. Hans Hustru var Anna Margrethe Bech fra Ribe. Af deres 4 Børn, 2 Sønner og 2 Døtre, blev en Søn Præst i N. Felding-Tvis. Hansen blev herfra forflyttet til Vadum ved Aalborg, derfra til Øse-Næsbjerg 1830, derfra igen 1838 til Lundum og Hansted ved Horsens. Døde den 7. Aug. 1858.

14. *Hans Buhl Steenberg.* 1824—34.

Søn af Sognepræst og Provst Steenberg i Gauerslev. Født 1797, tog Attestats 1824 med *Haud. illaud.* Han fik straks Kaldet i Aastrup, der atter havde staaet ledigt en Tid. Gift med Sophie Amalie Friis, Datter af Herredsskriver Friis, Endrupholms Mølle. De havde en Søn og en Datter. I 1834 blev Steenberg forflyttet til Resen og Humlum ved Lemvig, derfra igen 1843 til Veterslev-Hømb paa Sjælland og endelig 1853 til Førsløv og Sneslev. Død 29. Sept. 1857.

15. *Jacob Stampe.* 1834—44.

Født i Viborg 2. Okt. 1800 som Søn af Avlsbruger Jørgen Stampe. Student 1821. Efter at have taget filosofisk Eksamen var han i 3 Aar Informator paa Tyrrestrup ved Horsens. Kom atter paa Universitetet og tog efter 2 Aars Forløb teologisk Embedseksamen med *Haud. illaud.* Personel Kapellan i Tamdrup ved Horsens fra 1829—32; dernæst i 2 Aar i Ousted og Taaning. Kaldet til Aastrup-Starup 5. Dec. 1834. Blev 1835 gift med Charlotte Nikoline Grundahl, en Degnedatter fra Hvirring, med hvem han havde 2 Sønner. I Embedsbogen skriver Stampe følgende:

„I min Embedstid blev Skolevæsenet organiseret, de tvende Skolehuse i Starup Sogn byggede, og Glejbjerg Skolehus ligeledes opført; de nye evangeliske Salmehøger indførte i begge Menigheder; Jordmodervæsenet organiseret efter min Indstilling til Amtet. Den algode Gud give, at disse nye Indretninger maa bære velsignelsesrige Frugter. — Under 25. Juli 1844 blev jeg allernaadigst beskikket til Sognepræst for N. Nebel og Lydum Menigheder. Den Almægtige styrke mig til at rygte mit nye Embede med Forstand og Kraft“.

16. *Christian Frederik Carl Emil Hjort.* 1844
—52.

Født i Frøslev Præstegaard paa Mors den 31. August 1806 af Forældrene Søren Spandel Hjort (senere Sognepræst til Jerne og Skads) og Mathilde Helene Hyphoff. 1826 blev han dimitteret fra Ribe Skole, tog Attestats 1833 *H. illaud.*, blev 1835 personel Kapellan for Nordby Menighed paa Fanø, 1839 ordineret Kateket i Frederikshavn. 1844 blev Hjort kaldet til Sognepræst for Aastrup og Starup. Han var 1839 blevet gift med Ane Rosine Erasmusine Randrup, Datter af Stiftsfysikus, Justitsraad Randrup i Ribe. De havde en Søn, født 1842. Under 26. Maj 1852 blev Hjort kaldet til Sognepræst for Brøns i Tønninglen.

17. *Lauritz Laurberg Kongslev Simonsen.* 1852
—58.

Søn af Arvefæster under Sorø Akademi Rasmus Simonsen og Hustru Charlotte Helene Mette Christence Kongslev (Datter af Professor K. ved Sorø Akademi). Født i Alsted, Sorø Amt, den 26. Febr. 1815. Student fra Herlufsholms Skole 1835;

tog 1839 teologisk Attestats med *haud illaudabilis*. Efter først at have været Huslærer paa Svenstrup (Sjælland) oprettede han en privat Skole i Hirschholm og giftede sig 1842 med Jomfru Hedevig Sophie Schrøder, Datter af Godsforvalter S. paa Svenstrup. Den 27. Nov. 1846 blev Simonsen udnævnt til Kapellan *pro loco* for Linaa og Dollerup Menighed i Aarhus Stift, hvorfra han 30. Juli 1852 forflyttedes til Aastrup og Starup. De havde da 4 Døtre, og en Søn fik de i Aastrup. Den 5. Dec. 1858 kaldedes han til Sognepræst for Thorslev og Svenstrup i Aalborg Stift.

18. *Theodor Knuhtsen*. 1859—66.

Født i Tillitze paa Lolland den 13. Marts 1818. Kandidat 1844 med *Haud illaudabilis*. Efter en fjortenaarig Virksomhed som Lærer ved Borger- og Almueskolen i Holbæk og i Sønder Jernløse ved Holbæk blev Knuhtsen 27. Febr. 1859 udnævnt til Sognepræst for Aastrup Starup. 1844 gift med Anna Krumm af Strømsø. De havde 7 Børn, 3 Sønner og 4 Døtre. I Knuhtsens Tid indførtes Konvents Salmebogen og Balslevs Lærebog i begge Sognene. 8. Maj 1866 forflyttedes han til Mov i Viborg Stift.

19. *Jørgen Kristjan Leonhard Petersen*. 1866—74.

Søn af Sognepræst Peter Kristjan Petersen og Hustru Johanne Elisabeth Rybner; født i Hejlskov Præstegaard, Ørslevkloster Sogn ved Viborg, 27. Okt. 1827. Kandidat 1853 med *haud. ill. pr. gr.* Lærer ved Rosings Privatskole i Horsens i 1½ Aar. Personel Kapellan i Ørting-Falling 1855—60 og i Ormslev-Koldt 1861—66. Kaldet til Sogne-

præst for Aastrup-Starup 21. Juli 1866. Petersen var i 1857 blevet gift med Emilie Luise Ottilie Tinghuus, Datter af Løjtnant og Landinspektør Tinghuus i Katstrup ved Horsens. I Ørting blev født dem 2 Døtre og i Ormslev 2 Sønner, en tredje Datter fik de i Aastrup. Herfra forflyttedes Petersen 3. Dec. 1874 til Janderup og Billum.

20. *Albert Christian Henrich Theodor Schou.* 1875—89.

Født i Gjødvad Præstegaard i Aarhus Stift 7. Juli 1829. Søn af Sognepræst Jens Peder Schou og Hustru Petrine Georgine Albertine Hastrup. Schou gik 3 Aar i Horsens Skole, og efter 2 Aars privat Undervisning blev han Student 1849 og teologisk Kandidat 1858. Var derefter Lærer ved forskellige Skoler, mest i København, indtil han 1. Marts 1875 blev kaldet til Sognepræst for Aastrup og Starup.

V. E. Rechendorff.

Den 12. Aug. 1869 blev han gift med Albertine Marie Nikoline Velschou, Datter af Justitsraad Velschou. 7. Jan. 1889 kaldet til Sognepræst for Oddens Menighed paa Sjælland

21. *Viktor Emanuel Rechendorff.* 1889—98.

Født i København den 2. Sept. 1861 af Forældrene Guldsmedmester og Cicelør Vilhelm Valentin R. og

Hustru Theorine Sofie Henriette Karup. Efter at have været nogle Aar paa et Assurancekontor begyndte R. i 1879 at studere, blev Student (privat demitteret fra Lyceum) Januar 1882 og Cand. theol. Juni 1886 med *Laudabilis*. Samme Aar den 23. Nov. blev han personel Kapellan for Jelling og Hover og 10. April 1889 kaldedes han til Sognepræst for Aastrup-Starup, hvor han virkede, til han 3. Aug. 1898 blev kaldet til Sognepræst for Dover og Venge Menigheder i Aarhus Stift. Den 24. Jan. 1888 blev R. gift med Sophie Caroline Andersen, Datter af Farver A. i Svendborg. Under deres Ophold her fødtes dem en Datter og 2 Sønner.

22. *Henrik Martin Laursen*. 1898—1912.

Søn af Bødker Conrad Laursen og Hustru Ane Marie Henriksen; født i Børkop 18. Marts 1866.

H. M. Laursen.

Student fra Fredericia Latinskole 1884; theol. Kandidat i Januar 1896; i 2 Aar Religionslærer ved Seminariet og uordineret Medhjælper hos Sognepræsten i Nørre Nisum. 18. Okt 1898 udnævnt til Sognepræst for Aastrup og Starup; 7. Sept. 1899 gift med Camilla Augusta Paludan, født 7. Sept. 1873, Datter af Provst Carl Edvard Paludan og Hustru Sophie Clausen,

Søndbjerg. 2 Sønner født i Aastrup. — Under 8.

Juli 1912 udnævnt til Sognepræst for Vestervig og Agger.

23. *Jens Frederik Constantin Schultz.* 1912
—17.

Født i København 20. Dec. 1876. Søn af Fotograf Jens August Schultz og Hustru Hanne Joelson. Student fra Birkerød Kost- og Latinskole 1895; theologisk Kandidat 1902. Soldat (Elev paa Sekondløjtnantskolen paa Kronborg) 1902—03. Fra 1903—05 fri kirkelig Virksomhed (Søndagsskole), afbrudt af Rejser til Tyskland og Svejts. 1. April 1905 gift med Josephine Sophie Ingeborg Langkilde, født 20. Oktbr. 1882, Datter af Proprietær Hans Peter Olaus Langkilde og Hustru Laurentia Christine Augusta, f. Lange, „Christianslund“ ved Bogense. Var et Aarstid Lærer ved Glostrup private Realskole. Juli 1906 kaldet til midlertidig ordineret Medhjælper ved St. Mariæ Kirke i Helsingør, Klosteret og Kronborg Slotskirke. August 1908 kaldet til Kaldskapellen for Gladsaxe og Herløv Menigheder i Sjællands Stift. 5. Okt. 1912 kaldet til Sognepræst for Aastrup og Starup. De havde da haft 4 Børn, hvoraf 2 var døde som smaa; en Datter blev født i Aastrup.

J. F. C. Schultz.

Efter en femaarig Virksomhed her kaldedes Schultz i Juni 1917 til Sognepræst for Tolstrup og Stenum Menigheder i Aalborg Stift.

24. *Holger Trautner.* 1917 — 21.

Søn af Stiftsfysikus Trautner, Odense. Født i Bogense 16. Juli 1871; Student fra Odense Skole

H. Trautner.

1892. Magisterkonferens i Engelsk 1900. Lærer i København fra 1900 — 15. Cand. theol. 1917. Novbr. 1917 kaldet til Sognepræst for Aastrup og Starup; ordineret i Aastrup Kirke 9. Nov. 1917. Gift 1903 med Dagmar Sorensen, Datter af Købmand S., Faaborg. Fruen tog 1904 Tandlægeeksamen og har drevet Tandlægevirksomhed, ogsaa efter at være blevet Præ-

stefru. Ægteparret havde 5 Børn, 3 Sønner og 2 Døtre. Trautner var kun fire Aar i Aastrup-Starup, idet han allerede i Juli 1921 blev kaldet til Flødstrup og Ullerslev paa Fyn.

25. *Laurits Pedersen.* 1921 —

Født 3. Aug. 1866 paa Bjerget, Lild Sogn, Thisted Amt, hvor Faderen var Møller. Tog 1888 Lærereksamen og var derefter Lærer i 3 Aar, men rejste saa 1891 til Amerika for at studere Theologi.

Efter at have bestaaet sin Eksamen og modtaget Ordination blev han 1894 dansk luthersk Præst i Chicago, hvor han virkede, til han i 1920 rejste til Danmark. Et Aarstid var han Stedfortræder for Sognepræsten i Gjern og Skannerup og blev saa i Oktober 1921 kaldet som Sognepræst for Aastrup og Starup.

(Hovedkilderne til Præstehistorien har været Embedets Liber daticus, Vibergs Præstehistorie og O. Nielsen: „Gørding Herred“).

Degne.

Som Aastrup og Starup var eet Pastorat, udgjorde de to Sogne ogsaa eet Degnekald. Degnen boede i Aastrup, og til Starup kom han vel nærmest kun om Søndagen for at lede Kirkesangen og for at undervise Ungdommen i Kristendom. Denne Undervisning foregik i Kirken, mens Præsten holdt Skriftemaal, eller undertiden i Vaabehuset under Prædikenen.

Af andre Bestillinger, som Degnen havde, kan nævnes, at han skulde udtage Tiendeneg paa Marken og besøge Præstens Breve. Ved Begravelser var det hans Bestilling at skrive afdødes Testamonium, en Levnedsbekræftelse, som Præsten gerne oplæste ved Begravelsen.

Degnene skulde være Studenter, saa de lejlighedsvis kunde prædike i Præstens Forfald. Mange Degnekald var dog saa ringe, at Studenter ikke vilde søge dem. I Aastrup-Starup har flere af Degnene været ustuderede.

Det er saa lidt, vi ved om Degnene; fra ældre Tid har vi ikke engang deres Navne, og selv fra den nyere Tid er det smaat nok.

I Præstehistorien nævnes *Jens Nielsen Ostrup*, hvis Navn 1647 er skrevet paa Starup Degnestol. Man kan maaske antage, at han har været Degn, siden hans Navn er skrevet paa Degnestolen, og han er i saa Fald den første Degn, vi veed Navn paa.

Jørgen Lauritsen. 1659—1711.

Han var Degn i Aastrup og Starup i 52 Aar og døde 13. Januar 1711, 85 Aar gl. Hans Hustru Anne Pedersdatter døde 7. Maj 1726, 86 Aar gl.*)

Berendt Jørgensen. 1711—20.

Efter Navnet at dømme kunde denne godt have været Formandens Søn, hvad jo ogsaa er troeligt nok. Den 21. Maj 1717 i Dagningen opprimerede**) uforvarende Degnen Berendt Jørgensen og hans Hustru deres 12 Uger gamle Barn, Karen. Af den Aarsag maatte de den 30. Maj staa aabenbart Skrifte „for deres uvidende og uforvarendes forseelse mod det femte Bud“.) Hustruen hed Margrethe Andersdatter. Jørgensen er rimeligvis forflyttet til andet Embede.

Jens Stephansen Gadbjerg. 1720 - 67.

Kaldet til Embedet 30. Jan. 1720, skønt han ikke var Student; men der var ingen Student, som vilde søge det ringe Kald. Lønnen var ringe, og saa vilde de endda ikke ud med den Smule, som var fastsat. Herom skrev Pastor Olivarius en lang Klage til Biskoppen, og det hedder deri bl. a.: „Kjære Fader! hjælp min stakels gamle Degn til Rette, saa vidt De kand, tael et got Ord for ham hos hans Excellence Hr. Stiftamtmand von Holstein.

*) Kirkebogen.

**) opprimere betyder at ligge ihjel.

Et got Ord tør finde et got sted, gjøre deres yderste fliid for at hjælpe denne gamle Mand til sin fortiente Skole Løn.“

Degnen har selv tidligere indsendt en Klage (1753). „Jeg maa laane af Een og betale den anden med,“ skriver han bl. a. Gadbjergs Hustru hed Kirsten Jørgensdatter; hun døde 1722 efter en Barnefødsel. Selv døde han først 1767.

Holger Nielsen Olivarius. 1767—73.

I en Indberetning*) til Biskoppen skriver Pastor Olivarius (1768): „Min ældste Søn. navnlig Holger Olivarius, er født 1749, d. 30. Oktober, er Student og 1766 tog sin Eksamen Philosophicum og fik laudabilus. Efter Deres Høyærværdigheds Tilladelse, som med allerærbødigst Taknemmelighed erkiendes, forretter hand Degne-Embedet her og oppebærer Indkomsterne.“ Olivarius blev senere Kapellan i Varde og Kerteminde; sidst Sognepræst i Æbeltoft; død der 1824.

Hans Aggerup Olivarius. 1773—79.

Yngste Søn af Sognepræst Olivarius; født 5. Juni 1754. Han var Degn til Aastrup og Starup Menigheder til 1779, da han tog Embedseksamen og blev Faderens Kapellan. 1780 blev han Kapellan i Varde; 1785 Sognepræst i Velling.

Jens Christian Jermiin. 1780—1801.

Jermiin var i Slægt med den adelige Æt af samme Navn, og det er maaske steget ham til Hovedet. I alt Fald var han en meget stridbar Herre, som Pastor Søborg havde stort Bryderi med. Præsten skal dog ogsaa have behandlet ham

*) Ribe Katedralskoles Bibliotek

hensynsløst. Naar Præsten om Søndagen kørte til Starup, lod han sin Kusk køre saa hurtigt, at Degnen kom for sent. Han har altsaa ikke villet have Degnen op at køre. I en Klage over Præsten skriver Jermiin: „Han har siden Langfredag 1797 inklusive nægtet mig Befordring til og fra Annexet, som Degnen fra Oldtid har haft forhen af Præsten.“ Striden stod paa i nogle Aar, og Præst og Degn klagede over hinanden. I 1799 kom Sagen for Provsteretten, og Resultatet blev, at Jermiin blev fradømt sit Embede 1801*). Grundene var følgende fire: 1) Han havde imod Cancelliets Ordre boet paa sin Gaard i Terpling i Stedet for i Degneholigen. 2) Han havde i over 4 Aar ikke været til Alters. 3) Han havde forsømt sine Pligter som Degn og Skoleholder. 4) Han havde været Biskoppens Ordre overhørig og ikke villet levere Kirkenøglen hen i Aastrup Præstegaard.

Jermiin havde da i nogle Aar ejet Tranekærgaard i Terpling, og der blev han boende. 1812 giftede han sig med Pigen Marie Kirstine Frederiksdatter af Terpling. I Ægteskabet var flere Børn. Henrik Cyrus blev Præst. En Datter, Anne Sophie Barbara, blev gift med Cand. theol. Oktavius Jermiin, som var den første faste Lærer i Starup. Jens Christian Jermiin døde 3. Aug. 1833, 82 Aar gl.

Hans Jensen Buch. 1801—35.

Saa vidt det kan skønnes, har Buch afløst den stridbare Degn. Han var født i Knorborg, Hygum Sogn, 1750; Søn af Jens Nielsen Buch. Hans Hustru hed Sinned Jesdatter; død 1830, 69 Aar gl.

*) Gejstlig Justitsprotokol. (Landsarkivet.)

Efter Skoleloven af 1814 blev Degnene afløst af de faste Lærere, som tillige skulde være Kirkesangere; men i Starup fik man ingen fast Lærer foreløbig, saa Kirkesangeren i Aastrup maatte vedblivende forrette Tjeneste i Starup ogsaa. Buch døde 10. Nov. 1835, 85½ Aar gl. Det ses ikke, om han har forrettet Tjeneste saa længe; men i 1835 konstitueres i alt Fald en Hr. Bredenberg, saa det ser nærmest ud dertil.

Om *Anders Bredenberg* har forrettet Tjeneste i Starup vides ikke; men det har da i saa Fald kun været en kortere Tid; thi fra 1838 fik Starup en fast Lærer, som ogsaa var Kirkesanger.

Dermed ophørte saa Degnefællesskabet med Aastrup, et Forhold, som sagtens har bestaaet lige fra Reformationen.

Kirkens Ejere.

Oprindeligt har Sognets Beboere vel nok selv ejet deres Kirke, men i Tidens Løb havnede den i Kronens Eje. Det er sagtens sket efter Reformationen; da blev jo Kirkens Gods inddraget under Kronen.

Kronen eller Kongen ejede saa Kirken til 1720, da den blev solgt til *Christen Eskesen* for 600 Rigsdaler*). Under den store Krig fra 1700–1720 blev Krongods og Kirker solgt for at skaffe Penge i Kassen.

I Prisen for Kirken er ogsaa indbefattet Prisen for Kirkens Gaard i Vestterp samt nogle Enge omkring Kirken.

Det ser nærmest ud til, at Christen Eskesen

*) Kongen beholdt Kaldsretten.

er tilflyttet Sognet, og han har saa bosat sig paa den Kirken tilhørende Gaard i Vestterp.

Som allerede nævnt skænkede Christen Eskesken Kalk og Disk til Kirken, ligesom han lod Prædikestolen staffere, og der findes hans og hans Kones Navne bevaret.

Da der er Huller i Kirkebogen, kan det ikke ses, hvornaar Christen Eskesen er død; hans Hustru Sidsel Jensdatter døde 30. Nov. 1774, 84 Aar gl.; men da havde Chr. Eskesen været død i mange Aar.

Af Ægteparrets 8 Børn fik *Eske Christensen*, der var Nr. 3 i Rækken, Kirken og dens Ejendomme. Han var født 24. Marts 1718. Hans Hustru hed Maren Hansdatter og var født 19. Oktbr. 1724. Deres Navne staar paa Altertavlen, som de har ladet staffere.

I Ægteskabet var 4 Børn, hvoraf eet døde som lille. Baade Eske Christensen og Hustru døde i en ung Alder. I Kirkebogen staar der: „Anno 1772, d. 12te Aprilis Dom. Palm.*) om Aftenen Kl. 6 $\frac{1}{2}$ døde Kirkens Eyere Esche Christensen af Vestterp og blev begravet Paaske-Løverdags den 18. ejusdem**) i Starup Kirkes Altergulv, gl. 54 Aar.“

Maren Hansdatter døde 5. Okt. 1775, 51 Aar gammel.

Deres ældste Søn, *Christen Eskesen*, overtog saa Kirken og Ejendommene. Han var født 24. September 1751 og blev senere gift med Else Marie Jensdatter.

Christen Eskesen var en særdeles oplyst Bonde-
mand. Han var da ogsaa en Tid Skoleholder i

*) Palmesøndag.

**) samme Maaned.

Sognet, og i flere Aar forrettede han af og til Degnetjenesten for Jermiin. Desuden var han Sognefoged.

Christen Eskesen maa være flyttet fra Sognet omkr. 1800; thi han nævnes ikke paa Folketællingslisten af 1801. Derimod nævnes hans ældste Søn Eske Christensen, Skoleholder og Landsoldat. En anden Søn, Jørgen Søborg Christensen, der sagtens var opkaldt efter Præsten Jørgen Søborg, kom senere til Sognet, omend paa en mindre fin Maade, idet han i mange Aar gik rundt paa Gaardene i Aastrup og Starup som Fattiglem.

Men allerede 22. Juni 1798 fik Christen Eskesen Tilladelse*) til at sælge Starup Kirke med Korn- og Kvægtiende samt løse Enge til 4 af Sognets Beboere, nemlig *Mikkel Jespersen, Hans Hansen, Morten Bertelsen* og *Hans Iversen*, med den udtrykkelige Forbindelse, at enhver af Sognemændene kan faa deres Tiende til Ejendom for den akkorderede Pris, naar de erklærede sig, inden Skødet blev udstedt. I modsat Fald kunde de som hidtil beholde deres Korntiende efter Kontrakten af 20. August 1722. Efter denne Kontrakt, som var oprettet mellem gamle Chr. Eskesen og Sognemændene, skulde der ialt svares 20 Tdr. Rug i Tiende.

Købesummen for Kirken blev sat til 686 Rdl. 4 Mark; men saa skulde Chr. Eskesen (den yngre) selv beholde Kirkens Boel i Vestterp, som var skyldsatt for 3 Tdr. 3 Skp. 1 Alb. Hartkorn; dog at han deraf udreder Tiende som de øvrige Sognemænd.

I Aaret 1800 solgte Mikkel Jespersen i Starup

*) Kgl. Skrivelse af 22. Juni 1798. (Landsarkivet.)

og Morten Bertelsen i Vestterp deres Halvpart af Kirken til *Morten Jensen Tarp* i Faaborg. Dette vakte Misfornøjelse hos en Del af Sognemændene, og de klagede til Provsten, idet de gjorde gældende, at det stred mod det af Chr. Eskesen udstedte Skøde, og at de havde Forret til at købe Kirketienden.

Det blev da oplyst, at Sognemændene trods gentagne Tilbud ikke havde villet købe deres Tiende, og at det ikke stred mod Skødet, at de to Mænd solgte deres Part, saa Klagen blev i alle Maader afvist.

Morten Tarp tilbød dog at overlade den købte Kirkepart til Sognemændene mod en billig Godtgørelse for hans Ulejlighed: men Tilbudet blev ikke modtaget*).

Senere fortrød de det nok; thi denne Halvpart blev solgt til Næsbjerg, og derfra blev den i 1807 købt af Beboere i Starup Sogn for 530 Rdl., saa den var steget meget i Pris. Men efter Sigende var der flere Købere til Kirkeparten, og fra Starup drog Køberne derover ved Nattetide for at komme de andre i Forkøbet. Denne stærke Efterspørgsel kan jo nok have sat Prisen op.

I en Række Aar var der skiftende Ejere i selve Sognet, indtil saa Kirken overgik til alle Sognebeboernes Eje, og efter Tiendeafløsningen er Kirken selvejende. Til Kirkens Vedligeholdelse er henlagt 9360 Kr., hvoraf 1000 Kr. til Hovedreparation og 2000 til bestemte Arbejder. Renterne af Restbeløbet udbetales hver Termin til den almindelige Vedligeholdelse.

*) Forskellige Breve. (Landsarkivet.)

Kirkens Gods og Præstegaarden.

Fra gammel Tid har der til Starup Kirke hørt nogle Ejendomme, nemlig foruden en Gaard i Vestterp nogle mindre Engstykker. Hvornaar Kirken er blevet Ejer deraf, kan der ikke skaffes Klarhed over; men det er i alt Fald sikkert helt tilbage i Tiden før Reformationen. Da var det jo meget almindeligt, at der blev givet saadanne Gaver til Kirken, for at Giverens Ophold i Skærsheden ikke skulde vare alt for længe. Gaarden i Vestterp var ganske vist en ret stor Gave; men maaske saa Giveren ogsaa har været en stor Synder.

Som alt er nævnt, blev Kronen uden Tvivl Ejer af Kirken og dens Ejendomme ved Reformationen. I en Kirkeregnskabsbog*) (1688—1720) oplyses det, at Gaarden i Vestterp, den saakaldte Kirkegaard, var fæstet ud til Jens Pedersen; Pengeafgiften var 1½ Mark; af nogle lose Enge, som brugtes til Gaarden, svarede 1 Mark. Desuden ejede Kirken en Toft, „ligendis ved Kierche Gaards digin“, som var fæstet af Lauritz Christensen og Jens Sørensen i Starup for 12 Skilling. En Eng var fæstet af Søren Jepsen og Niels Nielsen i Starup for 10 Sk. Engstykket laa Sønden for deres Gaard og kaldtes Aandkrog (Andekrog).

Endelig var der endnu en Eng, som kaldtes Fugel Kier (Fuglekær), og var fæstet ud til Lauritz Graulund i S. Starup for 4 Sk.

Da Chr. Eskesen i 1720 købte Kirken af Kronen, fulgte Gaarden og Engene med i Købet; men da Sønnen Chr. Eskesen i 1798 solgte Kirken,

*) Landsarkivet, Viborg.

beholdt han Gaarden i Vestterp, medens Engene*) blev ved Kirken. De hørte saa til Kirken indtil 1880, da de solgtes til forskellige Mænd i Starup. Siden den Tid har Kirken ikke ejet Gods.

Præstegaarden, Anneksgaarden, som den gerne kaldtes, var en af de 3 Gaarde i S. Starup. Denne Gaard var Starup Sogns Del af Præstens Løn. Præsterne har sagtens aldrig selv drevet den; men den har været bortfæstet. Dette Forhold bestod indtil 1860, da den daværende Fæster, Kristen Sørensens, købte den til Selvejendom.

En Bygafgift, som har hvilet paa Ejendommen og de derfra udstykkede Parceller, er Mindelser om dette Forhold, ligesom Gaarden endnu skal afgive en Stue til Præstens Brug, naar han er i Annekset.

*) Engene havde Navnene Kirkehaven, Holmen, Hjørneng, Smaakroge, Smedeeng og Nøraaeng.

2. Skolevæsen.

Fra Reformationens Dage til helt hen i det 18. Aarh. fik Børnene kun den Undervisning, som Degnen meddelte om Søndagen i Kirken eller paa en Søgnedag i afsides Byer, og der blev kun undervist i Kristendom.

Naar alligevel en Del Bønder var i Stand til haade at læse og skrive, var dette en Frugt af Hjemmeundervisning. I de mest oplyste Hjem gik disse værdifulde Færdigheder i Arv fra Slægt til Slægt.

Da Pietismen i Begyndelsen af det 18. Aarh. kom her til Landet, begyndte ogsaa Forstaaelsen af et ordnet Skolevæsens Betydning at vaagne.

I 1721 byggede Frederik IV de bekendte 240 Skoler paa Rytterdistrikterne, og flere Godsejere fulgte Eksemplet, omend i mindre Stil; men ingen af disse Skoler kom her paa Egnen.

1735 begyndte Forarbejderne til en ny og omfattende Skolelov. Gennem Biskopperne blev der indhentet Oplysninger og Forslag hos Sognepræsterne. Mag. L. Lund, som da var Sognepræst her, skrev i sin Indberetning*) bl. a.:

„Starup Sogn, som Hører til Skads Herredt,

*) I Landsarkivet, Viborg.

har det beqvemmeligste Sted til et Skole-Huus paa Byens gade strax ved Kirken. — — — Det var hjertelig at ønske, at saadant Værk kunde naas og blive stedse ved i sin fuldkommenhed; men hvem der skal lade Bygningerne opsætte, holde dem vedlige, lønne Skolemestrene og dennem underholde, det beroer i min Høye Øvrigheds eget god befindende, ellers bliver her intet expediens dertil iblandt saadanne faae og fattige folk, af hvilke mand med besværlig bekommer 1 a 2 Skilling til almisse Lemmer.“

Dette Svar lider ikke af Mangel paa Klarhed. Vil Regeringen have Skoler, maa den selv bygge dem og selv lønne Lærerne. Sognets Bøccere har ikke Raad.

Den ny Skolelov kom i 1739; men saadan over Hals og Hoved blev dens Bestemmelser ikke ført ud i Livet. Først i 1750 blev der lavet en Skolefundats for Aastrup Sogn, og en tilsvarende for Starup Sogn blev vel ogsaa lavet; men den maa være gaaet tabt. Dens vigtigste Bestemmelser kan man saa nogenlunde se af den følgende Indberetning.

Det kgl. danske Cancelli udsendte 5. Martii 1785 en Skrivelse til Stiftamtmanden og Biskoppen angaaende Skolevæsenets Forbedring paa Landet, „som menes at kunne beforders ved Degnenes Afskaffelse og deres Indkomster Skoleholderne at tillægge.“

Altsaa for at skaffe Penge til Skoleholdernes Løn, agtede man at slaa Degnene ihjel. Her kan man da i Sandhed sige, at den enes Død var den andens Brød. Men Degnene var nu vist ogsaa i mange Tilfælde ret unyttige Tjenere.

I sin Erklæring*) skrev Pastor Jordhøy:

„Dersom Skolevæsenet er i ringe forfatning nogenstæds, saa er det sikkert paa de saakaldte Heede-Egne, hvor Byer, som ofte kuns bestaar af et Par Gaarde, kand lige $\frac{1}{2}$ Miil og ikke sjælden en heel Miil, den ene fra den anden, og desuden kand være skilte fra hverandre ved farlige Aaer og Bække. Saaledes er det beskaffen i Aastrup og Wester Starup Sogner, hvor jeg har været Præst nu paa 6te Aar.

Af denne Aarsag har man seet, at kuns eet Skoledistrict i ethvert af disse Sogne ikke vilde være tilstrækkelig, og derfor fra gammel Tiid af har inddelt ethvert af ovenbemeldte Sogne i 2de Skoledistricter.

I Wester Starup Sogn er og, som før er meldt, 2de Skoele Districter. Til ethvert af disse bliver op imod Michaelis**) lejet en Løbe-Skoleholder, som fra Martini***) indtil det meste af Vinteren er forbi holder Skoele og nyder i Løn derfor enhver 2 Rdl. i Penge og efter Omgang frie Kost og Logement i Skoeletiiden.“

Præsten mener dog, at selv om Degnen blev afskaffet og hans Løn lagt til Skoleholderne, vilde dette ikke være tilstrækkeligt; men det vilde dog betyde, at „bedre Skoleholdere for fremtiden kunde ventes, og altsaa en bedre og ønskeligere fremgang haabes for Skoele-Ungdommen. Hvo vilde da ikke ønske denne forandring?“

Præsten var villig til at lade Degnen fratræde,

*) Ribe Bispearkiv Pk. 247. Landsarkivet.

**) 29. September.

***) 11. November.

da han var en ustuderet Mænd og saaledes ikke kunde hjælpe Præsten med at tage en Gudstjeneste, naar Pastoren ønskede sig en Fridag.

Degnene slap med Skrækken — foreløbig da. Først Skoleloven af 1814 gjorde Ende paa Degneinstitutionen; men i Aastrup-Starup, hvor der ikke kom nogen fast Lærer før omkr. 1839, virkede Degnen helt til den Tid. Han maatte dog ogsaa være Skoleholder i Aastrup.

Fra 1750 eller der omkring og til 1839 havde Starup Sogn de omtalte to Skoleholdere.

Det er kun lidt, vi ved om dem. I Folketællingslisten fra 1787*) nævnes *Christen Eskesen*, Husmand og Skoleholder, Vestterp. Det var ham, der var Ejer af Starup Kirke og Sognefoged. Han var sikkert nok en Mand med gode Kundskaber; i alt Fald skrev han en udmærket god Haandskrift. Der var i 1787 27 Familier i Sognet, og de havde 48 Børn under 15 Aar; af disse kan man vel regne, at omtrent Halvdelen har været i skolepligtig Alder.

I 1801 nævnes *Peder Ivarsen*, Tovterup, Skoleholder, og *Esche Christensen*, Skoleholder og Landsoldat, Vestterp.

I 1817 henstillede Skoledirektionen**) til Starup Skolekommission, at den maatte se at skaffe et Lokale til Skolehold; men det kunde Kommissionen ikke, og den haabede derfor, at det kunde blive ved at gaa med de to Omgangslærere. Da Skolekommissionen heller ikke havde faaet fat paa en Lærer, ansatte Direktionen for dette Aar *Andreas Sørensen*, forhen Medhjælper hos Degnen i

*) Rigsarkivet.

**) Starup Skolekommissions Breve 1817—41. (Landsarkivet.)

Gørding. Lønningen blev fastsat til 2 Rdl. om Maanednen og Kosten hos Beboerne. Det var en høj Løn; thi for 1818 approberede Direktionen, at *Laurits Lambertsen* og *Chresten Lauritsen* for en Løn af 6 Rdl. og Kosten antoges som Lærere for Vinteren. Der maatte stadig holdes Omgangsskole, da det ikke kunde lade sig gøre at leje Lokale.

Omgangsskolen var ordnet paa den Maade, at samtlige Ejere af Gaarde stillede en Stue til Raadighed en Uge ad Gangen, og der foregik saa Undervisningen om Vinteren; Sommerskolegang var endnu ikke almindelig. Da der kun var Kakkellov i een Stue, skulde Husets Folk ogsaa være i Skolestuen, ja, der fortælles endogsaa, at der paa sine Steder blev holdt Skole i Køkkenet, saa man forstaar, at Roen ikke alle Steder kunde være lige god. Naa, Datidens Skolevæsen formede sig ogsaa paa Metodikkens Omraade meget forskellig fra senere Tiders. Hver Lørdag Aften blev der skiftet fra den ene Gaard til den næste. Børnene fik hver sin Del af Flyttegodset, som heller ikke var saa stort. Nogle Læse- og Regnebøger var der og saa en Del store Tabeller, som skulde ophænges paa Væggen, og foran hvilke den meste Undervisning foregik.

I den første Del af det 19. Aarh. blev Landet nemlig lyksaliggjort med den saakaldte „indbyrdes Undervisning“, der foregik paa den Maade, at de ældre hjalp de yngre med Læsning efter de forskellige Tabeller, som tilsammen indeholdt den Visdom, man ønskede at faa indprentet i Børnene. Hvor Metoden rigtig var gennemført, sad Læreren ved Katederet med sin Fløjte, som han piftede i,

naar der skulde skiftes Tabel (og Fag); der var saa „Hjælper“ og „Bihjælper“, som hver havde sin lille Flok. Selvfølgelig foregik det hele ved Højt læsning, saa man forstaaer, at en Smule Uro fra Husets Folk ikke forstyrrede nævneværdigt.

Skolemesteren fik sin Kost paa det Sted, hvor Skolen holdtes, saa han skiftede altsaa ogsaa Madsted for hver Uge. Man vil sige, at Spisesedlen de fleste Dage lød paa Grønkaal, naar Skolemesteren var i Gaarde, saa den Mand, der paatog sig Hvervet, maatte være klar over, om han kunde lide denne Ret, inden han gik ind til Skolegeringen.

Nogen Eksamen eller særlig Uddannelse havde Skoleholderen som Regel ikke. Det var ofte helt unge Karle, der blev antaget. Man tør vel tro, at det især har været saadanne, der har røbet gode Evner i deres Skoletid. Kunde man ingen saadanne faa, hjalp man sig med en gammel Aftægtsmand; en Lærer skulde man jo have. Sigtens har man skiftet ret hyppigt.

Den Del af Undervisningen, der lagdes særlig Vægt paa, var Udenadslæsningen, og det gik nok ikke godt for den, som ikke uden at sige forkert eller at køre fast kunde ramse Skriftstederne og Salmeversene op. Læsning, Skrivning og Regning blev vel ogsaa øvet; men disse Fag indtog dog en mere beskedent Plads.

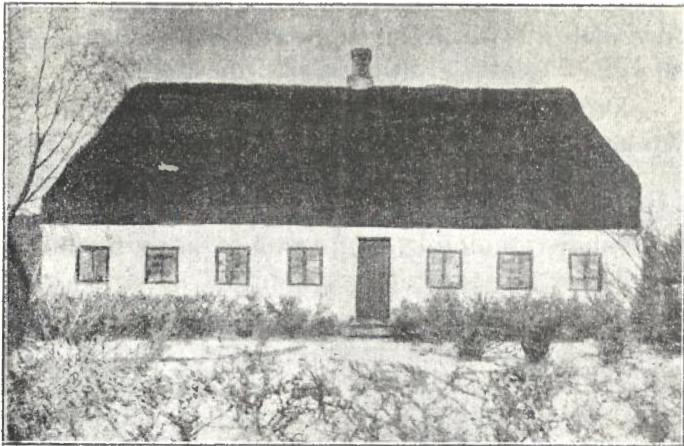
Der blev holdt Omgangsskole til 1838.

Ved Folketællingen i 1834, den sidste før her kom fast Lærer, nævnes *Jørgen Pedersen*, Skolelærer i N. Starup (29 Aar) og *Jens Peder Corneliusen*, Skolelærer i Hesselho (17 Aar).

Imidlertid kom der fra Skoledirektionen stadig

stærkere Krav om, at der skulde opføres Skolebygninger, og endelig i 1838 fik Starup sin første Skole.

Skolen blev bygget nær ved Engsiden paa N. Starup Mark, ikke langt fra Skellet mellem N. Starup og Vestterp Bymarker. Beliggenheden var bekvem for hele Distriktet, som den Gang ikke var nær saa udstrakt, som det nu er efter Udflytningen og Opdyrkingen.

Starup Skole, opført 1838*)

Skoledirektionen fastslog, at Bygningens Vidde inden for Murene ikke maatte være mindre end 10 Alen. Naar hvert Fag saa var 3 Alen, kunde to Fag slaa til som Skolestue for omtrent 20 Børn. Derimod skulde der dog tre Fag til Lærerlejlighed, for at der kunde blive to Værelser, Køkken og Forstue. I Betragtning af Kommunens Vilkaar gik

*) I 1874 blev der tilbygget 3 Fag.

Direktionen med til, at Højden fra Gulvet til Bjælkerne kun blev $3\frac{1}{2}$ Alen, $\frac{1}{2}$ Alen under det anordnede Maal. Til dette Byggearbejde bevilgedes et Laan, stort 320 Rdl., at forrente med 4 pCt. og afdrage med $\frac{1}{8}$ aarlig. Hele Overslaget var paa 225 Rdl. 4 Mark. Kommunen tillagde alle Materialer. Dog skulde Beboerne levere Tag, Lyng og Simer og ligeledes selv besørge Tækningen. Alle Gulve skulde lægges af gode helbrændte Mursten paa Fladen, „alt udført godt og trofast“.

Gaardmand Niels Jepsen i N. Starup havde Arbejdet i Entreprice, og han fik paa egen Kost 40 Rdl. i lybske Skillingsmønt for det.

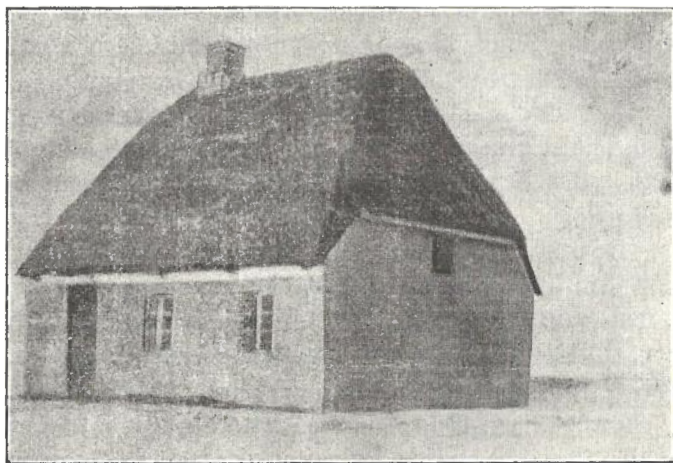
Skolestuen skulde forsynes med følgende Inventar*):

Et Katheder med Bænk og Hylder. Et dobbelt Skrivebord, $5\frac{1}{2}$ Alen langt, og et enkelt Skrivebord, 3 Alen langt, begge forsynet med Opstandere til Anbringelse af den „indbyrdes Undervisnings“ mange Tabeller. Bænkene skulde sammenføjes med Bordene. Til Brug ved de første Skriveøvelser skulde der være et Sandbord, 3 Alen langt og 8 Tommer bredt inden Listerne, ved hver Ende forsynet med en liden Skuffe og en Løber til Sandets Udglatning. Paa den nordre Væg skulde der anbringes 3 Rader Træliser med smaa Træknage til at hænge Tabeller og Skrivetavler paa. Desuden en sortmalet Trætavle, 2 Alen høj og $2\frac{1}{2}$ Alen bred. En meget nødvendig Genstand, nemlig en Kakkellovn, skulde der ogsaa være i Skolestuen. Det skulde endda være en Jernkakkellovn (Bilægger)

*) Starup Skolekommissions diverse Dokumenter 1834—38.
(Landsarkivet.)

omtrent 1 Alen dyb, 16 Tommer bred og 5 Kvarter høj. I Lærerens Stue maatte de derimod nøjes med en Ovn af Mursten.

Særlig forhippet paa at faa en Skole havde Beboerne vel egentlig ikke været; men da Starup Skoledistrikt nu havde faaet en Skole, vilde Østersognet ogsaa have sin. Beboerne indgik 1838 til Direktionen med Ansøgning om, at det maatte ske. Det anførtes, at lejede Lokaler ikke var hensigtsmæssig indrettede, og at de ikke laa bekvemt for Distriktet. Direktionen bifaldt da, at der i Sommeren 1839 maatte blive opført en Skole; men den skulde have den anordnede Højde.

Hesselho gamle Skole.

Skolen blev opført midt paa den brune Hede. Den bestod af 3 Fag, hvoraf de to var Skolestue, medens det ene brugtes til Forstue og Tørverum. Der var ingen Gavle; Lyngtaget naaede paa En-

derne helt ned til Bjælkelaget. I 1888 blev der tilbygget et Fag, og Gavlene blev muret op, saa Skolen saa ud, som Billedet viser. Inventaret var omtrent som i Starup Skole.

Med de to Skoler og den faste Lærer var de ydre Rammer for Sognets Skolevæsen angivet for de kommende 60 Aar. Lærerlønnen var alt for lille, og dette var vel nok en af Grundene til den hyppige Lærerskiftet. I 1854 var Lønnen opgjort til 96 Rdl. 10 Sk. Rigsmønt.

Allerede i 1850 rejste Skoledirektionen Kravet om, at Lærerlønnen skulde forbedres med 15 Td. Byg, da eksaminerede Lærere ikke vilde søge Kaldet; men Sogneforstanderskabet hævdede, at Sagnet ikke havde Raad til at yde mere. Derom førtes i nogle Aar resultatløse Forhandlinger.

I 1860 vilde Skoledirektionen have bygget ny Skole, da den gamle ikke var anordningsmæssig; desuden skulde der udlægges en passende Jordlod eller ydes de 15 Td. Byg mere. Ingen af Delene skete dog.

Derimod fremkom Forstanderskabet med Forslag om, at Starup Sogn skulde være et eget Pastorat, og saa skulde Præsten tillige være Lærer; dog skulde der ansættes to ueksaminerede Vinterlærere, en ved hver af de to Skolers yngste Klasse.

Præsten skulde saa have hele Skolen til Behoelse, og der skulde indrettes Skolestue i Annekspræstegaarden. Men da Aastrup Præst ikke kunde undvære Indtægterne fra Starup, og man ikke kunde finde et passende Anneks til Aastrup, blev denne Plan heller ikke til Virkelighed.

Imidlertid pressede Direktionen stadig paa med de 15 Td. Byg; men Forstanderskabet klarede Skærene endnu en Gang.

Den konstituerede Lærer Mortensen fik sin Eksamen og var villig til at tage Embedet, som det var, og da han Aaret efter flyttede (1861), fik den nye Lærer Embedet paa samme Betingelser. Han fik aldrig Eksamen, og derfor kunde han ikke faa anden Plads. Direktionens Krav om de 15 Td. Byg døde hen, og Kaldet blev et Sultekald.

En lille Forbedring skete der dog, idet der fra 1860 blev ansat en Vinterlærer ved Hesselho Skole i tre Vintermaaneder (fra 1. Dec. til omkr. 1. Marts). Dette var en Behagelighed for Læreren, og der blev mere Skolegang for Børnene; men i økonomisk Henseende betød det intet for Læreren.

I Starup voksede Børnetallet efterhaanden saa meget, at det blev nødvendigt at bygge en ny Skole. Dette skete 1900. Skolen blev opført i N. Starup By ved Hovedvejen, delvis paa gammel Gadejord. Opførelsen kostede 7219 Kr. Bygningen rummede et større og et mindre Klasseværelse samt en god Lejlighed for Læreren. Der blev saa ansat en Vinterlærerinde, som fik et Værelse paa Loftet. Den gamle Skole bortsolgtes.

Da Børnetallet stadig steg, blev Vinterlærerinden i 1906 ombyttet med en Forskolelærerinde.

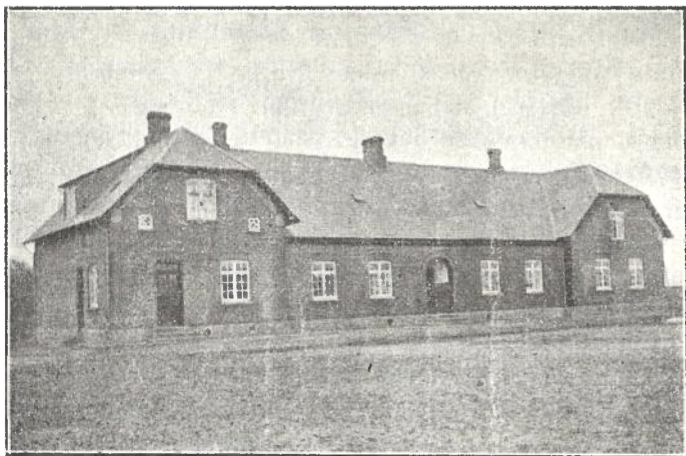
I 1908 blev den gamle Skole i Hesselho erstattet af en ny og tidssvarende. Samtidig blev Hesselho et selvstændigt Lærerembede, og Fællesskabet med Starup ophørte.

I Starup voksede Børnetallet saa stærkt, at Skolen i 1916 atter var for lille, og der blev da opført en ny Skolebygning ved Siden af den „gamle“. Der blev indrettet 3 store Klasseværelser samt Gymnastiksal og paa Loftet Lejlighed for Lærerinden. De tidligere Klasseværelser blev om-

dannet til Lejlighed for en Andenlærer, der foreløbig dog kun blev en Vinterlærer. Opførelsen og Omdannelsen kostede ca. 30,000 Kr. Børnene fordeltes nu i 4 Klasser.

Lønningerne var ogsaa efterhaanden naaet det normale, saa Starup Sogn paa Skolevæsenets Omraade ikke stod tilbage for Nabsognene.

En saa rivende Udvikling af Skolevæsenet drømte Behoerne ikke om, da de i 1838 opførte den første beskedne Skole.

Starup Skole, opført 1916.

I 1898 var Højtidsofferet blevet afløst.

Fra 1904 blev Skolebrændselet leveret efter Licitation i Stedet for som hidtil in natura.

I 1916 blev Akcidensofferet afløst.

Efter Lønloven af 1919 blev Starup Førstelærerembede og Hesselho Lærerembede sat i Lønklasse A.

Lærerne ved Starup Skole.

1. *Oktavius Jermiin.* 1838—42.

Det maatte da være fint, naar Starup som sin første Lærer fik en teologisk Kandidat, endda med tyndt Adelsblod i Aarerne. Jermiin var født 1809. I 1833 nævnes han i Aastrup Kirkebog som Cand. phil. i Anledning af en Datters Fødsel. Han var da blevet gift med sin Kusine Anne Sophie Barbara, Datter af Degnen Jermiin. Ved en Søns Fødsel i 1836 kaldes han Kandidatus Theologiæ; han maa altsaa have faaet sin Embedseksamen som gift Mand.

Jermiin skildres som en streng Mand i Skolen. Han var kun konstitueret i Embedet i Starup med Forpligtelse til at fratræde, naar Direktionen fandt det hensigtsmæssig. Han blev vistnok 1842 forflyttet til Vorup ved Randers; men der gik det ham ikke godt. Beboerne vilde ikke taale hans Drikkeri og Pryglen i Skolen, og saa blev han afsat*). Hans senere Skæbne er ukendt.

2. *Hans Andersen Poulsen.* 1842—48.

Født i Randers 1816. Gift med Erika Møller, født i Vantinge paa Fyn 1804. Poulsen skildres som en behagelig Modsætning til Forgængeren. Han var Seminarist, dimitteret fra Lyngby 1838. Ellers vides der intet om ham, hverken hvorfra han kom, eller hvor han rejste hen.

3. *Hans Falch Lindvig.* 1849—54.

Søn af Skolelærer og Kirkesanger N. C. Lindvig, Bobøl i Føvling Sogn; født 1825. Dimitteret fra Jelling. Han var indkaldt til Tjeneste i Kri-

*) Efter Peder Kr. Hansens Livserindringer.

gen 1848; men da han, hjulpet af Pastor Krarup, Føvling, blev kaldet til Starup 10. Nov. 1849, blev han snart efter hjemsendt, efter Sigende kort før Istedslaget.

Lindvig fortrod dog, at han havde taget mod Kaldet, og han søgte om at blive Iri, sagtens paa Grund af den ringe Løn, og Skoledirektionen rejste derfor for første Gang Kravet om de 15 Td. Byg. Forstanderskabet vilde ikke anbefale hans Ansøgning om Afsked. I Vakancetiden og under Lindvigs Fraværelse i Krigen bestyrede Jens P. Jensen (Lyngborg) i Vestterp Embedet.

Lindvig overtog saa Embedet 1850; men fire Aar efter blev han kaldet til Strellev, hvor han døde 8. April 1858*).

I Ægteskab med Maren Johansen, Datter af Gaardjer Johannes Thuesen, N. Holsted, havde Lindvig 3 Børn, hvoraf 2 døde samtidig med Faderen. Enken blev senere gift i Holsted og blev en meget gammel Kone.

4. *Jens Jensen Bundgaard.* 1854--57.

Født i Øsløs, Thisted Amt, 11. Juni 1828. Søn af Bæddfører Jens Thomsen. Dimitteret fra Rannum 1849 (1. Kar.). Han var efter Sigende en meget dygtig Lærer. 1857 kaldet til Lærer i Borup; senere forflyttet til Gjern vestre Skole.

Embedet i Starup stod derefter ledigt i 2 Aar.

5. *Lars Mortensen.* 1859—61.

Han var født i Vester Aaby Sogn paa Fyn 1834; hans Hustru Karen Pedersen var født 1828. Da Mortensen i 1859 blev konstitueret i Starup,

*) Meddelt af Sønnen, Rentier Johannes Lindvig, Holsted.

havde han ingen Eksamen; men denne fik han dog i Odense 20. Sept. s. A. Saa blev han fast ansat i Embedet 1860.

Mortensen var svagelig af Helbred, og noget af den Grund blev der ansat en Vinterlærer i Hesselho. Mortensens Skolegerning i Starup blev kun af meget kort Varighed, idet han allerede 1861 blev kaldet til Hoven.

6. *Peder Nielsen.* 1861—85.

Den 22. Aug. 1861 blev Skolelærer i Roager, Peder Nielsen konstitueret som Lærer i Starup.

Nielsen var født i Gyl-ling ved Horsens 18. Aug. 1832. Lige før han kom til Starup, holdt han Bryllup med Ane Kirstine Kiholm fra Roager.

Nielsen havde ingen Eksamen og kunde derfor ikke blive fast ansat. Han søgte dog derom flere Gange; men Forstanderskabet vilde ikke anbefale og henviste ham til at tage Eksamen. Endelig

i 1865, da hans Ansøgning var anbefalet af 36 Hartkornsejere i Starup, forbarmede Forstanderskabet sig over ham og anbefalede ham til fast Ansættelse, som ogsaa blev bevilget. Nielsen opnaede saaledes den store Lykke at faa et Sultekald, som ingen andre vilde have; thi selvfølgelig

P. Nielsen.

var det uden de 15 Td. Byg. Beboerne betænkte af og til Lærerfamilien med Fødevarer af forskellig Slags, ellers havde den nok ogsaa maattet sulte. Nielsen stred sig igennem med det til sin Død 29. Marts 1885. Han ligger begravet paa Starup Kirkegaard, hvor en simpel Plade viser Stedet.

De tarvelige Kaar kan træffende illustreres ved et Par Udtalelser.

Lærer Nielsen skal engang have sagt, at det var bedre at være Bindehund i Hulkjær Mølle end Degn i Starup; thi Hunden fik da det Mælkebrød, den kunde æde. (Hulkjær Mølle i Brørup var kendt som et særligt godt Madsted.)

Det var ogsaa en almindelig Udtalelse den Gang, at i Starup Sogn var der kun een fattig, og det var Degnen; men ham gav Folk en Kage, naar de bagte.

K. L. Knudsen.

7. Kristen Laurids Knudsen. 1885—1907.

Førældrene var Gaardmandsfolk i Ansager, hvor Knudsen blev født 14. Okt. 1850. Allerede fra 18 Aars Alderen var Knudsen Vinterlærer i 9 Vintre, dels i Hoddeskov, dels i Grindsted. Han kom derefter paa Gedved Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1880.

Efter at have været

Lærer i Sønderho i nogle Aar blev han i 1885

kaldet til Starup. Holdt i 1887 Bryllup med Kirstine Hansen, Datter af Gmd. Peder Kr. Hansen i N. Starup. Lærer Knudsen var i en Del Aar Medlem af Starup Sogneraad og dettes Formand.

Ved Knudsens Tiltrædelse var Lærerlønnen 650 a 700 Kr., hvad der var ret almindeligt for den Tid. I nogle Aar maatte Knudsen paa Grund af Svaghed holde Hjælpelærer, og af samme Grund fik han i 1907 Afsked med Pension. Han flyttede til Ølgod og boede der i flere Aar; men da der i 1916 kom Station i Starup, flyttede Familien atter hertil, hvor Knudsen nu driver en lille Boghandel.

8. *Niels Peter Lund.* 1908—13.

Født 19. Oktober 1880 i Gørding, hvor Forældrene ejede en Gaard. Efter at have været ved Landbruget til 20 Aars Alderen og aftjent sin Værnepligt tog Lund alm. Forberedelseseksamen fra Universitetet 1903; han kom derefter paa Ribe Seminarium, hvorfra han blev dimitteret 1906. Lund var derefter Vikar i Egtved og Esbjerg, indtil han fra 1. Marts 1908 blev ansat som Førstelærer i Starup; i nogle Aar var han tillige Kirkesanger, senere Organist. Hustru: Ida Mariane Iversen, Datter af Lærer Iversen, Jerup ved Frederikshavn.

1. Oktober 1913 blev Lund forflyttet til Stobberup ved Løsning.

9. *Ludvig' Sophus Jespersen.* 1913—21.

Gaardmandssøn fra Rind ved Herning; født 16. Marts 1883. Dimitteret fra Skaarup 1909. Andenlærer i Søvind ved Horsens fra $\frac{1}{9}$ 1909 til $\frac{1}{5}$ 1911; derefter Lærer i Opsneum, Sneum-Tjæreborg Kommune. Gift med Anna Storm, Datter af

Overskovfoged Storm, Ovehøj ved Arden. Førstelærer ved Starup Skole fra 1. Dec. 1913 til 1. Nov. 1921, da han blev ansat som Førstelærer i Sdr. Vilstrup ved Kolding.

10. *Jørgen Kristian Larsen.* 1921—

Født 21. Juli 1888 i Østerlars paa Bornholm, hvor Faderen var Gaardejer. Dimitteret fra Vordingborg Seminarium 1916. Derefter Lærer ved Karise Høj- og Realskole samt ved Brøderup og Uldum Højskoler. Gift med Ragnhild Schmidt, (Datter af forhv. Lærer og Højskoleforstander C. P. Schmidt, Næstved.) Lærerindeksamen fra Vordingborg 1914. Lærerinde ved Aarløse Skole paa Sjælland til 1. Jan. 1922.

Vinterlærere

1900—1906:

*Laurine Larsen. Margrethe Nielsen.
Christiane Christensen. Marie Nissen.*

Forskolelærere

1. *Botilde M. Poulsen.* $\frac{1}{11}$ 1906— $\frac{1}{10}$ 08.
Forflyttet til Tolne i Vendsyssel.
2. *Ane Marie Madsen.* $\frac{1}{12}$ 08— $\frac{1}{11}$ 13.
Gift og bosat i N. Starup.
3. *Kirstine Nielsen.* $\frac{1}{11}$ 13— $\frac{1}{10}$ 14.
Ansatt i Stjær, senere i Galten, Aarhus Amt.
4. *Dagmar Kathrine Runge.* $\frac{1}{2}$ 15— $\frac{1}{4}$ 20.
Søgte Afsked og rejste til Amerika.
5. *Elna Jensen (Vilstrup).* $\frac{1}{7}$ 20— $\frac{1}{9}$ 21.
Kaldet til Sdr. Vilstrup ved Kolding.
6. *Sigrid Wøldiche Christensen.* $\frac{1}{11}$ 21—

Vinterlærere:

- 1916--17: *Jens Christian Christiansen*.
Andenlærer i Lyngaa. Førstelærer i Strellev.
- 1917--18: *Ejnar Kaas*.
Lærer i Tornum ved Rødding.
- 1918--19: *Jørgen Hjorth Pedersen*.
Andenlærer i Lyngaa. Nu Lærer i Aarhus.
- 1919--20: *Hans Peder Pedersen*.
Andenlærer i Vrøgum.
- 1920--21: *Christian Marius Svendsen*.
Andenlærer i Guldager.
- 1921--22: *Viggo Poulsen*.

Lærere ved Hesselho Skole.

Af Hensyn til Lærer Mortensens svagelige Helbred og for at faa mere Skolegang om Vinteren og mindre om Sommeren blev det i 1860 bestemt, at der skulde ansættes en Vinterlærer ved Hesselho Skole i de tre Maaneder fra 1. Decbr. til 9. Marts.

Den første Vinterlærer blev Gaardmand *Henrik Jørgensen*, Galstho, om hvem Sogneforstanderskabets Protokol oplyser, at han havde været Overkonstabel, var over 32 Aar gl. og havde tidligere holdt Skole der i Sognet. Han havde Pladsen i 2 Vintre, og Lønnen var 24 Rdl.

Den næste Lærer (1862--63) var Jeppe Hansens Søn *Niels Peder*. Han maa vist have været meget ung, da han maatte nøjes med 14 Rdl. i Løn.

Laurids Johnsen, der var Lærer 1863--64, drev senere en omfattende Købmandshandel i Gørding, hvor han endnu bor.

Jens Kr. Kiholm. 1865—66.

Kristen Pedersen (Rævshøj). 1866—67. Gaardmand i Donslund. I mange Aar Formand og Kasserer for Nebel Sparekasse.

Fra de nærmeste Aar mangler Navnene paa Vinterlærerne. Den næste, der huskes, var *Niels Jørgensen* fra Risbølgaard. 1874—75.

Laurids Simonsen, Hovborg. 1876—78. Fik senere en Parcel fra sin Fødegaard i Hovborg. I mange Aar Formand for Hovborg Foredragsforening, en af Egnens første.

Derefter var *Karen Kirstine Nielsen,* Datter af Lærer Nielsen i Starup, Lærerinde i to Vintre.

Morten Mortensen. 1881—83. Mortensen er vel nok den, der senere drev det videst, idet han blev Seminarielærer i Silkeborg og endte som Skoleinspektør i Odense.

Jens Peder Mikkelsen. 1883—84.

Jørgen Mortensen Kaas. 1884—85. Nu Lærer i Gredsted, Jernved Sogn.

Jens Kjeldsen Mikkelsen. 1885—86. Blev senere Højskoleforstander i Mellerup. (Se Nordahl-Petersen: „Danmarks Højskoler“).

Jens Jørgen Vedsted. 1886—87.

Niels Frandsen Poulsen. 1887—90. Senere fast Lærer i Hesselho.

Johannes K. Jensen. 1890—91.

Lorens H. Ravn. 1891—1901. Ravn er Sønderjyde, født i Hjarup, Østerløgum Sogn, 30. Aug. 1854. Var Vinterlærer ved Klelund Skole fra 1877 til 1891. Derefter i Hesselho i 10 Vintre, igen ved Klelund Skole fra 1901—08 og endelig Lærer hele Aaret ved samme Skole fra 1908—18. Bor nu i Hovborg.

Kr. Andersen Bindlev. 1901—02.

Niels Pedersen. 1902—03.

Johannes Olsen Hjelmso. 1903—04.

Anders Andersen. 1904—05.

Niels Andersen. 1905—06.

J. A. Jensen. 1906—07.

Fr. Møller. 1907—08.

I 1908 blev der bygget ny Skole i Hesselho og oprettet fast Lærerembede. Siden har følgende Lærere virket ved Skolen:

1. Niels Frandsen Poulsen.

Født i Mosevraa, Oksby Sogn, 15. April 1865. Forældrene var Gaardmandsfolk. Han var paa Staby Højskole i Somrene 1881—83 og blev derefter Vinterlærer. Som saadan virkede han paa forskellige Steder i Vestjylland (ogsaa i Hesselho) i en halv Snes Aar; men saa kom han paa Silkeborg Seminarium, hvorfra han blev dimitteret 1899. Lærer i Hygild ved N. Snede fra 1901 til 1908, da han kaldedes til Hesselho. Vinteren 1914—15 var

N. F. Poulsen.

Poulsen syg og maatte holde Vikar; han døde 19. April 1915 og blev begravet paa Thorstrup Kirkegaard, hvor Beboerne rejste en Mindesten paa Graven. Hans Enke, Ane Poulsen, døde 1921.

2. *Peder Pedersen Nedergaard*. 1915—18.

Søn af Gaardejer Christen Pedersen Nedergaard. Født i Hasselholt, Sahl Sogn, 29. Juli 1888. Dim. fra Silkeborg Seminarium 1910, vikarierede til 1. Marts 1913, da han blev kaldet til Andenlærer i Horne, hvorfra han 1. Sept. 1915 blev forflyttet til Hesselho som Enclærer. Gift med Thea Margrethe Rasmussen, Datter af Førstelærer R., Ove pr. Hobro. Ved Embedsbytte forflyttedes Nedergaard 1. Sept. 1918 til Nordby paa Fanø.

3. *Johannes Kristian Johannessen Heebøll*. 1918—

Gaardmandssøn, født i Hejbøl, Ølgod Sogn, 16. August 1879. Opholdt sig i Hjemmet og hos fremmede som Karl til 1903. Kom paa Ranum Seminarium 1904 og dimitteredes derfra 1907. Vikarierede i Rindby og Nordby paa Fanø, hvor han fik fast Ansættelse. Fra 1918 Lærer i Hesselho. Gift med Julie Marie Hansen (Datter af Skræddermester H., nu i Snoghøj). Lærerindeeksamen fra Silkeborg 1907.

3. Kommunal Historie.

I 1803 bestemte Kongen, at de under ét Præstekald hørende Sogne skulde udgøre én Kommune og styres af en Sognekommision, bestaaende af Sognepræsten, Herredsfogden (eller i hans Forfald en af ham beskikket Sognefoged) samt en af de største Lodsejere. Disse tre kunde saa vælge andre tre „af de bedste Sognemænd“ til at bistaa Kommissionen med dens Arbejder, der kun vedrørte Fattigvæsenet.

Denne Sognekommision afløstes i 1841 af Sogneforstanderskabet, der havde Præsten som født Formand og iøvrigt bestod af 4 til 9 uberygtede Sognemænd, der ejede mindst 1 Td. Hartkorn hver, og de valgtes af de Sognemænd, som opfyldte Bestemmelsen om Valgbarhed*).

Aastrup-Starup Forstanderskab kom til at bestaa af 7 valgte Medlemmer, deraf 4 fra Aastrup og 3 fra Starup. I det i 1841 valgte Forstanderskab havde følgende fra Starup Sæde:

Sognefoged *Iver Hansen*, Tofterup.
Gaardmand *Hans Pedersen*, S. Starup.
Gaardmand *Jens P. Jensen*, Vestterp.

*) I. P. Jørgensen: „Landsogdenes Forvaltning“.

Genvalg fandt kun yderst sjældent Sted. De øvrige fra Starup, som i Aarenes Løb havde Sæde i Forstanderskabet, var følgende:

Peder Sørensen, N. Starup, Jakob Jørgensen, S. Starup, Mads Corneliussen, N. Starup, Niels Christensen, Vestterp, Anders Hansen, Galstho, Laurids Lambertsen, N. Starup, Niels Hansen Kolle, N. Starup, Jeppe Hansen, Galstho, Mads Hansen, N. Starup, Niels Hansen, N. Starup, Mikkel Pedersen, Vestterp, Peder Gravesen, Vestterp, Henrik Jørgensen, Galstho, Hans Kr. Bertelsen, Hesselho, Hans Iversen, Tofterup, Søren Pedersen, N. Starup.

Forstanderskabet havde omtrent de samme Sager at behandle som de senere Sogneraad: Skolevæsen, Fattigvæsen og Væjvæsen var de vigtigste Sager. Skolevæsenet er allerede omtalt.

Fattigvæsen.

Fattigvæsenets Indtægter fremkom til Dels ved en Ligning paa Sognebeboerne efter Hartkorn og efter Formue og Lejlighed. Skatten erlægdes dels i Penge, dels i Korn; men det blev ikke meget til den enkelte. I 1848 maatte den største Skatteyder i Starup af med 1½ Skp. Rug og 1 Rdl. 2 Mark.

Fattigkassen havde dog ogsaa andre Kilder at øse af. Det var saaledes Skik, at der ved hver Ejendomshandel blev givet lidt til de fattige, som Regel dog kun nogle Skilling, højest en Mark.

Saa gav Ombæringen af de fattiges Tavle i Kirken mere i Kassen, enkelte Aar helt op til 20 Rdl. Tavlen blev ombaaret ved Altergang, Bryllupper og Barnedaab samt paa de store Højtids-

dage, og der kunde indkomme indtil 5 Mark ved en enkelt Ombæring.

Lejlighedsvis findes som Indtægt: Salg af Almisselemmers Efterladenskaber. 1866 indkom som Mulkter ved Aaoprensning i Starup 3 Rdl. 2 Mark. Endelig synes der at være betalt en Slags Forlystelsesskat. I 1866 indkom saaledes ved Lege-stuer og Skiveskydning 6 Rdl.

Kornet og Pengene fordeltes efter Skøn til de trængende, hvoraf der ikke var saa særlig mange, flest fra Aastrup. Enkelte Personer, der var raske og rørige, gik paa Omgang hos Gaardmændene og fik Føden; blev de svagelige, udliciteredes de i Pleje. Børn blev ved Licitation sat i Pleje hos den lavest bydende. En ret god Pleje fik de dog vist alle.

Under Fattigvæsenet sorterede en „Embedsmand“, som fortjener særlig Omtale. Det var Bettelfogden eller Fattigfogden, ogsaa almindelig kaldet Stodderkongen. Hans Bestilling var at holde de omstrefjende Betlere borte fra Sognet eller opbringe dem. For at spare en særlig Udgift til Løn maatte Forstanderskabet antage dertil en af de fattigunderstøttede. Man har maaske ogsaa tænkt paa Ordsproget: „Frænde er Frænde værst“. Saa valgte man selvfølgelig ogsaa en af de stærkeste, for at han kunde sætte sig i tilbørlig Respekt, naar han væbnet med en Knippel gik paa Betlerjagt.

Den første, der nævnes som Bettelfoged i Starup, var *Peder Nielsen* i Vestterp, som var Indehaver af Værdigheden fra 1831—43.

Hans Efterfølger var *Hans Kr. Pedersen*, der boede paa Puglund Mark; han var ved sin Tiltrædelse 36 Aar og nød i Understøttelse 6 Skpr.

Rug og $76\frac{1}{5}$ Skilling Sølv. Nogen særlig Løn var der ikke tillagt Kongeværdigheden; men for hver opbragt Betler fik Bettelfogden 8 Skilling. I Fattigregnskabet for 1845 findes følgende Post: „For at have opbragt en Betler i Starup udbetalt Hans Kr. Pedersen 8 Skilling“. Men mange Betlere synes der ikke at have været, da det er eneste Gang, der ses at være udbetalt Præmie. Det var ogsaa i Hans Kr. Pedersens første Regeringsaar, saa han har maaske været særlig tjenstivrig.

Hans Kr. Pedersen var Bettelfoged til 1855, da han fik Forstanderskabets Tilladelse til at gifte sig. Han udgik da af Forsørgelsesplanen og som „Konge“, saa Konen har sagtens bragt ham noget Liggendefæ.

En ny Bettelfoged ses ikke at være udnævnt.

Vejvæsen.

Naar Vejspørgsmaalet hvert Aar toges op til Behandling, skulde Herredsfogden være til Stede; men det skete dog kun sjældent; han sendte gerne Sognefogden. Derimod skulde han godkende hvert Aars Vejplan, og paa hans Vegne skulde Sognefogden paase, at de anordnede Arbejder blev forsvaret udført*).

Saa særlig meget blev der ikke gjort ved Vejene i Forstanderskabstiden. Grøfterne blev opkastet og Vejbanen afrundet med dette Materiale. Først i den sidste Tid begyndte de at bruge lidt Materiale, Lyng og Ler til de mest sandede Steder

*) Sognefogder: Christen Eskesen (til omkring 1800); Hans Iversen (til 1832); Iver Hansen (til 1865, døde 1882); Niels Christensen (1865—1903, Dannebrogsmænd, døde 1914); Hans Hansen (fra 1903).

og Sand paa de moseagtige. Sten og Grus blev ikke brugt. Arbejderne blev udført dels in natura, dels efter Licitation.

I 1846 blev der anlagt en ny Vej fra Starup til Risbøl.

1861 sendtes et Andragende til Amtet, underskrevet af Forstanderskaberne i Andsager, Aastrup-Starup og Gjørding-Vejrup om, at Vejen fra Andsager til Sejstrup maatte blive optaget som Landevej; men det blev ikke bevilget.

Aastrup og Starup skilles.

Ret hurtigt blev man i Starup ked af den kommunale Forbindelse med Aastrup, sagtens fordi man mente, at det vilde være økonomisk fordelagtigt for Starup at blive en egen Kommune. Allerede i 1854 forelaa et Andragende fra Starup om Adskillelse, og fra Amtet var det sendt Forstanderskabet til Erklæring. Erklæringen kom til at lyde saaledes:

„I Anledning af dette Andragende kan Forstanderskabet ikke opnaa nogen Eenstemmighed, da vi Forstandere af Aastrup Sogn ikke kan billige den foreslaaede Adskillelse af Forstanderskab og Fattigvæsen; vi frygte, at Communerne skal blive for smaa, og Udgifterne derved blive dobbelt trykkende, saavel for Aastrup som for Starup Sogn, som begge ligge i en ringe Egn. Hvad der anføres synes ikke at gjøre videre, da det Forhold, at vi har forskjellig Jurisdiktion ikke hidtil har bragt Ulemper. Med Hensyn til Udgifterne da er det lige saa muligt, at Adskillelsen kan være til Skade for Starup Sogn som omvendt, og vi fraaade derfor denne Adskillelse i saa smaa Com-

muner. Da vi for øvrigt have een Præst, forekommer det os smukt at bevare Foreningen mellem Sognene saa meget som muligt, især da vi ikke indser, at Aastrup og Starup Sogn kan have forskellige Interesser. Undertegnede Sognepræst (Simonsen) kjender for lidt til Sognene til at kunne dømme heri; men hvis Ministeriet skulde bevilge Adskillelsen, da skal jeg intet have imod den for mig derved opstaaede Ulejlighed at være Medlem af 2 Forstanderskaber. Vi Forstandere fra Starup henholde os til vort Andragende.“

Sognene blev ikke skilt denne Gang; men i 1867 toges Sagen op igen, og da blev det endelig bevilget, saa Aastrup og Starup fra 1. Jan. 1868 blev to selvstændige Kommuner.

Det maa vist siges at være noget af en Begivenhed, at Sognene fik Lov til at skilles; men de anførte Grunde maa jo have tilfredsstillet Ministeriet.

Det var lettere at ordne selve Adskillelsen den Gang. Formue eller Gæld var der ikke meget af, og Fattiglemmerne delte man efter Sognene, saa var den Sag i Orden.

Starup Kommune efter 1868.

I de godt 50 Aar, der er gaaet, siden Starup blev en selvstændig Kommune, er der sket betydelige Fremskridt paa det kommunale Omraade. Vejene er blevet i høj Grad forbedret, og Hovedvejene er nu 1. Klases Biveje. Starup Bro er blevet ombygget, og der er kommet nye Broer til i Hesselho og Puglund. Starup Skole er blevet fornyet to Gange og Hesselho een Gang. To Bannere er støttet med kommunale Tilskud. Alt dette

og meget andet, som er udført i Overensstemmelse med Tidens Krav, har ogsaa stillet Krav til Beboernes Pengepung. Fattigvæsenet har aldrig tynget ret haardt paa Kommunens Budget, saa der har været jævn Skatteevne over det hele. Høstaaende Oversigt over Regnskabets Hovedposter viser Udviklingen gennem Aarene.

Starup Kommuneregnskabs vigtigste Poster.

Aar	Skattebeløb	Skolevæsen	Vejvæsen	Fattigvæsen	Renter og Afdrag	Bestyrelsesudgifter
1868	320 Rdl.	232	32	55		10
1878	1340 Kr.	886	191			24
1887	1709	1052	218	100		48
1898	2401	1235	789			76
1907-08	5911	2574	1007	219	684	389
1910-11	8116	3468	1909	201	1099	333
1914-15	9640	3976	2306	940	1142	423
1915-16	10781	4393	3164	1226	1216	522
1916-17	14365	5303	4988	1135	3979	578
1917-18	17908	7655	5552	1156	4648	945
1918-19	20778	6611	6565	996	4068	939
1919-20	27701	10357	7826	1378	6611	1220
1920-21	34431	12884	8170	1993	5539	1356

Kommunens Gæld $\frac{1}{4}$ 1921: Kr. 48,970.

Formue: Skolerne med Inventar Kr. 110,030 (Brandass.) Desuden Andele i Varde—Grindsted Banen.

Sogneraadet kom i 1868 til at bestaa af 5 Medlemmer, hvilket ikke senere er forandret.

Alm. Vælgerklasses Valg 16. Jan. 1868: *Niels Christensen*. Søren Christensen.

Højstbeskattedes Valg 30. Jan. 1868: Hans Kr. Bertelsen. Hans P. Joensen. Søren Chr. Madsen.

H. 1870: Hans Chr. Thønnesen. Lambert Lauridsen. Peder Kr. Hansen.

A. 1873: *Hans Peder Iversen*. Laust Christensen.

H. 1876: Peter Hans Christiansen. Hans Hansen. Henrik Jørgensen.

A. 1879: Jens Pedersen. *Hans Iversen*.

H. 1882: *Søren Christensen*. Søren Kr. Madsen. P. Gravesen.

Suppleringsvalg 1884 (for S. Kr. Madsen): Hans Andersen.

A. 1885: Christian Christiansen. Lambert Lauridsen.

H. 1888: Mads Kr. Madsen. Jørgen Christensen. *Lærer Knudsen*.

A. 1891: Ole Iversen. Cornelius Pedersen.

H. 1894: Hans Andersen. Hans Hansen (æ). *Hans Hansen* (y).

A. 1897: Christian Christjansen. Kristian Rask Pedersen.

H. 1900: *Sognef. H. Hansen*. P. Kr. Mikkelsen. Jørgen H. Jørgensen.

A. 1903: Mads Krogager Madsen. *Hans P. Hansen*.

H. 1906: L. Lauridsen. Ebbe Petersen. Simon Simonsen.

Første Valg efter den ny kommunale Valglov 8. Marts 1909; 4 Lister; afgivet 117 Stemmer:

L. Lauridsen (B. 43), *S. Simonsen* (C. 29), *Jørgen Thomsen* (D. 23), *Ebbe Petersen* (A. 22), *Ivar M. Thovtrup* (B. 21 $\frac{1}{2}$).

Valg 8. Marts 1913, 3 Lister, 155 St.: *L. Lauridsen*, *I. M. Thovtrup*, *Ebbe Petersen*, *Simon Simonsen* (alle af Liste A.), *M. H. Kromman* (Liste B.).

Valg 9. Marts 1917, Fællesliste: *L. Lauridsen*. *M. Kromman*. *I. M. Thovtrup*. *I. Bertrand Petersen*. *Ole Andersen*.

Valg 12. Marts 1921, 3 Lister, 241 St.: *L. Lauridsen* (B. 109), *Jens H. Toftrup* (A. 75), *Ole Andersen* (C. 57), *I. Bertrand Petersen* (B. 54 $\frac{1}{2}$), *N. I. Højberg* (A. 37 $\frac{1}{2}$).

Navnene paa Formændene er trykt med *Kursiv*.

(Kilderne til dette Afsnit har været: Forstanderskabs- og Fattigprotokollerne i Aastrup Sogneraadsarkiv og Forhandlingsprotokollerne i Starup Sogneraadsarkiv).

4. Forbindelsen med Omverdenen.

Helt hen til 1860 og længere laa den dyrkede Del af Starup Sogn som en lille Oase i Ørkenen, omgivet af store Hedestrækninger til alle Sider. Ad daarlige Hedeveje maatte Folk saa enten gaa, ride eller køre over disse Heder for at komme i Berøring med andre Mennesker, og Forbindelse var der kun, naar Folk selv lavede den. Medens andre Egne havde baade Landeveje og Jernbaner, laa Starup Sogn og den hele Egn ret afsondret fra Omverdenen.

Postvæsen.

Det første Tilløb til en ordnet og regelmæssig Forbindelse med Omverdenen blev gjort paa Postvæsenets Omraade og var meget beskedent.

I Aaret 1845 tilstodes der Postbudet *Niels Kolle* 3 Mark Courant for at besørge Sogneforstanderskabets Breve. Niels Hansen Kolle, der boede i N. Starup, er da rimeligvis begyndt at gaa Post i dette Aar. Det var en privat Forretning, og han gik til Varde (24 km) een Gang om Ugen. Natten mellem Torsdag og Fredag gik han fra Starup belæst med forskellige Pakker, som Tøjruller, der skulde til Farveren, og meget andet, og næste Nat vendte han tilbage med en lignende Dragt fra

Varde. Der siges, at han ofte gik ud af Varde By med en Byrde, der vejede lige saa meget som 3 Skæpper Rug.

Postsagerne spillede en underordnet Rolle. Der var kun to Stiftstidender til Starup, og Breve var der heller ikke mange af. Det var nærmest tilfældigt, naar Folk fik deres Breve; ventede nogen Brev, forhørte de sig hos Posten. Senere blev Niels Kolle lejet af Kommunerne. Hans Løn var 6 Rdl. af Starup Sogn og sagtens noget lignende af Øse og Næsbjerg. Føden fik han selvfølgelig paa Postdagen. Niels Kolle var Post i 22 Aar.

Derefter var *Hans Kr. Bertelsen* Post et Par Aar.

Efter ham kom *Mads Nielsen* (almindelig kaldet Mads Pladder), der gik Post indtil 1877. Han gik til Varde to Gange om Ugen.

Fra 1877 til 86 var *Svend Gustavsen* (Svensker af Fødsel) Post. I hans Tid blev der anbragt Postkasser, ligesom det ogsaa blev bestemt med visse Aflægningssteder, een i hver By. Desuden blev Postgangen udvidet til at være daglig, idet Postsagerne da blev udvekslet i Haltrup, hvor Posten fra Starup mødtes med Posten fra Varde.

Svend Gustavsens Afløser blev *Mathias Andersen*, der den Gang boede i Galstho, senere i S. Starup. Han gik Post i 31 Aar fra 1886—1917. I de første 3 Aar hentede han Postsagerne i Øse, hvortil Rosendahl fra Varde bragte dem, og Postsagerne fra Starup blev saa ført videre fra Øse af Rosendahl.

I 1889 skete det store Fremskridt, at der kom kørende Post fra Varde til Starup. I de første 5 Aar kørte Posten ud fra Varde; men fra 1894 kør-

tes der ud fra Starup, hvilket igen senere forandredes, saa Posten atter udgik fra Varde.

Sidst i Halvfemserne blev der endelig direkte Postombæring til alle Beboerne. Fra 1901 blev Starup Sogn delt i to Ruter, og som ny Landpost blev *Peder Pedersen* ansat.

Fra 1913 skete et nyt behageligt Fremskridt, idet Postsagerne da blev kørt ud pr. Automobil; det forkortede Køretiden fra 3 til 1 Time. Dette vedvarede til 1916, da Banen fra Bramminge til Grindsted blev aabnet, og der blev Postekspedition paa Tofterup St. (1. Dec. 1916).

1917 afløstes Mathias Andresen af sin Søn, *Jens Andresen*.

Forbindelse pr. Traad.

Indtil 1905 kendte man i Starup hverken de Goder eller Ærgrelser, som Telefonen byder paa; men man begyndte dog ogsaa at tænke paa, at det kunde være rart at komme i Forbindelse med Omverdenen ad den Vej. Sogneraadet indgik saa i 1905 med et Andragende til Ministeriet for offentlige Arbejder om, at Statstelefonledningen fra Varde til Faaborg maatte blive forlænget over Agerbæk til Starup med Talestationer paa Starup Mejeri og i Starup Forsamlingshus. Dette blev bevilget mod at Sogneraadene i Faaborg og Starup samt Starup Mejeri i Fællesskab ydede 310 Kr. aarlig.

Paa den Maade klarede man sig godt i 10 Aar. Men saa var der efterhaanden flere og flere, der selv ønskede at have Telefon, og i 1915 blev der endelig tegnet saa mange, at der kunde oprettes en Central i Starup (med *Agerbech Iversen* som

Bestyrer). I de første Aar var der kun godt en halv Snes Abonnenter; men i de gyldne Aar derefter steg Antallet stærkt, saa der i 1920 var omkring 50. Dette Antal dalede dog lidt, da Priserne blev stærkt forhøjede.

Da Banen kom i 1916, fik man Telegrafledning gennem Sognet, og der kunde fra Tofterup St. modtages og afsendes Telegrammer.

Endelig spændtes i 1920 Traade ud over Sognet for den elektriske Strøm, og denne kom i Januar 1921 fra Højspændingsværket i Karlsgaarde med elektrisk Lys og Kraft. Til Værkets Anlæg havde Starup Kommune sammen med 23 andre Kommuner garanteret for et Laan paa 4 Mill. Kr., hvoraf Starup Sogns Part var 91,660 Kr.

Med de forskellige Ledninger, hvis Master rejstes paa Kryds og tværs i Sognet, lignede Starup nu lidt en Pindsvineryg med strittende Pigge. Og alt dette var sket i Løbet af 5 Aar.

Jernbaner.

Det var ret naturligt, at de daarlige Egne maatte vente til sidst med at faa en Bane; for Midtjylland blev Ventetiden meget lang.

For Starup Sogn var det allerede et stort Fremskridt, da Sydbanen blev aabnet, og der blev Station i Gørding, saa havde man dog kun 20 km til nærmeste Station, og særlig i de senere Aar blev Gørding meget brugt, idet de fleste Varer hentedes der, medens Varde stadig var Poststation.

I 1891 var der Planer fremme om en Bane fra Vejle til Bramminge, og Starup Sogneraad bevilgede 5000 Kr. til Banen, hvis den vilde faa en saadan Retning, at Starup kunde faa væsentlig

Nytte af den. Aaret efter blev Planen ændret, saa det skulde være en Give—Bramminge Bane, og Sogneraadet vilde yde samme Tilskud under samme Betingelser. Disse Baneplaner kom, som bekendt, aldrig til Udførelse.

I 1903 var en Varde—Grindsted Bane paa Tale, og Sogneraadet vedtog at yde et Tilskud til Banen med Station i Haltrup; men heller ikke denne Bane kom — ikke foreløbig da.

Men saa kom det paa Jernbanebevillinger saa rige Aar 1908, og da blev ogsaa det tomme Rum i Midtjylland betænkt med Baner. Blandt disse Baner var der en Statsbane fra Bramminge til Funder, og denne Bane skulde have Station i Starup. I 1909 blev det bestemt, at Starup Sogn som sin Part skulde bidrage 15,200 Kr. I de følgende Aar blev Banens Retning endelig bestemt og Banen udstykket, og fra 1914 toges der fat paa Bygningen af det første Stykke fra Bramminge til Grindsted, og denne Strækning blev aabnet for Trafik fra 1. December 1916*).

Da der i Forvejen var en Station med Navnet Starup, kunde Stationen, der blev lagt i N. Starup, ikke faa dette Navn, og den fik da Navnet Tofte-rup, efter de nærliggende Gaarde af samme Navn.

Et Par Aar efter blev Banen fra Varde til Grindsted aabnet med Station i Haltrup (Graulunde), en lille Kilometer fra Starup vestre Sogneskel.

Længe varede det, inden Starup fik de gode Forbindelser med Omverdenen; men da de endelig kom, var det næsten paa een Gang, saa Starup

*) Den første Stationsmester i Starup var J. H. Møller; men han døde allerede 1918 og efterfulgtes af J. M. Jensen.

Sogn ved Aar 1920 baade ved Veje, Baner og Traade var i saa god Forbindelse med Omverdenen som nogen anden Plet af Landet.

Størst Betydning vil selvfølgelig Jernbanen faa. Den kom straks til at gøre god Nytte ved at transportere de gode Tørv fra Sognets Moser hen til andre Egne, ligesom den ogsaa har aabnet bekvem Adgang til at faa fat paa den haardt tiltrængte Mergel.

5. Starup Kro.

Allerede i Præsteindberetningen fra 1638 nævnes det, at der holdes en bred „Aagebro“ over Strømmen mellem N. og S. Starup, og den har maaske været der længe før. Men en saadan bred Kørebro tyder dog paa, at der har været en ikke ringe Færdsel, ogsaa af andre end Sognets Folk. Det vides da ogsaa, at Pottemændene fra de rigtige Pottesogne har benyttet den, naar de drog ad Fyn eller ad „æ Sønden“ med deres Pottelæs.

I 1818 ansøgte Sognebeboerne om at faa en Amtsbro over Aaen. Broen skildres da som bestaaende af nogle Stykker Træ med Jordklædning oven til, og den trængte i høj Grad til Fornyelse.

Der henvises da netop til den stærke Færdsel over Aaen, dels af Sognets Beboere, hvoraf flere havde Ejendomme paa begge Sider, „dels formedelst fremmedes Passage fra Andsager til Folding Bro eller Grindsted og videre til Ribe, samt den betydelige Passage fra hele Potteegnen, saavel som fra Stamgaarden Nørholm og til Kolding skal alt passere over bemeldte Aa i Starup“.

Det ser virkelig ud til, at mange har benyttet Vejen gennem Starup og over Starup Bro.

Det vilde da have været naturligt, om der havde været en Kro i Nærheden af Starup Bro;

men det var der ikke. Dog var det saaledes fra gammel Tid, at baade Folk og Fæ kunde faa det nødvendige til Livets Ophold i Gaardene paa begge Sider af Aaen; men nogen Ret til at beværte havde de nok ikke.

Før og efter 1800 ejedes den Gaard i N. Starup, hvor der senere blev privilegeret Kro, af *Peder Pedersen (Rytter)*. I hans Tid skænkedes der baade i N. og S. Starup; det sidste Sted var nok især besøgt af Poltemændene. Ingen af Stederne havde de Bevilling.

Omkring 1838 afstod Pæ Rytter sin Gaard til en fjern Slægtning, som hed *Mads Hansen*. Han var født paa Brammingeborg, og i hans Ungdom var han i 18 Aar Kusk paa Bramminge Hovedgaard. Samme Sted havde hans Kone, Maren Jesdatter, en Tid været Køkkenpige.

Mads Hansen søgte og fik Bevilling som privilegeret Kromand i Starup. I 1851 søgte han tilige Handelsbevilling, som han jo sagtens ogsaa fik. Mads Hansen ejede og drev Kroen til sin Død 1861. I Efteraaret 1863 overdrog hans Enke Kroen til sin Svigersøn, *Laurids Kristensen* (Laust Krænnesen); men denne maatte med i Krigen 1864, saa han overtog først Kroen Aaret efter.

Nogen stor Fortjeneste var der neppe ved Kroholdet, og Laurids Kristensen lod i 1893 Bevillingen udgaa.

Kroen var til en vis Grad Sognets Midtpunkt og det eneste offentlige Samlingssted. Der afholdtes Valgene til Sogneraadene, og der gik Posten til, ligesom der ogsaa var Lejlighed til at spørge nyt fra Omverdenen samtidig med, at Mændene fik en Kaffepunsch og en Passiar med Kromanden eller med tilfældige Gæster.

Fra 1893 til 1900 var der ikke Beværtning i Starup; men da Forsamlingshuset i 1900 blev bygget, søgte Bestyrelsen om Bevilling til Afholdsbeværtning, og det blev bevilget. Dette vedvarede til 1912, da Amtet saa nægtede at forny Bevillingen med den Motivering, at Lokalerne ikke opfyldte de foreskrevne Betingelser.

Samme Aar, som Banen blev aabnet (1916) havde Murer *Chr. I. Hansen* i Nærheden af Tofterup St. opført et tidssvarende Afholdshotel, hvor han fik Bevilling til at drive Gæstgiveri og Beværtning uden Spiritus.

Starup Kro var opstaaet i fornyet Skikkelse, svarende til Tidens Krav.

6. Plantningsagen.

Det er allerede omtalt, at Oldtidens og Middelalderens Skove omtrent var forsvundet omkring 1600; kun et forpjusket Egekrat i Galstho staar endnu som et fattigt Minde om den faldne Storch. Der gaar Sagn om, at Bjælkerne i Starup Kirke skal være hugget paa de saakaldte Lundagre i N. Starup, saa det har ikke været bare Pindebrænde, der groede i Skovene. Men Skovene forsvandt; Lyngen holdt sit Indtog, og Vestenvinden piskede de sandede Marker og ruskede i Bondens Straatage.

Skovtiden var omtrent glemt, og ingen tænkte sig Muligheden af, at den kunde komme igen. Men Danmark fostrede en Dalgas, og hans Kongstanke var, at Hederne skulde klædes med Skov, og naar hans Tanke blev Virkelighed, saa skyldes det ikke mindst, at der rundt i Sognene var Mænd, der kunde nemme Tanken og bringe den til Udførelse.

Her i Starup var det Gaardmand *Hans Pedersen* i S. Starup, der tog Tanken op og havde Mod til at gaa forrest i et Arbejde, som de fleste rystede paa Hovedet af. Hos Foregangsmanden i Hovborg, Christoffer Sørensen, har Hans Pedersen vel nok baade hentet gode Raad og Bestyrkelse i sin Tro paa, at der kunde gro Træer paa Heden.

I Sommeren 1869 blev der holdt Møde om Sagen i Starup Kro, og en Del af Beboerne var straks med paa, at Forsøget burde gøres, om der kunde fremelskes en Plantage paa S. Starup Hede, der efter kyndiges Mening egnede sig dertil. Heden ejedes af 4 Gaardmænd i S. Starup, og de indgik paa at afstaa Heden mod en Godtgørelse af 1 Rdl. pr. Td. Land af den daarligste Hede og 4 Rdl.

Hans Pedersen.

pr. Td. Land for den bedre. Til Dækning af

Omkostningerne udstedtes Aktier a 25 Rdl., som skulde indbetales med 2 Rdl. aarlig. Lods-ejerne gik ind paa at modtage Aktier som Betaling for Jorden. Landinspektør Clausen, Varde, opmaalte Arealet, der ialt udgjorde $381\frac{3}{4}$ Td. Land.

Den første Bestyrelse kom til at bestaa af Sognefoged *Niels Christensen*,

Vestterp (død 1914), *Hans Iversen*, *Toftcrup* (død 1902) og *Hans Pedersen*, S. Starup (død 1894). Hans Iversen valgtes som Formand, og Hans Pedersen blev Regnskabsfører, en Post, som han beklædte i 20 Aar, til han blev 83 Aar, og da han afgik, valgtes han som Æresmedlem af Bestyrelsen.

De 150 Aktier ejedes oprindeligt af Sognets Beboere; senere er en Del ved Handelen kommet længere ud; men de fleste ejes dog endnu af Sognets Beboere.

Starup Plantage blev Nr. 7 af de Plantager, ved hvis Anlæg Hedeselskabet har medvirket, og da den er begyndt saa tidligt, maatte den i nogen Grad blive en Forsøgsplantage. Hist og her fandtes store bare Pletter, hvor ikke engang Lyngen vilde gro. Disse Sander blev tilsaet med Bjergfyrfrø, og det viste sig, at denne nøjsomme Fyr dér kunde slaa Rod og i Aarenes Løb blive til et Træ.

I den lyngbevoksede Del blev der dels gravet Huller, dels pløjet Rrender, og der plantedes Bjergfyf og Rødgran. Ved de senere Plantninger er der anvendt Brak- og Opdyrkningskulturer, og der er nu gode Partier med Gran.

I 1875 blev der bygget Plantørbolig, og siden har der været ansat en Plantør, medens Hedeselskabet fører Overtilsyn. I den første Tid skiftede Plantørerne jævnligt; men siden 1892 har *Gravers Vinbeck* været Plantør, og han har gennem de mange Aar udført et godt og solidt Arbejde for Plantagen. Der har i mange Aar været Planteskole, hvorfra der er solgt en stor Del Planter, og i de senere Aar er der solgt en Mængde Udbugst, saa Plantagens Aktier nu er fine Papirer.

Hans Pedersen fulgte Plantagens Vækst med usvækket Interesse til sin Død, og han naede at se, at hans Arbejde ikke havde været forgæves. Efterslægten har da ogsaa forstaaet at skønne paa hans fortjenstfulde Arbejde. I 1906, Hundredeaaret for hans Fødsel, blev der rejst en Mindesten for ham ved Vejen, der fører gennem Plantagen. Stenen fandt man paa en Mark i Nærheden, og Billedhugger Christiansen, Varde, indhuggede følgende Indskrift:

„1869

1906.

Med Skov blev Heden klædt.

HANS PEDERSEN,

S. Starup.

At gøre Gerning god
for ufødte Slægter,
dertil skal Adelsind og Mod,
som hver bør stile efter.“

For nuværende og ufødte Slægter taler Stenen sit tavse Sprog om en Mand, der havde baade Modet og det rette Sind til at udføre et Arbejde, som de fleste tvivlede paa vilde lykkes, og som i bedste Fald først kunde blive kommende Slægter til Gavn.

Starup Plantage er ikke alene i Aarenes Løb blevet et godt Aktiv; men den er først og fremmest en Pryd for Sognet og for Egnen.

Og Eksemplet har smittet.

Ved den Tid, da Starup Plantage blev begyndt, var der næppe et Træ ved nogen af Gaardene. Et Par forkrøblede Buske paa Kaalgaardsdiget var den eneste Trævækst, og de skulde hverken give Læ eller Hygge.

Men da Folk saa, at der kunde gro Træer paa Heden, tog de fat paa at plante omkring Gaardene, og nu ligger de fleste Gaarde bag en skærmende Granplantning. I Markskellene og mellem de forskellige Skifter blev der ligeledes plantet, og derved brødes Vindens Magt noget. Foruden disse Læ- og Hegnsplantninger har mange anlagt mindre Plantager, hvor Jorden ikke egnede sig til Plovland, og paa den Maade er det blevet saadan, at ud over Sognet veksler nu Agermarkerne med

beplantede Pletter, en behagelig Afveksling i den tidligere flade Ensformighed.

Det blev heller ikke ved den ene større Plantage.

Den 28. Febr. 1899 stiftedes A/S Skovende-Starup Plantage. Gaarden Matr.-Nr. 3 a ejedes da af *Peder Lauridsen Hundebøl* (død 1919), og han slog til Lyd for, at der burde laves en Plantage, og særlig ved hans ihærdige Arbejde blev Planen til Virkelighed. Ejendommen var paa 279 Tdr. Land og kostede med paastaaende Bygninger 6000 Kr. Aktiekapitalen er paa 10,000 Kr., fordelt paa 200 Aktier a 50 Kr. Selskabets første Bestyrelse var *Th. Sørensen*, *Lundgaard*, *Hans Hansen* (jun.), *S. Starup*, og *Jens H. Toftrup*, *Tofterup*. Sidstnævnte blev Formand. Med Undtagelse af Tjenestejorden til Plantørens Brug er Arealet nu tilplantet og i god Vækst. Gaarden Skovende, der har Navn af, at den laa ved Enden af en stor Skov, er atter ved at svare til Navnet.

Endnu en Aktieplantage fik Starup, nemlig Haldbjerg Plantage paa Vestterp Bys Mark. Den stiftedes 1907. Arealet, 165 Td. Land, kostede 1200 Kr., og deraf er nu $\frac{1}{3}$ beplantet med Bjergfyrrødgran. Den første Bestyrelse var *J. Jørgensen*, *Gravlund* (Formand), *M. H. Kromman*, *S. Starup*, og Sognefoged *H. Hansen*, *N. Starup*.

Foruden disse tre Aktieplantager har Starup en større Plantage i privat Eje. Skovende Gaard blev i 1910 delvis udstykket, og det store Hedeareal blev købt af Rentier *Aug. Ross*, København, og det var Køberens Hensigt at lade Heden tilplante, eventuelt at opdyrke noget af den. Han fik imidlertid kun tilplantet 8 Td. Land, da han

døde allerede 1912. Plantagen fik Navnet Faldhøje Plantage efter de gamle Kæmpehøje af samme Navn, der ligger paa Arcalet.

Hedearalet samt Agermarken med Bygninger blev derefter købt af Godsejer *H. Nørgaard*, Ry Nørskov, der i Aarenes Løb har faaet tilplantet 80 Td. Land, dels af Heden, dels af Agermarken. I 1921 solgte Nørgaard Plantagen, hvis Areal ialt er 540 Td. Land, til et Konsortium fra Esbjerg, og det er Konsortiets Agt at fortsætte Tilplantningen, dog skal ca. 200 Td. Land vedlivende henligge ubeplantet, for at en mindre Hedestrækning kunde bevares i Naturtilstand.

Endelig kan nævnes, at nu afdøde Grosserer *Holger Pedersen*, København, for en Del Aar siden købte to Gaarde i Galstho, hvis Marker delvis er beplantet, og som for øvrigt har været benyttet til Boliger for Skovarbejdere, der har arbejdet i den lige overfor beliggende Baldersbæk Plantage.

Sammenlagt er nu henimod en Fjerdedel af Sognets Areal beplantet eller indtaget til Beplantning. Den brune Hede rummer en Poesi, og de store mørke Flader kan være af betagende Størhed, naar Lokesæden drives i Sommersolen, eller naar man i det fjerne ser et Fata Morgana; men ser man praktisk paa Tingene, saa er Heden uproductiv. Saaledes set er Plantningen altsaa en Gevinst, der har haft en ikke ringe økonomisk Betydning for Starup Sogn; men Plantningssagens største Betydning er vel nok den, at Sognets Udseende i saa høj Grad er forandret i fordelagtig Retning. Og med Plantagerne er fulgt en rigere Plante-, Dyre- og Fugleverden.

7. Landbruget siden 1860.

Det er nævnt (S. 26), at ved Aar 1651 var der 18 Ejendomme i Starup Sogn. Ved Udskiftningen omkring 1790 kunde der noteres en lille Forøgelse, idet der da var 25. Dette Tal blev i de følgende 70 Aar forøget til 32. Det var ved Aar 1860.

I denne Bogs tredie Del gives en ret udførlig Skildring af Landbrugets Kaar netop omkring denne Tid. Her vil vi saa søge at give et Billede af Udviklingen, saaledes som den er foregaaet fra den Tid og til vore Dage.

Sognets samlede Areal udgør efter gammel Maal 8600 Td. Land, og til hver af de oprindelige 18 Gaarde kunde der saaledes blive omtrent 500 Td. Land. Ved 1860 var Arealet fra 300 til 500 Td. Land. Men af det samlede Areal var ikke engang $\frac{1}{8}$ under Plov: Resten henlaa som Hede, Mose, Kær og Eng.

Fra 1860 begyndte Hedecopdyrkingen og Udstykningen at tage Fart, selv om det i de nærmest følgende Aar gik ret smaat. Det er naturligt, at der først blev taget fat paa den Hede, som laa nær ved Allarvej, og hvor Mergel fandtes i Nærheden. Derfor blev der opdyrket mest i N. og S. Starup, mens der først senere og i ringere Grad er taget fat i Midt- og Østersognet. Endda skulde

der baade Mod og Lyst til at tage Kampen op mod Lyngen og Alen. Men Kampen blev taget op, og Modet og Lysten blev parret med Arbejdsvillie og sejt Udholdenhed, og derfor kan der nu noteres saa store Fremskridt. Siden 1860 er over 1200 Td. Land af Heden forvandlet til Plovland, og en Række nye Hjem har rejst sig paa den tidligere saa golde Hede. Efter de forskellige Byer er Forøgelsen saaledes:

N. Starup	1861: 8	Ejendomme, nu	33
S. Starup	— 3	do.	„ 20
Puglund	— 2	do.	„ 5
Vestterp	— 7	do.	„ 21
Tofterup	— 2	do.	„ 3
Skovende	— 2	do.	„ 4
Hesselho	— 3	do.	„ 11
Galstho	— 5	do.	„ 13

Der er saaledes nu 110 Ejendomme med Landbrug; desuden ca. 30 Huse uden Landbrug; heraf ligger de fleste samlet ved Stationen.

Ejendommenes stigende Antal er fulgt af en tilsvarende Forøgelse af Folketallet: 1769: 153. 1787: 153. 1801: 172. 1834: 204. 1840: 208. 1845: 213. 1850: 222. 1855: 222. 1860: 228. 1870: 282. 1880: 312. 1890: 306. 1901: 396. 1906: 489. 1911: 584. 1916: 700. 1921: 795.

Man vil se, at netop fra 1860 begynder Tallet ret at vokse, først langsomt, senere i et hurtigere Tempo; og selv om, særlig i nyeste Tid, en stor Del ikke er beskæftiget ved Landbruget, tilhører dog Hovedparten dette Erhverv.

Omstaaende Tabel over Arealets Benyttelse giver ligeledes et interessant Billede af Udviklin-

gen, om ogsaa der hist og her er nogle Unøjagtigheder. Det er saaledes næppe troligt, at der i 1866 var mere Hede end i 1861. Heller ikke for-

Arealets Benyttelse.

Aar	Rug	Byg	Havre	Bland-sæd	Boghvede	Kar-toffer	Roer	Græs	Brak	Eng og Kær	Hede og Mose	Plar-tage
	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.	Td.L.
1861	220	55	90		151	15		1189	8	492	6378	
1866	221	67	128		126	38		1027	12	447	6433	
1871	203	63	180		111	52		1310	10	487	6184	
1876	268	88	192		199	59		4193	15	507	3072	
1881	281	78	195		158	52		1399	29	548	5275	171
1888	318	82	318	1	183	51		1475	9	560	5094	306
1896	365	93	460	16	152	89	3	1764	29	562	4355	346
1901	403	75	507	47	141	110	54	1405	26	1149	4002	519
1907	434	36	430	41	108	117	225	1373	65	605	4124	800
1912	375	24	620	56	59	138	257	1188	79	522	4073	930
1922	517	23	648	60	77	177	315	1264	69	420	3543	1403

(Efter „Statistisk Tabelværk“ og Meddelelser fra det statistiske Departement.)

staar man, hvorledes der i 1876 er blevet et saa stort Græsareal; der maa være nogle Tusinde Td. Land Hede iberegnet. Men alt i alt er Retnings-

linien tydelig nok. Heden formindskedes Aar for Aar, og det dyrkede Areal og Plantagerne er tiltaget i samme Grad.

Kreaturtællingerne.

Aar	Val- lakker per 2 Aar	Hop- per over 2 Aar	Føl Og Plage	Stude over 2 Aar	Kæer over 2 Aar	Ung- kvæg	Faar	Lam	Ældre Svin	Ung- svin	Høns Og Kyll.	Bi- stader
1861	10	29	2	65	219	77	670	236	23	19		30
1866	12	31	16	98	231	141	786	309	21	79		109
1871	9	42	1	61	249	227	819	345	15	97		84
1876	11	37	9	109	284	176	824	294	18	114		160
1881	15	38	7	107	271	258	680	257	9	103		160
1888	28	53	8	61	309	225	654	328	16	193		112
1893	30	48	19	82	343	265	491	364	10	160		?
1898	35	62	29	20	369	289	487	285	21	199	1697	197
1903	42	69	49	?	399	334	426	293	23	311	2036	147
1909	64	87	40	0	526	434	367	236	29	436	2078	116
1914	74	105	52	?	579	603	231	171	93	719	3673	129
1922	107	81	44	4	567	670	185	77	173	609	5481	?

(Efter „Statistisk Tabelværk“ og Meddelelser fra det statistiske Departement.)

Resultatet af de forskellige Kreaturtællinger giver det samme Billede af jævn Fremgang. Man ser, hvorledes Studene lidt efter lidt er veget for

Hestene. Faarenes Antal er ligelædes aftaget; men det viser blot, at Græsmarkerne blev bedre, saa der kunde holdes Køer i Stedef. Selv om Hedeopdyrkningen har bidraget sin gode Del til Forøgelsen af Kreaturtallet, saa skyldes denne dog i nok saa høj Grad de forbedrede Dyrkningsmetoder, særlig Merglingen og Dyrkningen af Roer.

I 1890 blev Starup Andelsmejeri oprettet. Lange Forhandlinger gik forud, og mange Betæneligheder maatte overvindes, inden Mejeriet blev Virkelighed. Det var drøftet at bygge et Mejeri i Hesselho og benytte Holmeaaens Vand som Drivkraft; men det fik ingen videre Tilslutning. Man enedes saa om sammen med Byerne Agerbæk, Debel og Rodebæk at bygge et Mejeri paa Starup Sogns Grund, men nær Sognets Sydgrænse, og Mejeriet blev bygget 1890 ved Starup Plantage*).

Selv om en stor Del af Mælken stammer fra Faaborg Sogn, kan vedføjede Oversigt dog give et Billede af Udviklingen, som sikkert har været nogenlunde ens over hele Mejeriomraadet.

Da Smørproduktionen kom til at spille en Hovedrolle, var det naturligt, at Tanken om Malkekvægets Forbedring maatte melde sig, og i 1898 oprettedes Starup Kvægavlsforening. I de første Aar indkøbtes Tyre af rød Malkerace; men da Resultaterne ikke svarede til Forventningerne, gik man fra 1905 over til at købe Tyre af Korthornsracen, og med disse har man fortsat siden. Besætningerne er stærkt præget af denne Type; men taget som Helhed er de endnu langt fra at

*) Mejeribestyrere: Hans Kr. Hansen 1890—93. S. H. Bidstrup 1893—95. Hans Larsen 1895—1908. Niels Jensen 1908—.

Starup Andelsmejeri i 25 Aar.

Aar	Mælke- mængde Pd.	Udbetalt	Indkommet	Pd. Mælk	Pd. Smør	Udb. Over-
		for Sød-Mælk	for Smør	til		skud pr. 1000 Pd. Mælk
		Kr. Ø.	Kr. Ø.			Kr. Ø.
18 ⁹⁰ / ₉₁	968,180	31,914,30	34,912,75	27, ₁₀₀		5,00
18 ⁹¹ / ₉₂	1,093,307	37,303,15	39,874,32	27, ₁₁₄		1,00
18 ⁹² / ₉₃	1,391,574	32,512,13	50,496,09	27, ₁₁₈		5,00
18 ⁹³ / ₉₄	1,670,401	30,980,60	53,750,72	27, ₃₄		5,80
18 ⁹⁴ / ₉₅	1,583,200	31,126,28	50,426,50	26, ₆₂		3,30
18 ⁹⁵ / ₉₆	1,545,630	32,707,53	49,971,11	27, ₆₅		2,80
18 ⁹⁶ / ₉₇	1,624,728	34,416,31	54,943,88	26, ₃₃		4,40
18 ⁹⁷ / ₉₈	1,976,816	60,598,44	65,086,36	26, ₂₂		5,50
18 ⁹⁸ / ₉₉						
18 ⁹⁹ / ₁₉₀₀	2,122,548	72,586,95	77,435,70	26, ₂₀		6,00
19 ⁰⁰ / ₀₁	2,475,676	85,979,84	93,204,11	26, ₁₀		6,40
19 ⁰¹ / ₀₂	2,700,920	91,113,26	100,502,36	25, ₁₆		6,70
19 ⁰² / ₀₃	3,088,574	100,941,64	111,298,11	25, ₅₀		7,70
19 ⁰³ / ₀₄	3,108,221	97,619,30	110,637,66	25, ₅₀		8,00
19 ⁰⁴ / ₀₅	3,461,990	116,406,22	128,070,03	25, ₉₀		8,00
19 ⁰⁵ / ₀₆	3,618,510	126,239,35	140,987,25	26, ₃₀		8,00
19 ⁰⁶ / ₀₇	4,090,151	140,206,26	155,551,96	25, ₄₀		8,50
19 ⁰⁷ / ₀₈	4,131,184	151,330,04	166,439,07	25, ₆₀		8,00
19 ⁰⁸ / ₀₉	4,151,224	144,717,44	162,953,71	25, ₁₀		9,00
19 ⁰⁹ / ₁₀	4,134,482	148,308,18	165,206,98	25, ₃₄		8,00
19 ¹⁰ / ₁₁	4,697,395	170,660,29	193,843,86	25, ₁₃		9,50
19 ¹¹ / ₁₂	4,104,153	158,372,55	180,715,39	25, ₂₂		9,00
19 ¹² / ₁₃	4,867,354	183,642,41	207,789,27	25, ₂₃		9,50
19 ¹³ / ₁₄	5,069,136	191,057,31	219,678,16	25, ₀₀		10,00

være ren Race, selv om adskillige Besætninger fremviser ret pæne og gode Dyr.

Ogsaa med Smørproduktionen som Baggrund kan det nævnes, at der 1910 oprettedes en Foderstofforening under Jydsk Andels-Foderstofforening. Dens Omsætning var i 1915 438,477 Pund Korn og Foderstoffer.

En Hesteforsikringsforening blev oprettet 1903. Før den Tid var Hestene forsikret under Øse-Næsbjerg Foreningen. Et Pår Tal illustrerer Foreningens Virksomhed gennem Aarene:

1903:	108	Heste,	vurderet	til	29,800	Kr.
1908:	150	—	—	-	59,000	—
1914:	205	—	—	-	99,600	—
1921:	214	—	—	-	182,000	—

Medlemstallet i de samme Aar var 51, 60, 89 og 89.

Siden omkr. 1896 har en stor Del af Landbrugerne i Starup været Medlemmer af Slaugs Herreds og Omegns Landboforening.

Endelig kan det nævnes, at i 1909 oprettedes Starup Husmandsforening, der især har varetaget det mindre Landbrugs Interesser. Ved at lade afholde oplysende Foredrag, ved Anlæggelse af Forsøg, særlig med Kunstgødninger, og ved Præmiering af velpassede Haver og Roemarkar har Foreningen hidraget til at fremme Smaabrugets Kaar.

Sammenlagt danner de nævnte Smaatræk et Billede af Landbrugets rige Udvikling i de 62 Aar fra 1860 til 1922, og Udviklingen har omfattet alle Landbrugets Grene. I Sammenligning med hedre Egne er der vel endnu, som man siger, langt mellem Skorstenene i Starup Sogn; men Udviklingen i de svundne 60 Aar har dog været saa rivende, som det kun kan fremvises paa de magre Hedeegne. Og Udviklingen er ikke standset. Muligheden for fortsat Fremgaug paa alle Omraader er endnu til Stede.

8. Handelens Udvikling.

I de gode gamle Dage frembragte Folk selv saa godt som alle deres Livsfornödenheder, og derfor var der ikke Brug for Forretninger af nogen Slags ude i Landsognene. En lille Smule Stads skulde der vel gerne til for at pynte lidt paa de hjemmegjorte Vadmelklæder; men saa kom Kræmmeren med Kramkisten paa Nakken, og man kunde gøre sin Handel hjemme i Stuen. Om Sommeren var jo saa Vorbasse Marked, og der var Lejlighed til at forsyne sig med Varer af forskellig Art. En sjælden Gang blev der vel ogsaa gjort en Købstadreise.

Omkring 1850 begyndte der dog at vise sig Trang til en Købmandshandel i Sognet. Hidtil havde Folk selv brændt deres Brændevin, skønt det havde været forbudt i mange Aar; men nu blev det for risikabelt. Faren for Opdagelse voksede, og Bøderne sved slemt. Hertil kom saa, at Kaffedrikning blev kendt, og Kaffen kunde man ikke selv avle. Der var jo ogsaa enkelte andre Varer, som man gerne vilde have let Adgang til, saa der var ved at blive Trang for en Købmandsforretning. Og Trangen blev ret snart tilfredsstillt.

I 1851 kom der til Sogneforstanderskabet to

Begæringer om Handelsbevilling, nemlig fra Gaardmand *Jakob Jørgensen* i S. Starup og fra Kromand *Mads Hansen*. Forstanderskabet anbefalede velvilligst begge Ansøgninger, men føjede dog til, at hvis Konkurrence ikke kunde tillades, saa mentes Kromanden mest berettiget til at faa Bevillingen.

Det vides ikke, om begge fik Bevilling; men det har de formentlig nok faaet; i alt Fald handles der begge Steder. Der fortælles, at hos gamle *Jakob* i S. Starup solgte Folk deres Uld og Skind, og de fik saa de eftertragtede Varer, Kaffe-sager og Brændevin, i Stedet. Paa Kroen har Handelen sagtens ogsaa særlig drejet sig om disse Varer.

Efter *Jakob Jørgensens* Tid var der i nogle Aar lidt Købmandshandel i den gamle Anneksgaard. Senere kom der en Købmand *Henrik Lund*, som drev Forretning i en halv Snes Aar. Gaardmand *Chr. Christiansen* i N. Starup drev Købmandshandel i ca. 25 Aar. Han er Sønderjyde og Veteran fra Krigen 1864. Indtil Banens Aabning i 1916 bestyrede han Starup Brevsamlingssted.

I 1902 blev der oprettet en Brugsforening, som har til Huse i Starup Forsamlingshus. Der har dog stadig været Købmandshandel med skiftende Købmænd, og særlig siden Banens Aabning er der kommet flere mindre Forretninger af forskellig Art, saa Folk stadig kan købe deres mangeartede og stærkt voksende Forbrug i deres eget Sogn. Nu sælger Folk jo alle deres Frembringelser og køber andre i Stedet. Ogsaa Starup Sogns Produkter har fundet Vej til Verdensmarkedet, og fjerne Landes Varer har fundet Vej til Starup.

9. Kristeligt og folkeligt Røre.

Den grundtvigske Bevægelse.

Først omkring 1870 kom den grundtvigske Bevægelse til Starup. Ganske vist havde Vilh. Birke-dal været i det ikke saa fjerne S. Omme; men om hans Virksomhed ogsaa har haft Betydning for nogen i Starup vides dog ikke. Men efterhaanden kom der flere grundtvigske Præster til Egnen, saaledes Schjørring i Hodde og Svejstrup i Vejen. Vistnok i 1869 blev det første kirkelige Møde holdt i Starup. Mødet holdtes paa Kroen, og Talerne var de to nævnte Præster fra Hodde og Vejen samt den landskendte Lægprædikant Peder Larsen Skræppenborg fra Dons.

En af Mødets Deltagere (Peder Kr. Hansen) skrev senere om dette Møde: „Det var til stor Glæde for mig og flere.“

Dette Møde efterfulgtes siden af flere, og den grundtvigske Bevægelse begyndte saa smaat at faa Tag i Befolkningen. Den Gång var Folk heller ikke bange for at drage en lang Vej for at høre et godt Ord.

Til at begynde med var det næsten udelukkende kristelige Emner, der taltes over; men senere hen holdtes der ogsaa Foredrag over Emner hentet fra Historien og Folkelivet. Denne Form

for Oplysning og Oplivelse syntes Folk saa godt om, at der rundt i Sognene blev oprettet Foredragsforeninger, hvis Hovedformaal var at skaffe gode Talere til Stede.

I Starup stiftedes en saadan Forening i 1885, og Lærer *Knudsen* var dens første Formand.

Noget stort Medlemstal kunde Foreningen ikke faa, gerne fra 25—30, og naar saa Bidraget var 50 Øre pr. Medlem, vil man forstaa, at der ikke var store Summer at rutte med. Men Foredragsholdernes Fordringer var ogsaa yderst beskedne. De fik som Regel 4 a 5 Kr. for et Foredrag; og saa maatte de selv afholde Rejseudgifterne, saa det kan ikke have været Pengene, der drev dem ud paa besværlige Foredragsrejser.

Fra Starup var der langt til nærmeste Station, og et af Medlemmerne hentede Taleren og ydede ham Kost og Logis. Det bidrog dog noget til at holde Udgifterne nede. Talerne, mest Højskolemænd, kom ofte langvejs fra, og deres bedste Løn maatte blive den: at have en lydhør og taknemlig Tilhørerkreds.

Møderne blev holdt i Starup Skole. For at imødekomme Østersognet blev til en Tid hvert tredie Møde holdt paa Hesselhogaarden. Disse to Steder maatte ogsaa bære deres rigelige Part af Byrderne. Ofte havde de Foredragsholderen paa Forplejning, ligesom de ogsaa gratis tillagde Lys og Varme i Lokalet. I 1900 blev Forsamlingshuset bygget, og efter den Tid blev Møderne holdt dér.

Foredragsforeningen har i det væsentligste fortsat i samme Spor med Afholdelse af Møder om Vinteren; i de senere Aar er der ogsaa holdt

Friluftsmøder om Sommeren og større Efteraarsmøder. De forskellige Møder har som Regel altid haft godt Besøg.

I 1918 stiftedes en Ungdomsforening i Tilslutning til „De danske Ungdomsforeninger“. Under Mottoet: „En vaagen dansk, kristen Ungdom“ har Foreningen samlet en stor Del af Sognets unge til gode Foredrag, Oplæsninger og anden sund Underholdning. 1921 indviede Foreningen sin nye smukke Fane.

Indre Mission.

Noget senere end den grundtvigske Bevægelse kom der ogsaa nogen Vækkelse i Tilslutning til Indre Mission. I Ansager Sogn havde et Par Præster fremkaldt en betydelig Vækkelse, og denne bredte sig til Nabsognene, ogsaa til Starup. Til at begynde med var det kun ganske enkelte Familier; efterhaanden kom der nogle flere til; men mange blev det ikke.

Den lille Kreds samledes rundt i Hjemmene, mest til Samtaler om Emner hentet fra Oplæsning af Bibelstykker.

Ogsaa de unge samlede sig paa lignende Maade til Ynglinge- og Pigemøder; men det kom dog først i mere fast Gænge, da der i 1912 blev oprettet en Afdeling af K. F. U. M. og K. I denne Forening samledes de unge særlig om Bibellæsning, men dog ogsaa om Oplæsning af god Litteratur og om Hedningemission.

I 1910 stiftedes en Afdeling af Afholdsforeningen „Det blaa Kors“.

„Kirkeligt Landsforbund af 1911“ har ligeledes en Afdeling i Sognet, ligesom der ogsaa har været et Arbejde til Støtte af Santalmissionen.

I de senere Aar har Indre Mission ladet afholde større Sommermøder og Møder for Ydre Mission samt Foredragsrækker om Vinteren, udlukkende med kristelige Emner.

De ret jævnlige skiftende Præster har tilhørt de forskellige kirkelige Retninger, og de har vel nok hver i sin Tid bidraget til at præge det religiøse Liv i Sognene ud fra deres Synspunkter; men gaar vi lidt tilbage i Præsterækken, vil Indtrykkene vel nok være omtrent udviskede. De sidste Præsters Vidnesbyrd er endnu i saa frisk Minde, at de ikke her skal karakteriseres.

Bogsamlingssagen.

Allerede tidligt havde man faaet oprettet en Bogsamling, og det viser, at der ogsaa før Folke-mødernes Tid var Trang til at faa Horisonten udvidet og Kundskaberne øget.

Uheldigvis brændte den første Bogsamling, saa det kan ikke ses, hvornaar den blev oprettet, men en senere „Protokol“, som kun er en almindelig Skrivebog, oplyser dog lidt derom. Der staar nemlig følgende: „1862, den 12. April vare forstanderne samlede og Besluttede at give en Ansøgning til den Kongelige Landhuus Selskab om nogle Bøger til vorre Sogne Bibliotæk, da den for det meste var bleven ødelagt ved Ildebrand 1858, Natten mellem 1. og 2. oktober.“ Rimeligvis har der da været Bogsamling i flere Aar.

Forstanderne var 3 af Sognets Gaardmænd, *Jakob Jørgensen*, S. Starup, der var Formand, desuden *Svenning Andersen*, Vestterp, og *Søren Pedersen*, N. Starup. Hvis det er disse tre, der har sat Sagen i Værk, fortjener de at mindes derfor;

de har været forud for deres Tid. Efter Branden kom Bogsamlingen til Kræfter igen, og den virkede i over 30 Aar til henimod Aarhundredets Slutning; men den blev ikke tilstrækkelig fornyet, og Interessen tabtes noget. I 1905 stiftedes en Børnebogsamling ved Starup Skole, og senere er der begyndt en Lærerbogsamling, ligesom ogsaa Hesselho Skole har faaet sin Børnebogsamling. I nogle Aar var der et Par Læsekredse i Sognet.

Saa i 1918 holdt Husmandsforeningen et Møde, ved hvilket Lærer Banke, Esbjerg, talte og kraftigt slog til Lyd for Sagen. Der blev nedsat et Udvalg, som indsamlede ca. 900 Kr. i Sognet. Bogsamlingen opstod nu i forynget Skikkelse. Den 21. Marts 1919 holdtes stiftende Generalforsamling. Der blev købt Bøger, som ordnedes efter de nye Regler, og der blev trykt Katalog, s^{aa} Starup nu har en ret god Bogsamling. Den nye Slægt har værdigt traadt i Fædrenes Fodspor. Bogsamlingen støttes af en Biblioteksforening, der har et stort Medlemstal.

Foreningslivet.

Vor Tid er i højere Grad end nogen anden Tid Foreningernes og Sammenslutningernes Tid, og selv om de fleste er af ret ny Dato, er der dog ogsaa andre, som har en lang Virketid bag sig. Flere af disse Foreninger er allerede omtalt; her skal lige nævnes enkelte andre, som ogsaa har været medvirkende til at præge Folkelivet.

Ældst blandt disse Foreninger er Skytteforeningen, der er stiftet 1885, og hvortil senere knyttes en Gymnastikforening. Den virker og har virket uafbrudt siden sin Stiftelse. Oprindelig

havde Foreningen vel nok en politisk og national Baggrund; men nu i mange Aar har den været rent sportslig.

Politisk set er Starup et rent Venstresogn. Tilhængerne af andre Partier har man hidtil kunnet tælle paa de ti Fingre. Af de to Venstrégrupper har det gamle Venstre den langt overvejende Del af Sognets Vælgere; og det radikale Venstre optager saa Resten. Begge Grupper har dannet Foreninger, der virker for politisk Oplysning; men som dog særlig træder i Virksomhed ved Valgene til Rigsdagen. Den politiske Ungdomsforening „Frisindet Ungdom“ har siden Oprettelsen haft en Afdeling i Sognet. Den tilstræber, som Navnet antyder, særlig at give de unge politisk Oplysning uden Hensyn til Partifarverne.

Endnu skal nævnes et Par Sammenslutninger af lidt anden Art, nemlig Starup Sogns Sygekasse og Starup Sygeplejeforening. Sygekassen er stiftet 24. Marts 1906 (statsanerkendt 1. Juli 1906). Særlig virksom for dens Oprettelse var Uddeler *Weis*, som i en lang Aarrække var dens Formand. Sygeplejeforeningen er stiftet 1914. Den har i de senere Aar arbejdet i nær Tilslutning til Sygekassen.

Menighedsraadets og Værgeraadets Virksomhed falder ogsaa nærmest ind under dette Afsnit; men de er jo oprettet paa samme Tid hele Landet over, og det kan neppe paaregne almindelig Interesse at nævne Navne paa de Mænd og Kvinder, som der har virket i kortere eller længere Tid.

Man vil se, at Tidens forskelligartede Røre ogsaa er naaet til de afsides Egne af Landet. For en Aarrække siden var man i Nabosognene lidt

tilbøjelige til at ville trække paa Skuldrene ad Starup som et Sogn, der laa afsides og stod langt tilbage i Udvikling. Det er vel sandt nok, at Starup paa visse Omraader har været bagefter; paa andre har Sognet saa ogsaa til Gengæld været foran, f. Eks. med Hensyn til Plantningssagen og Bogsamlingssagen. I vore Dage er der absolut ingen Grund til Medlidenhed fra Naboernes Side. Paa de forskellige Omraader indtager Starup nu paa værdig Maade sin Plads blandt Egnens Sogne, saa vidt som en karrig Jord og en faatallig Befolkning gør det muligt

Disse spredte Træk af Sognets Historie, særlig fra den nyere Tid, skulde bl. a. tjene til, at Efterslægten ikke glemmer Navnene paa de Foregangsmænd, der hver paa sit Omraade har bidraget til at fremme Sognets Tarv.

Indledning.

I første og anden Del af denne Bog er der givet en sammenhængende Skildring, et Længdesnit, af Sognets Historie fra de ældste Tider til vore Dage, saa vidt Materiale har været at faa. I Modsætning dertil bliver tredie Del et Tværsnit, en Skildring af Folkelivets Rørelser i et afgrænset Tidsafsnit, nemlig Tiden omkring 1860.

Stort længere tilbage i Tiden kan man ikke komme, da de ældre ikke husker ret meget fra Tiden, der ligger før 1860. Indtil denne Tid foregik Udviklingen imidlertid meget langsomt, saa der vilde ikke være megen Forskel, selv om man kunde gaa noget længere tilbage i Tiden. Landbruget dreves i alt væsentligt efter samme Metoder som i Stavnsbaandstiden, og Sæder og Skikke var sikkert ogsaa omtrent de samme. Anderledes har det været i Tiden efter 1860. Da er Udviklingen gaaet næsten med Kæmpeskridt. Livet former sig nu vidt forskelligt fra hin Tids; de gamle Skikke er gaaet af Brug og vil snart være glemte.

Ja, der glemmes hurtigt i vor Tid, og det er derfor paa Tide, at de svundne Dages Sæd og Skik drages frem og optegnes, hvis de ikke helt skal gaa i Forglemmelse. Den efterfølgende Skildring vil vel nok i mangt og meget gælde for et

større Omraade end Starup Sogn; men sikkert nok er der ogsaa en hel Del, som er særegent netop for dette Sogn.

Tredie Del adskiller sig ogsaa fra de to foregaaende derved, at den er nedskrevet udelukkende efter mundtlig Fortælling, og det meste er fortalt af Historisk Udvalgs Medlemmer. Som Regel er der kun nedskrevet det, som er blevet bekræftet fra flere Sider. Derved kan Skildringen i det store og hele betegnes som historisk korrekt. Sagnene og Smaatrækkene i sidste Afsnit danner selvfølgelig en Undtagelse, og de hører jo heller ikke til en bestemt Tid. Paa dette Omraade kunde der sikkert nok være draget mere frem, om Folkemindets Muld var pløjet dybere; men en god Del af den Slags er dog gaet i Graven sammen med den ældre Slægt.

Skildringen er ofte knap og sammentrængt, hvilket skyldes Hensyn til Bogens Omfang; men forhaabentlig vil dog den yngre Slægt og kommende Slægter deraf kunne danne sig et nogenlunde klart Billede af Livet i hin Tid, der var saa forskellig fra vor rastløse Tid.

(Om de skildrede og beslægtede Emner kan læses mere udførligt i Fejlbergs „Dansk Bondeliv“ I og II, Evald Tang Kristensens Bøger, og Skrifter udgivet af Foreningen „Danmarks Folkeminder“).

1. De gamle Gaarde.

Byggestil og Byggeskik.

Fra gammel Tid var Gaardene i Starup som i det øvrige Land bygget af Bindingsværk. Træværket var Eg, og til Tavlmuren anvendtes dels brændte, dels ubrændte Sten; de ubrændte anvendtes gerne paa Nordsiden. Hver Sommer blev Tavlerne ovesklinet med Ler og kalket. Træværket blev malet med en rød Farve, der frembragtes af Aske.

Bygningsstilen kunde være noget forskellig; men som Regel bestod en Gaard af fire Længer, der laa adskilt fra hverandre; enkelte Steder var der endogsaa offentlig Vej eller Sti gennem Gaarden.

De enkelte Huse var lange, oftest 12—14 Fag; men til Gengæld var de saa ogsaa meget snævre, aldrig over 9 Alen.

Som Regel laa Stuehuset mod Syd. Hovedindgangen var somme Steder fra Gaarden, andre Steder fra Haven.

Huse af Egebindingsværk kunde staa i mange Aar; men den Tid kom dog, da de trængte til at ombygges, selv om de ogsaa var passet med Klinning og Kalkning hvert Aar. De ny Huse, der blev bygget, var alle af Grundmur. Egetræet var

ved at blive sjældent. Egnens Skove var forlængst forsvundne, og derfor faldt det ret naturligt at gaa over til den ny Bygningsmaade med Mur uden Bindingsværk (omkr. 1850). Murstenene lavedes i Sognet; men dette vil senere blive omtalt.

Egentlige Haandværkere fandtes ikke i Starup Sogn; der var enkelte, som fuskede lidt; men naar større Bygningsarbejder skulde udføres, maatte man hente udensofns Haandværkere.

Tømmeret skulde hentes langvejs fra. Det meste blev hentet i Kolding; men noget fik man dog fra Hjerting. Det var almindelig Skik, at Naboerne hjalp til med at hente Tømmeret, saa der kunde være et helt lille Vogntog ved en saadan Lejlighed. Der kunde ikke køres med ret store Læs, da Vejene var daarlige, og Vognene var middelmaadige; man havde nok gerne en femte Vognkæp med for paakommende Tilfældes Skyld.

Som Tækkemateriale brugtes Halm og Lyng, skiftevis hvert andet Lag; i daarlige Høstaar brugtes dog udelukkende Lyng; den Høst slog aldrig fejl.

Midt i Gaarden fandtes Møddingen, og uden omkring den blev der sat Hedetørv paa Kant, for at de kunde blive sønderdelt ved Kreaturerens Færden hen over dem. Naar de saa var passende opættet, blev Tørvemassen smidt paa Møddingen. Det kaldtes at samle til Træk. Ogsaa hvis der var offentlig Vej gennem Gaarden, blev der lagt Tørv paa den, og gaaende og kørende maatte saa yde deres lille Bidrag til Tørvens Findeling.

Fra Udskiftningstiden var Gaardene flyttet ud, saa der ingen egentlige Byer fandtes. De enkelte Gaarde, som fra gammel Tid har ligget ene, var

alle bygget paa de laveste Steder, i Slugter eller ned mod Engdalen, sagtens for at skaffe lidt Læ; thi Plantninger omkring Gaardene var den Gang endnu helt ukendt her. En lille Kaalgaard med Jorddige omkring og med nogle faa forkrøblede Buske var den eneste „Pryd“ omkring Gaardene.

Naar Gaardene blev lagt paa de laveste Steder, var en af Grundene maaske nok den, at der ikke maatte være for langt til Vand. Datidens Brøndværker passede ikke for de store Dybder.

Brønden (æ Kield) var opsat af Kampesten med Mos imellem; den øverste Alen var dog gerne sat med Græstørv. Til at trække Vandet op med brugtes en Kildesvøbe (æ Kieldsvøv). Sagtens har den sit Navn af, at den lignede en Pisk (som i ældre Tid kaldtes Svøbe). Den bestod af en solid Opstander med en Kløft i den øverste Ende. Denne Opstander, Sulen (æ Süel), var med den nederste Ende gjort forsvarlig fast i Jorden. I Kløften var anbragt en Vægtstang, Svøben (æ Svøv), og i dennes nederste Ende var fastgjort en Vægt, som enten bestod af en tung Sten eller en gammel Malmgryde fyldt med Sten. I Svøbens øverste Ende var fastgjort en lang, tynd Stang (æ Svøvstaang), hvis Længde rettede sig efter Brøndens Dybde, og til denne Stangs nederste Ende var Spanden, en Træspand, gjort fast. Et saadant Brøndværk var let at betjene; men det passede, som nævnt, kun for smaa Dybder.

Beboelseshusets Indretning.

Forstuen var lille, kun eet Fag, og den var gerne i fjerde Fag fra den østre Ende. Gulvet var lagt af smaa Kampesten. Storstuen var i de

tre østerste Fag; her var Gulvet af stampet Ier, paa hvilket Dansen gik lystigt ved festlige Lejligheder. Ved Væggen stod de store Egekister, hvori de pænere Klæder (Kisteklæderne) gemtes, desuden maaske en Dragkiste, som Konen havde medbragt som sin Del af Indboet. Nogle Steder fandtes Alkover i den ene Side af Stuen. De var med Træskydedøre, hvori var et lille Lufthul. Bunden i Sengen var den bare Jord, hvorpaa blev sat Lyngknippe ved Lyngknippe med Rodenden nedad. Ovenpaa blev der lagt et Lag Halm, og ind mod Muren var der Halmfletninger for at beskytte Sengetøjet mod Fugtighed. Underdynen var mange Steder stoppet med Havreavner; iøvrigt var Sengeklæderne gode hjemmelavede Varer, ligesom ogsaa Fylden stammede fra Gaardens Slagtninger af eget Fjerkræ.

Ved Bjælkerne var Hylder til Mælkefade, og der stod Mælken gerne om Sommeren, medens den om Vinteren maatte flyttes ind, hvor der var Varme.

I Dagligstuen var der ofte Teglstensgulv, nogle Steder dog Lergulv. Ved Vinduessiden stod Langbordet med fast Bænk ind mod Væggen og løs Bænk ved den anden Side. I den modsatte Side af Stuen stod to Alkovesenge med Skydedøre eller Laager for; der laa som Regel Karlen og Pigen hver i sin Seng, der var adskilt ved en Bræddevæg, som dog kun gik en halv eller hel Alen over Sengeklæderne. Mellem Sengestederne var et lille Skab, hvori Brændevinsflasken havde sin Plads. Til Møbementet hørte endvidere mange Steder et Skatol, som Manden gerne havde bragt med sig, og desuden et Ur i Bornholmerstil.

Gardiner fandtes selvfølgelig ikke; i Stedet var der over Vinduerne anbragt Tallerkenrækker, hvori endvidere anbragtes de Skeer, som brugtes til Hverdagsbrug; andre Steder anbragtes de i Vindueshasperne, om saadanne fandtes. Senere blev det Skik at gemme Skeerne i en Bordskuffe sammen med Brød og Smør.

Billeder paa Væggen var Sjældenheder, dog fandtes der gerne paa Væggen for Bordenden en eller flere Bryllups- eller Begravelsessalmer i Ramme. Omkring „Digterværket“ var anbragt forskellige Billeder og Initialer, ofte ret godt udførte af lokale „Kunstnere“. Der mindes ingen saadanne at have været i Starup Sogn. De fleste Sange, som fandtes og findes her, er lavet af Jens Kokkenborg, der var Maler og boede i et af Sognene Syd paa.

Endelig hørte til Stuens Udstyr ogsaa en Bilæggerovn med Messingkugler. Oven paa Ovnens var anbragt et Par Messinglysestager, eller de var ophængt paa Væggen over Ovnens.

Ogsaa i denne Stue fandtes Mælkehylder langs Bjælken, hvorpaa Mælkefadene anbragtes om Vinteren.

I Sovekammeret fandtes Mandens og Konens Alkovesenge samt Vuggen og desuden ofte en Slagbænk. I Sengen havde Manden et lille Rum, hvori han gemte sine Værdipapirer. Sengeskodderne blev lukket straks om Morgenen, naar Sengene var forladt; men nogle Steder brugtes dog Omhæng for Sengene i Stedet for Skodder. Ogsaa i Sovekammeret fandtes en Bilæggerovn, og paa denne havde Flødegryden sin Plads.

Køkkenet var med aaben Skorsten, og der var

et Fyrsted med en Trefod, hvorpaa de mindre Gryder anbragtes. Paa tværs over Skorstenen var den saakaldte Sodstang; fra denne hængte Jernlænker ned, og i disse ophængtes de større Gryder, mens Trefoden saa blev taget bort. Inde i Krogen havde Ludgryden (Lødgryden) sin Plads. I den samledes Urin, som brugtes til Vask og til Farvning, især af Strømper, saa blev der tilsat lidt „Engelblaa“ (Indigoblaat).

Udhusene adskilte sig ikke væsentligt fra de ældste, som endnu findes. I Staldbygningen (æ Kjørres) var Loftet af Egcrafter, hvoraf findes en Del i Sognet og Omegnen; oven paa dem var lagt et Lag Tørv, som kaldtes „Flauer“.

Gaardens Besætning.

Paa en almindelig Bondegaard bestod Besætningen af et Par Heste og et Par store Plovstude. Køernes Antal var 8—10, desuden en halv Snes Ungkreaturer.

Faar holdt de mange af, gerne omkring et halvt Hundrede Stykker, saa der kunde blive Uld til Klæder og Strømper. Faarene gik løse hele Aaret og blev om Sommeren passet af en Dreng i Udmarken. Her var indrettet en Fold, som Faarene blev drevet ind i om Middagen og om Natten. Da Lammene ikke godt kunde vinde med ud i Heden, mens de var smaa, blev der et Par Faar hjemme ved Gaarden, og hos dem gik saa alle Lammene, saa de kun kom sammen med Moderen om Natten. I Faareflokken var der gerne en halv Snes Beder. Faarene var smaa magre Hedefaar, der i slagtet Tilstand kunde veje $1\frac{1}{2}$ —3 Lispund (12—24 kg). Lammene blev ikke solgt;

men der levede som Regel heller ikke flere (10—16), end der var nødvendige til at erstatte Afgangen ved Efteraarsslagtningen, da der blev slagtet en halv Snes; gerne 2 a 3 Stykker ad Gangen.

Studene blev omsat hvert Aar paa Vorbasse Marked. To Naboer spændte gerne sammen, saa der gik et Par Stude bagefter Vognen, og de blev da skiftet midtvejs. Paa et Par Stude kunde der tages en Snes Daler fra.

Hestene blev som Regel gamle i Gaarde, saa de døde af Alderdom. Naar en gammel Helmus skulde „slæbes af“, fik den kun lidt til Føden og des mere af Arbejde, saa en Hests Alderdom var ikke særlig lys. Efter Døden blev Huden trukket af, og Kroppen blev gravet ned, eller den undertiden blev slæbt ud paa Engen for at trække Ræve til, saa de kunde skydes.

Svin var der kun faa af paa Gaardene; men der var da altid eet til Slagtning. Somme Steder havde de dog flere, som saa blev slagtet i fedet Tilstand, og Skinkerne blev solgt til Købmanden.

Gæs og Ænder fandtes hist og her, og af dem fik man Fyld til Dynerne. Høns var der ikke mange af, og Æggene blev benyttet i egen Hus- holdning.

Avlsredskaber og Vogne.

Inden for Landbruget er der vel intet Omraade, hvor Fremskridtene har været større end paa Avlsredskabernes.

I den Tid, som her skildres, var saa godt som alle Redskaber af Træ, saaledes haade Grebe, Skovle og Spader. Gik det vidt, blev der lagt lidt Jern i Yderenden, saa de bedre kunde skære. Har-

verne var med Trætænder, og Plovene, de store og klodsede Hjulplove, var ogsaa overvejende af Træ. De var besværlige at trække, saa ved Pløjning af Grønjord maatte der 3 a 4 Heste for. Man drev i det hele kun de lettere Jorder; de lave og stærke Jorder kunde Folk slet ikke behandle med deres daarlige Redskaber.

Hjulplovene afløstes af Træsvingplove, dog var Skæret af Jern; derimod var Muldpladen som Regel af Træ (Muldfjælen).

Vognene var med Træaksler; men foroven og forneden var der dog et Stykke Jern. I Stedet for Møttrik brugtes den saakaldte Lundstik til at holde Hjulet fast paa Akslen. Om Hjulene var der ikke Ringe; men Fælgene var beslaaet med Jernplader, der dog gik helt rundt om Hjulet. Som Smørelse brugtes Tjære, og hvis Vognene stod inde om Vinteren, kunde Smørelsen fryse eller tørre ind, saa Hjulene ikke kunde gaa rundt, og Vognene maatte da bæres ud. I det hele sparedes der paa Smørelsen, saa Vognene kunde ofte høres langt borte, naar de klagede sig for Smørelse. Der fortælles, at naar Folk kørte til Ribe med Korn, klagede Hjulene sig ynkeligt: „A kommer aaller der ud“; men paa Hjemvejen skreg de nok saa lystigt: „A ka go saa tit, som a skal“. Det var ikke af den Grund, at Hjulene var blevet smurt; men Kusken havde gerne faaet rigelig med Smørelse, og det var ikke uden Virkning paa Hjulenes Omdrejningshastighed.

Fjedervogne kendtes ikke. Til Stadskørsel havde man en fast Kasse med skraa Endegavle. Paa langs af Sidefjælen var fastgjort en Stang af Jern, og paa disse Jernstænger anbragtes Agestolen. Den var lukket bagtil og paa Enderne og

pænt malet med Blomster. Naar det gik vidt, var Agestolen udstoppet og betrukket med uldent Tøj eller med malet Lærred. Da Kravene til større Bekvemmelighed steg, blev Agestolen anbragt paa en Jernfjeder og ophængt i Læderremme, saa kunde der være et ret bekvemt Sæde paa Vognen. Lægen havde som Regel sin egen Stol (Doktorstolen), som blev sat paa Vognen, naar han en sjælden Gang blev hentet ud.

2. Det daglige Liv.

Foraarsarbejdet.

Tidligt om Foraaret, før Frosten endnu var af Jorden, begyndte Arbejdet i Marken med Udkørsel af Gødning. Det skete saa tidligt, at Møddingen ofte var saa frossen, at den maatte hugges i Stykker med en Hakke (en „Nydde“); kunde dette ikke forslaa, maatte Møddingøksen i Gang.

Gødningen blev kørt ud paa Grønjord og spredt der. Naar saa Frosten var af Jorden, blev Jorden pløjet tyndt (fællet). Omkring Midten af Maj blev Jorden dybpløjet, og derefter saaedes der Byg i Marken. I den daarligste Del af Grønjorden blev der saaet Boghvede. Havre dyrkedes ikke i Sædskifterne; men man havde gerne lidt i Toften ved Gaarden eller paa lave Steder i Marken. Paa den bedre Jord faldt Sædskifterne saaledes:

1. Byg (gødet).
2. Rug (gødet), „Mynterug“.
3. Boghvede.
4. Rug, 2. Kærv.
5. Rug, 3. Kærv.

Paa de daarligere Jorder var der den Forandring, at man i Stedet for Byg saaede Boghvede eller Spergel.

Efter at have givet disse Afgrøder laa Jorden

hen i en længere Aarrække, helt op til 10 Aar. Man kendte ikke til at saa Græsfrø i Marken, saa der voksede kun, hvad Naturen selv gav. Det første Aar kaldtes „Græsmarken“ Nyland, og der var da en kraftig Vegetation af Rødknæ. I Aarenes Løb blev der en jævn tæt Bestand af Naturgræsser.

Kreaturerne Udbinding skete meget tidligt om Foraaret, da der som Regel var knapt med Vinterfoder. Det var ikke sjældent, at Køerne var saa udmagrede, at de ikke kunde rejse sig selv.

Paa Marken var der ikke meget Græs saa tidligt paa Aaret, det kunde være smaat nok senere hen; men saa gik Kreaturerne løse i Heder og Moser, hvor der da var Lyng og forskellige Mosegræsser, særlig Kæruld (som kaldtes „Føhn“). Det betragtedes som et sikkert Tegn paa et godt Boghvedeaar, naar der om Foraaret var megen Kæruld i Moserne.

„Føhn i æ Mues
gir Gryn i æ Pues“.

Om Sommeren kom Køerne i Tøjr, medens Ungkreaturer og Faar blev ved med at gaa løse.

Noget af Græsmarken skulde gerne slaas for at give lidt Tilskud til Vinterfoderet, og Rødknæene regnedes for et ganske godt Vinterfoder; det var Datidens Kløverhø. Om Sommeren holdt Køerne ikke saa meget af dem, særlig da hvis de blev for lange og gamle.

Efter Sædetiden skulde man til at tænke paa Brændsel for den kommende Vinter. Der brugtes mest Hedetørv, dog bjergedes ogsaa lidt Mosetørv (Klyne) i den for Byen eller Byerne fælles Klynmose. Af Klyne gravedes kun 2—4 Læs (2000—

4000 Stk.); de ansaas ikke for praktiske paa Dattidens Ildsteder; man gav dem Skyld for, at de vilde svide Maden; derfor brugtes de mest i Bilæggerovnene, medens Hedetørvene brugtes paa den aabne Skorsten.

Som Navnet antyder, blev Hedetørvene gravet paa Heden; men det var ikke lige godt alle Steder. Der skulde jo være saa tykt et Morrslag, at der ikke kom ret meget Sand i Tørvene. Der regnedes 6 eller 8 Snese til et Gravelæs, og 12 Snese var et Kørelæs; dog kunde der være lidt Forskel de forskellige Steder.

Man regnede, at en Karl kunde grave 80 Snese om Dagen; en dygtig Karl kunde maaske drive det til 100 Snese om Dagen. Tørvene blev gravet med den dertil indrettede Tørvespade. Først blev Tørvnen stukket af ved Siden og derefter ved Enden, og saa gravedes den løs ved, at Spaden blev stukket ind under den, og endelig blev den lagt ved Siden af med Lyngsiden nedad. Under hele denne Bevægelse skulde Spaden stadig drejes i samme Retning, saa den beskrev en Omdrejning; den maatte ikke vendes tilbage efter Afstikningen.

Til et Aars Forbrug paa en almindelig Bondegaard regnedes mindst 20 Kørelæs. Naar Tørvene var omtrent tørre, blev de rejst op paa Kant, to og to imod hinanden med Lyngsiden indad og saaledes, at den ene stod paa Siden, medens den anden stod paa Enden. Efter at have staaet saaledes en Tid, blev de sat op i Skruer, enten runde Skruer eller smaa Stakke i Korsform; den sidste regnedes for den bedste, baade til at beskytte mod Regnen og for at bevare Tørvnenes gode Form. Naar Tørvene saa omsider var helt tørre, skulde

de køres hjem og sættes i Stak. En saadan Stak (æ Torreklaad) af ret anselig Størrelse fandtes ved hver Gaard. Tørvestakken blev sat paa en bestemt Maade. Først blev der sat et Lag paa Kant, og derefter blev der lagt et Lag paa Fladen, saa igen et Lag paa Kant og atter et paa Fladen og saa videre, til Stakken havde omtrent 3 Alens Højde. Saa blev en Række Tørv lagt paa Fladen lidt ud over Stakkens Kant („Skjægtørv“) for bedre at beskytte de nederste mod Regn. Stakkens øverste Del blev lagt i Tagform med de yderste Tørv paa Fladen og saaledes, at det ene Lag stadig var lidt længere inde end Laget nedenunder, omtrent som Tagsten paa et Hus.

Imellem Tørvebjergningen og Høhøsten skulde Husene efterses og repareres. Væggene skulde klinnes og kalkes, og Taget skulde udbedres. Dertil brugtes saa godt som udelukkende Lyng, som blev plukket paa Hederne. Der brugtes 2 Traver a 20 Knipper Lyng til hvert Fag Hus, og der skulde gerne fornyes nogle Fag hvert Aar; men Lyng var der jo nok af. Som Regel hjalp Bymændene hverandre med Tækkearbejdet. Et godt Lag kom der paa, og i Tidens Løb kom der ofte baade 2 og 3 Lag oven paa hinanden.

I Slet og Høst.

Naar Engsletten oprandt, blev der travlt paa Gaardene; der var temmelig meget Eng til hver Gaard, og det tog som Regel en Maaned at blive færdige, alt efter som nu Vejret var.

Det var lange Arbejdsdage den Gang. Folkene skulde helst være i Engen og se Solen staa op, og de skulde ogsaa gerne være der og se den gaa

ned, og maaske endda lidt til. Selvfølgelig fik de passende til Livets Næring og Nødtørft, saasom en god Madkasse og en tykmavet Øldunk med godt hjemmebrygget Øl og en anden Dunk med Brændevin. Alligevel blev det en streng Dagstur, som nok skulde fornemme til Kræfterne. De fleste Enge var saa sumpede, at Græsset ikke kunde ligge der og tørres; det meste blev haaret op paa de højereliggende Steder i grøn Tilstand. Enkelte Steder kunde Høet tørres paa Engen; men det maatte alligevel bæres i Land; thi det var kun saa Enge, der var saa faste, at der kunde køres paa dem.

Der kunde være Kappelstrid om at være første Mand i Engen om Morgenens, men ogsaa om at være først færdig med Sletten. Det var almindelig Skik, at de, der blev først færdige, slog et Par Brillen (d. v. s. afskar Græsset, saa der fremkom en brillelignende Tegning) for at Naboen dog kunde se at blive færdig. I det hele var Indbjergningstiden den fornøjeligste Tid, hvori Arbejdet gik med mere Liv og Lyst end ellers.

Kort efter Engsletten indtraf som Regel Rughøsten, og saa gik det Slag i Slag, til Høsten var sluttet. Der anvendtes ved Høsten den største Forsigtighed, for at intet skulde gaa til Spilde. Paa Leerne brugtes Kroge i Stedet for de senere Vifter, og de blev forsynet med Sejl, som Vipperne kunde slaa imod. Foldudhyttet var saa ringe, at det gjalt om at faa alt med.

Ved Slutningen af hver Kornsorts Høstning iagttoges visse Skikke, som nøje blev overholdt. Hensigten var at fremskaffe et lille Gilde, ved hvilket den almindelige Høstglæde fik et lystigt Afløb under Hjemmets Tag.

Naar den sidste Rug skulde falde, og Manden var naaet til Enden af sit Skaar, skulde han stryge sin Le, og imens skulde Karlen naa til Ende med sit Skaar, og saa gjaldt det om for Høstfolkene at fange Manden paa Høstageren og faa ham bundet. Han kunde dog slippe fri mod at love, at han vilde give et Ruggilde, ved hvilket der blev serveret en Bolle Punsch.

I Byghøsten var det Konens Tur til at gøre Gilde. Hun maatte derfor deltage i Høsten, i alt Fald da den Dag, Høsten blev sluttet. Konen skulde fanges paa samme Maade som Manden, hvilket kunde give Anledning til en livlig Tagfat over Agrene. Men det endte vel nok altid med, at Konen blev taget til Fange og som Løsepenge maatte udlove et lille Gilde. Ved dette blev der gerne givet Æbleskiver eller Valler med Kaffe til. Maa-ske fik Karlene og Manden en Kaffe-punsch eller to, og naar det gik højt, fik Pigerne et Glas Vin.

Ved Havrehøstens Slutning tilfaldt det Karlen at gøre Gildet. Det var da Pigernes og Konens Sag at faa ham fanget, og saa gik det som ved de andre Kornsorters Høst, at der maatte loves et Gilde ud for at slippe ud af Fangenskab.

Endelig var endnu tilbage Høsten af Boghveden, da var det Pigernes Tur til at gøre Gilde. De to sidste Gilder blev dog ofte slaaet sammen til eet, og saa blev der indbudt nogle flere unge.

Naar alle Kornsorterne var høstet, stillede Karlen sig op i Kaalgaarden og strøg sin Le („at stryge for Kaalen“), saa maatte Konen skynde sig at redde Kaalen ved at komme ud med Brændevinflasken og skænke en Snaps til Karlen. Denne Strygen for Kaalen brugtes ogsaa undertiden, naar Konen

af en eller anden Grund ikke havde været med ved Byghøsten; saa gjaldt det om at faa Konen presset til at gøre et Gilde, og dertil ansaas denne Strygen for Kaalen som et sikkert og ufejlbarligt Middel; thi Konen holdt jo ikke af at faa sin gode Kaal høstet.

Til dem, som blev bagefter med Høsten, lavede man en Mand, der blev udklædt og forsynet med en Skrivelse og noget Haandværkstøj. I Skrivelsen stod Betingelserne for, hvad „Manden“ skulde have i Dagløn og Kost; der kunde ogsaa være Besked med om, hvad han kunde udrette ud over Høsten. Ofte kunde Skrivelserne være ret omfangsrige. „Manden“ blev saa flyttet fra Mark til Mark; thi ingen holdt af at have den for længe; den sidste skulde jo huse ham om Vinteren.

Med de fire Kornsorters Høst var Høsten den Gang til Ende. Rocavlen var helt ukerdt, og af Kartofler dyrkedes kun ganske faa. Først begyndte Folk med en Smule i Haven, og da Avlen udvidedes, med et lille Stykke i Enden af en Ager. Sorten var „blegrøde“, ogsaa kaldet „Russere“. Da der var saa faa, var Kartofler en sjælden Ret paa Bordet. Læggekartoflerne blev opbevaret i Sengehalmene. Var Kartoffelstykkerne smaa, saa var Kartoflerne det ogsaa; de fik alt for lidt Gødning, undertiden blot Aske. Senere hen brugtes især Faaregødning, som kørtes ud midt paa Ageren, og saa bar man Gødningen rundt og klattede den ned i Furen til Kartoflerne.

Der blev i hin Tid drevet en ret betydelig Biavl ved de forskellige Gaarde, 10—20 Stader ved en Gaard var almindeligt. Indtagningen af Honning om Efteraaret kan maaske nok regnes som

en Del af Høsten, i alt Fald spillede den en ikke ringe Rolle for Husvæsenet.

Kuberne blev undersøgt ved, at man vejede dem i Haanden. En Kube skulde helst veje et Lispund (8 kg) for at være vinterstærk. De lette Kuber samt de gamle og daarlige blev „taget op“. Der blev gravet et Par Spadefulde Jord op, og i Hullet blev der lagt Tørvegløder med lidt Svovl paa. Oven over Hullet satte man saa Kuben, og paa den Maade blev Bierne slaaet ihjel eller dog bedøvet. Kagerne med Honningen blev saa taget af Kuberne og lagt i et Kar eller en Kobberkedel og maset, og Resten af Bierne blev maset med. Massen blev derefter smeltet og presset gennem en Pose. Naar det saa var afkølet, laa Vokset i et Lag ovenpaa. En Del af Honningen blev solgt; ligeledes solgtes Vokset. Af Affaldet blev der lavet Mjød; men Mjød af ren Honning blev dog langt bedre.

Naar Høsten var vel i Hus, blev der altid holdt Høstgilde (Opskyvr). Dertil blev dog kun Familien indbudt; de store Gilder for Naboer og Venner holdtes først i Julen.

Mergling og Mergelsøgere.

I Pontoppidans „Danske Atlas“ af 1769*) omtales det, at Bønderne i Skads Herred endnu ikke kendte til at forbedre Jorden ved at tilføre den Kalk, mest i Form af Mergel, saadan som det da var i Brug i nogle Egne af Landet. Det synes endog at have varet mange Aar, inden den gode Skik kom til disse Egne.

*) Tomus V.

Der menes, at Merglingen først blev begyndt her i Sognet mellem 1840 og 50, og saa gik det endda kun smaat i Begyndelsen. Men maaske Grunden har været den, at man ikke troede, at der fandtes Mergel her i Vestjylland. Hvorledes Begyndelsen blev gjort vides ikke; men man fandt da omsider Mergel flere Steder her i Sognet, selv om Adgangen til den ogsaa var besværlig; og den maatte køres ud med Studekøretøj og i smaa Læs.

Ogsaa før Merglingstiden havde man opdyrket lidt af Heden; men det gav næsten ingen Afgrøde i de første Aar; men efterhaanden som der blev tilført Gødning, blev det lidt bedre.

Da Folk rigtig saa Frugterne af Merglingen, blev der en stærk Efterspørgsel efter Mergel, og det var jo især rart, om man kunde finde en saadan lille Guldgrube paa ens egen Mark. Der fremstod snart Folk, som mentes at have en særlig Evne til at finde Mergel, de kaldtes Mergelsøgere. Nogle havde det vel nok ogsaa, og enkelte nød særlig stor Anseelse for deres Evner i den Retning. Der var vistnok Mergelsøgere omkring 1860; men det var dog særlig senere, at de rigtig kom frem.

Blandt Mergelsøgerne huskes især *Jens Kristian Svend* (Veteran fra Treaarskrigen) fra Ølgod. Han var særlig dygtig til at finde Mergel. Han tog det mest efter Overfladens Beskaffenhed, dels saa han efter Plantebestanden, dels efter Terrænforholdene. Han havde især Tiltro til lave Sænkninger i Jorden, naar de havde Retningen fra Sydvest mod Nordøst. Naar han var saa heldig at finde Mergel, arbejdede han ikke mere den Dag; men saa skulde der dygtig Vædelse til i Form af Brænde-

vin, som han nok satte ret stor Pris paa. Han havde ogsaa Evne til at finde de Steder, hvor Mergelen var nærmest ved Overfladen, og der blev jo Glæde, naar der fandtes tilgængelig Mergel paa en Ejendom, saa det var ikke sært, at der skulde drikkes et Bæger i den Anledning.

En anden ogsaa ret bekendt Mergelsøger var *Hans Jensen*, alm. kaldet Hans Matros, da han havde faret til Sos engang. Han brugte en Søgekvist, en kløftet Gren, som han holdt med en Gren i hver Haand, mens Hovedgrenen vendte nedad. Naar han saa kom over Mergel, drejede Kvisten sig nedad og indad mod Kroppen, op og udad, saa den beskrev en Omdrejning. Over Vandaarer drejede Søgekvisten sig i omvendt Retning.

Det var ikke i enhvers Haand, at Kvisten vilde dreje sig; men der haves dog saa paalidelige Eksempler paa, at den har gjort det i enkeltes Hænder, og det med betydelig Kraft, saa man maa respektere det, selv om det lyder meget mærkeligt.

Senere hen kom Hans Matros dog i Miskredit. Der gik Spekulation i Forretningen, saa han fandt Mergel paa enhver Ejendom. Han skulde nemlig have 10 Kr., naar han fandt Mergel; ellers var Daglonnen kun en Krones Penge. Det blev saa opdaget, at han gik med Mergel i sin Vante („Handkle“), saa havde han altid saa meget paa Tommelfingeren, at naar han skræbte paa Boreredskabet, kom der saa meget Mergel med, at det kunde bruse med Skedevand. Paa den Maade blev meget Ler til Mergel, og enkelte Steder blev det endogsaa gravet op og kørt ud paa Marken; men det ventede Resultat udeblev. Hans Matros var den, der klarede sig bedst; men Svindelen blev jo

opdaget, og saa var det ikke sært, at hans gode Omdømme svandt for stedse.

Der var mange flere Mergelsøgere; men de to nævnte er de mest kendte. Af Hedeselskabet er der ogsaa foretaget Mergelundersøgelser.

Da Hedeopdyrkningen ret tog Fart, skulde der bruges en Mængde Mergel, og det var da almindeligt, at der blev gravet Mergel hver Sommer, naar Sæden var vel i Jorden. Overjorden blev som Regel gravet bort om Vinteren, saa Graven var let at gaa til, naar den Tid kom.

Der er gravet Mergel paa Steder, hvor der har været indtil 6 Aen Overjord, som oftest dog lidt mindre. Ved Kær- og Engsider var der gerne mindst Overjord.

Naboerne gik hinanden til Haande, der skulde jo flere om Arbejdet, 4—5 Mand. Daglejere blev ogsaa benyttet. De første Aaringer gravedes der en mindre Grav, og Mergelen blev smidt op med Skovl. Senere blev det Skik at gøre Graven større og køre Mergelen op paa Trillebør (at „kritte“ den op). Den meste Mergel er blaa Lermergel af ringe Kalkindhold. I S. Starup er der dog Mergel med indtil 50 pCt. Kalk; men den er uheldigvis stærkt svovlet. I vore Dage bruges der ikke meget af Sognets Mergel; den tilføres mest fra de større Mergellejer i Nabosognene eller med Jernbanen.

Var der Vand i Mergelen, hvad der ofte var, maatte der en Mand til at holde Vandet borte. Hertil benyttedes en Vippebrønd. Enkelte Steder var Mergelgravene slemme til at skride ud; men det vides dog ikke, at nogen er omkommet, selv om det flere Gange var i sidste Øjeblik, at Folk kom op. Man har iagttaget, at saadanne Skred

altid var mest almindelige ved Solens Op- eller Nedgang, hvad saa Grunden har været, maaske Temperatursvingninger.

Naar der gravedes Mergel, skulde der altid Snaps til Maden, selv om det ellers ikke brugtes til daglig. Naar Mergelgravningen var færdig, sluttedes der gerne af med et lille Gilde. Men Mergelens Betydning var ogsaa saa stor, at en hel- dig Afslutning nok kunde berettige en lille Fest- lighed oven paa de mange Dages strengt Arbejde.

Arbejdet inden Døre.

Selv om en god Del af Kvindernes Gerning hele Aaret rundt faldt inden Dørs, kan man dog særlig for Vintertiden tale om Arbejdet inden Døre idet da baade Kvinder og Mænd havde deres Ger- ning inden for Hjemmets lune Vægge.

Ogsaa om Vinteren var man i hin Tid tid- ligere paa Færde end i vore Dage. Kl. 6 begyndte Dagens Gerning. Manden gik da ud og gav Krea- turerne det første Foder; Karlen gjorde rent i Stalden, medens Pigen malkede. Mælken blev der- efter siet op i Mælkefadene (Mælkesætterne), der var af sort brændt Ler. Mælkefadene anbragtes saa paa Hylderne langs Bjælkens Sider, for at Flø- den kunde samle sig ovenpaa. Fadene blev mær- ket med Kridtstreger, saa man stadig var klar over, hvilke der først skulde skummes. Efter 1 a 2 Døgn's Forløb blev Mælken skummet, hvilket fore- gik paa den Maade, at Konen med en Finger — først blødt i Munden — kørte rundt langs Fadets Side for at løsne Fløden. Derefter blæstes Fløden over mod Fadets Rand, og ved at hælde Fadet lidt gled den ned i Flødegryden. Denne var lige-

som Fadene af sort brændt Ler og forsynet med et Hul i Siden ned mod Bunden, saa Vallen kunde tappes fra, før Fløden kom i Kernen efter at have staaet til Syrning i en Uges Tid, da man kun kernenede een Gang om Ugen.

Kærnen var en Stampkærne, og Stangen var paa Enden forsynet med et Kors eller et rundt Brædt med Huller i. Kærnenes Størrelse rettede sig efter Ejendommens Størrelse; den kunde være saa stor, at der kunde kærnes $\frac{1}{2}$ Lispund (4 kg) Smør ad Gangen. Hvis det gik normalt, kunde man faa Smør efter en halv Times Forløb. Men ofte kneb det at faa Smør, og saa kunde det tage lang Tid. Vilde Kerningen slet ikke lykkes, var det ret almindeligt at søge Raad derfor hos en eller anden „klog“ Mand eller Kone; men om det hjalp var vel nok en anden Sag.

Naar Smørret var samlet i Kærnen, kom det i Smørtruget, der var af Bøgetræ. Der blev det først æltet lidt, saa blev det „raget“, d. v. s. med en Kniv trak man gennem Smørret, først paa langs, derefter paa tværs, for at fjerne de Haar, som uundgaaelig fandtes i Smørret. Efter denne Proces kom der Salt og Smørfarve i, og saa fik Smørret en ny Omgang Æltning. Efter at have staaet nogle Timer blev Smørret æltet færdigt og slaet op i passende Stykker. Her kunde Husmoderen ret vise sin Færdighed i at sætte Smørret op i smukke sekskantede Stykker. Disse Stykker blev saa engang imellen, gerne hver Maaned, solgt i nærmeste Købstad. Smørret blev som Regel baaret til Byen og solgt til en bestemt Købmand. Prisen kunde være noget forskellig; det rettede sig efter Kvaliteten og Aarstiden. 2 Mark

var en høj Pris for Pundet; 24 Skilling var ret almindelig, og det kunde ogsaa være mindre.

I en noget senere Tid blev Smørret samlet i Dritler (Ottinger eller Fjerdinger). Ofte blev alt Sommersmørret samlet og først solgt om Efteraaret, da der saa kunde opnaas en højere Pris.

Endnu længere op i Tiden blev Smørret samlet i Botter, som Købmanden leverede, og Smørret blev saa kørt til Varde engang om Ugen eller i alt Fald da hver fjortende Dag.

Efter at Morgengerningen var endt, spistes der Davre, som bestod i Mælk, Grød og Brød. Grøden var Levning fra Aftensmaaltidet. Brødet blev brækket i Smaastykker, og saa blev der hældt kogende Mælk paa. Det var skummet Mælk; men Fløden var aldrig saa rent afskummet som ved den mejeribehandlede Mælk.

Efter Davren gik Manden til Kreaturerens Røgt, og Karlen gik i Tærskeloen. Naar Kvinderne var færdige med deres Syslen i Huset, gav de sig i Lag med at karte og spinde. Pigen kartede, mens Konen spandt. Pigen kom maaske først lidt senere efter at have fejlet Gulvet og strøet Sand paa. Med Kartning og Spinding gik saa Tiden, til Middagsmaden skulde laves. Denne bestod gerne af Grød, Vælling, Suppe eller Kaal. Fersk Mad fik man aldrig, selv Suppen var salt. Naar der slagtedes Kalv, blev der delt med Naboeerne; ligesaa med Kager, naar der bagtes.

Eftermiddagskaffe brugtes ikke, i alt Fald ikke paa Hverdage; om Søndagen gaves gerne Kaffe enten Morgen eller Eftermiddag. Aftensmaden bestod i 2 Mellemmader til Karlen og $1\frac{1}{2}$ til Pigen; den øvrige Husstand fik selvfølgelig ogsaa sin Part.

Paalæget var tørret Faarekød (Spegekød) og Ost. Osten blev lavet om Sommeren, og der skulde laves flere end til Husets Brug, idet det var Skik, at Præst, Degn og Jordemoder skulde have hver en Ost, eller de fik den i Følge gammel Skik. Ogsaa Herredsfogden fik sin Ost, den saakaldte Fogedost. Dertil blev Mælken samlet fra hele Sognet — god Mælk — og Sognefogdens Kone lavede Osten i en lille Ballie. Det var saa Sognefogdens Hverv senere hen at overbringe Osten til Herredsfogden. Hvornaar og hvorledes denne Skik var fremkommet vides ikke; men den var nok ved at være saa gammel, at det var saa omtrent Hævd med denne Ostelevering.

Om Vinteraftenerne blev der først holdt Mørkning en Timestid, og da blev Tiden forkortet især med Fortælling af Spøgelseshistorier, saa Børnene af den Grund ofte var bange for at gaa alene ind i en anden Stue i Mørke.

Naar Lyset omsider tændtes, skete det paa den Maade, at der blev lagt en Lyseklyne paa det aabne Ildsted, hvor den brændte med klar Lue og afgav en ret sparsom Belysning, og en af Husstanden havde stadigt Arbejde med at holde Belysningen i Orden.

Omkring 1840 afløstes Lyseklynen af Tranlampen, en simpel Skaal med Væge af Siv. Disse Lamper afløstes saa senere hen i Tiden af Petroleumslamperne.

Karlene havde de fleste Vinteraftener deres Arbejde med Simesnoning. Man vidste saa nogenlunde, hvor stort et Stykke man den følgende Sommer vilde tække, og derefter rettedes Antallet af Favne Simer. En rap Karl kunde sno indtil

75 Favne paa en Aften. Simen snoedes i Haanden enten af Havre- eller Rughalm. Manden tog ogsaa undertiden et Tag i med Simesnoningen; men ellers var det almindeligt, at han bandt Løbe og Bikuber. Der var gerne mange Bier paa Gaardene, fra 10 helt op til 30 Stader. Desuden brugtes der Løbe til forskellig Brug, til Opbevaring af Humle, Brød, Gryn, Flæsk og andet.

Kurvene eller Løbene kunde være saa store, at de kunde rumme indtil en Tønde. Skinnerne, der brugtes til Løbbindingen, var af Ege- eller Pilestokke. Stokkene fik man fra Krattene i Haltrup eller Galstho. Naar Barken skulde aftages, blev Stokkene varmet lidt, gerne i Ovnen efter en Bagning, og saa blev de liget saa meget som muligt. Naar de skulde bruges, blev de først flækket, og derefter blev de enkelte Skinner skaaret tynde. Ved den endelige Afpudsning spændte man et Stykke Læder over det ene Laar for ikke at skrabe Hul paa Bukserne, og over dette Læder blev Skinnerne skrabet pænt til. Den Slags Skinner brugtes ogsaa til at binde om Revlingekostene, som brugtes til at feje med baade i Stuerne og i Loen. I Stalden brugtes der Koste, som var lavet af tynde Ris bundet sammen med Sime eller med en Rebstump.

Naar Karlene var færdige med Simesnoningen, hjalp de Pigerne med Kartningen. Dermed var der Arbejde til hele Vinteren. Som Regel spandt Konen selv det hele. Garnet anvendtes for en Del til Strømper, Underbukser og de gængse Topluer (røde med en Kvast). Disse Luer brugtes af Mændene og kom saa godt som aldrig af Hovedet, hverken om Natten eller naar der spistes. Der

blev kun strikket til eget Brug, og det besørgedes af Kvinderne, i alt Fald var det sjældent, at Mændene strikkede.

Klædedragten.

En Væv fandtes i de fleste Gaarde, især hvor der ikke lavedes sorte Potter. Der vævedes Vadmel til Tøj for alle Familiens Medlemmer, og Tjenestefolkene fik ogsaa gerne deres Forbrug paa Stedet. Desuden vævedes der Dynevaar. Enkelte dygtige kunde væve Drejl og andre finere Linnedvarer. Somme vævede for Betaling; men denne var kun ringe, nogle faa Skilling pr. Alen.

En dygtig Væverske kunde væve 8--10 Alen Linned om Dagen; af Vadmel kunde der væves 6 Alen og af Dynevaar $1\frac{1}{2}$ Alen daglig. Fortjeningen derved kunde være et Par Mark om Dagen.

Efter Vævningen blev Tøjet sendt til Stampemøllen; i ældre Tid gik det til Varde, senere blev der Stampemøller i Nabosognenes Vandmøller. Tøjets Farvning foregik i Hjemmet; først i nyere Tid blev der oprettet Farverier i Størsbøl og Donslund.

Folk gik dog ofte i ufarvet Tøj, og var det endelig farvet, var Farverne ikke altid af de mest ægte, eller ogsaa blev Tøjet ikke rigtig gennemfarvet, saa det med Tiden blev noget lyst.

Tøjet blev syet af kvindelige Skræddere, der gik rundt i Gaardene og syede. Da Symaskiner i den Tid var ukendte, blev alt Tøjet syet i Haanden. Traaden spandt Folk selv, og der skulde være et ordentligt Bundt, naar Skrædderen kom. Traaden var jo noget grov i Sammenligning med Nutidens; men den kunde dog spindes ret jævn.

Den eneste Pengeudgift til en Dagligdragt var Skrædderlønnen. Til Højtidsdragten maatte der købes lidt, særlig da til Kvindedragten. Det fik man af Kræmmeren eller paa Vorbasse Marked; men meget blev der ikke købt. Pengene var faa.

Den egentlige Højtidsdragt fik Manden som Regel først til Brylluppet, og da den var lavet af solide Varer og kun blev brugt ved særlige Lejligheder, som Familiefester og Altergang, kunde den nok vare i hans hele Levetid.

Frakken var af hjemmelavet Vadmel, farvet indigoblaat. Den var syet kort i Livet, men med meget lange Skoder, der naaede helt til Anklernerne. Den var forsynet med høje Ærmer og stor, stiv Krave.

Bukserne var oprindelig Knæbukser, og de var paa den udvendige Side forsynet med tre Sølvknapper. Den saakaldte „Forsmække“ holdtes oppe med fire Knapper af Størrelse som en Daler. Bukserne kunde være af samme Stof som Frakken; men skulde de være lidt finere, var de af Fløjl. Endnu finere var de saakaldte „Muskettes“ Bukser, der var af fløjlignende Stof.

I Bukselinningen var Urlommen eller Fikken anbragt. Der havde Uret sin Plads, og en svær Sølvkæde med Sølvnøgle og Signet hang og dinglede ned over Buksebenet.

Omkring 1850 var Knæbukserne ved at være ude af Brug. Bukserne blev helt lange; men til Gengæld aftog saa Frakken efterhaanden i Længde. Vesten var meget kort, for at man ret kunde se de fire store Knapper i Forsmækken. Sammen med Knæbukserne brugtes lange hvide eller blaa Strømper og Sko med Sølvspænder. Se-

nerne brugtes Skafftestøvler til de lange Bukser. En meget høj Hat samt sølvbeslagen Stok og do. Pibe fuldendte Mandens Festdragt; men saa har han sikkert ogsaa været statelig at skue.

Til daglig gik Mænd og Karle i Undertrøjer af ufarvet Vadmel, derover en Vest med Knapper helt op i Halsen; men som Regel havde de kun den øverste Knap knappet. Om Halsen havde de en sort Lastings Halsklud.

Bukserne var af farvet eller ufarvet Vadmel. Ogsaa efter at Knæbukserne var gaaet af Brug, brugtes helt lange Hoser af hvidt Garn. Senere strikkedes Høserne ofte i Ringe, idet der skiftevis brugtes hvidt og graat Garn. Det graa Garn fik man ved at blande Ulden af hvide og sorte Faar, af hvilke sidste der gerne var et Par Stykker paa hver Gaard. Da man begyndte at farve Garnet, brugte man at indbinde Garnbundterne ved paa visse Steder at binde et Baand om, saa disse Steder ikke blev farvet. Paa den Maade fik man ved Strikningen („Preglingen“, at strikke kaldes at pregle) spættede Hoser.

Træskoene var af Træ helt op til Vristen („helovrede“) og forsynet med Jernkrammer. Til lidt pænere Brug var Træskoene med blankskurede Messing- eller Kobberkrammer.

Paa Hovedet bares den røde strikkede Lue.

Mændene kunde selvfølgelig ikke klare sig med Dagligdragt og Bryllupsdragt; de maatte jo have en Dragt til lidt pænere Brug, ligesom de unge Karle ogsaa havde deres Stadstøj. Der brugtes gerne korte Trøjer, men vel ogsaa nok undertiden lang Frakke.

Det vides ikke, at Kvinderne har baaret ens-

artede Dragter, særegne for denne Egn, altsaa en Slags Nationaldragter. Men alligevel var der den Gang langt større Lighed end i vore Dage. Der var saa faa Stoffer at vælge imellem, og Moderne skiftede ikke saa ofte. Det var lettere for Sy-pigerne i hine Tider.

Alligevel er det dog ret vanskeligt at give en almindelig Beskrivelse af Datidens Kvindedragt. Brudedragten adskilte sig noget fra de andre Dragter og beskrives saaledes: Skørt og Liv var syet sammen, og Skørtet naacde langt op paa Ryggen; det var meget snævert, kun tre Alen vid. Trøjen var udskaaret til midt paa Ryg og Bryst, og i Udskæringen anbragtes store Silketørklæder, 1 Alen i Kvadrat. De var med rød Bort paa de to Sider og hvid paa de andre to; saa kunde de efter Behag bruges baade til Glæde og Sorg, naar man blot vendte den rigtige Side ud. Tørklæderne var gjort fast med Knappenaale. Ærmerne var store Poser fra Skulderen til Albuen; derfra og til Haandleddet var de derimod meget snævre.

Brudekjolen var gerne af Købetøj, som Regel af Orlean. Dertil saa Spændesko.

Det kunde vel nok hænde, at en og anden ogsaa havde en anden Kjole af Købetøj, og da nok oftest af Silke; men ellers vær ogsaa Kvindeklæderne hjemmegjorte, enten Vadmel eller Tosell.

Hovedtøjet er det vanskeligt at give en nøjere Beskrivelse af. Til daglig var det et Klæde, og naar de skulde ud paa Besøg, da et stort Sjal over Hovedet, og det gjorde det ud baade for Hovedtøj og Overtøj. Men til finere Brug havdes en lille sort Silkehue med Besætning af Lin eller Knip-linger og noget varierende, eftersom det var ved

glædelige eller sørgelige Lejligheder, og om det var ældre eller yngre Kvinder.

Dagligdragten var altid af hjemmegjort Tøj, dertil Træsko med Messingkrammer eller ogsaa Klodser, en Slags Træsko uden Hælekappe.

Rejsetøj var der ikke megen Brug for; men Kvinderne havde dog gerne en Kørekaabe og Mændene vel en Kappe.

Børnenes Dragter lignede helt igennem de voksnes. De helt smaa bar dog en Dragt, der var ens baade for Drengene og Piger.

Kræmmere og Tiggere.

Paa de spredt liggende Gaarde var der ikke megen Afveksling i det daglige Liv, og ethvert Bidrag dertil var derfor meget kærkomment.

Naar en omvandrende Kræmmer viste sig i Gaarden med den store Krampose paa Nakken, mødte der ham venlige og nysgerrige Ansigter fra Vinduer og Døre; thi selv om der ikke var Raad til at købe ret mange af de fristende Sager, saa var alene Besøget en lille Oplevelse.

Kræmmerne kom gerne fra Ribe, og naar det skulde gaa rigtig efter deres Hovede, skulde Varerne helst smugles over Toldgrænsen, som den Gang var ved Kongeaen, saa Ribe altsaa laa Syd for Grænsen.

Kræmmerne havde som Regel mange Slags Varer med, selv om ogsaa nogle af dem havde sit særlige at handle med. En førte saaledes særlig finere Halstørklæder og andre Tørklæder; en anden solgte især Kniplinger fra Kniplæggen ved Tønder, medens en tredje førte en hel lille Isenkrambutik med sig.

De kom alle til Fods, og de havde gerne en god Dragt at bære paa; men Folk købte ogsaa saa godt som hele deres Forbrug af den Slags Varer hos Kræmmerne, saa de maatte have et godt Lager. Betalingen for Varerne gemte Handelsmanden i en Læderkat, som blev baaret i et Bælte om Livet; det var jo bare Sølvpenge, man havde den Gang, saa „Katten“ kunde sidst paa Turen være ret vægtig. Det mindes ikke, at der nogen Sinde er sket Overfald paa Kræmmere her i Sognet.

Hen mod 1880 aftog Kræmmernes Antal stærkt, og ved den Tid blev denne Handelsmetode ogsaa forbudt, saa Kræmmerhandelen snart hørte helt op. En medvirkende Aarsag hertil var nok Gendarmerne, som Kræmmerne ikke var glade for.

Af Kræmmere, som kan huskes, nævnes „æ Vadkræmer“; han var nok fra Vadgaarden i Stenderup og havde Navn derfra; han handlede især med Silketørklæder. Jørgen Kræmmer handlede med Kniplinger, Alenvarer og Silketørklæder. Niels Skytt var fra en noget senere Tid; han handlede med Alenvarer. Den sidste af de vandrende Kræmmere var Mikkelsen fra Ribe. Han handlede udelukkende med Isenkram, og han blev ved indtil hen sidst i Firserne.

En egen Slags Kræmmere var de saakaldte Pjaltekræmmere, der gik omkring og opkøbte gamle Klude, som de saa samlede paa et Sted, hvor de kunde afhentes med Vogn. Pjaltekræmmerne vilde helst gøre Byttemandler, hvorfor de havde en Kramkiste paa Nakken med Baand, Knapper, Traad og lignende Smaating. Som Regel kunde man ogsaa hos dem købe noget godt at vaske Kreaturerne med. De havde gerne en lille

Forsyning af „Rottkrud“ (Arsenik) med sig; men det var ikke i Kramkisten; det var jo forbuden Frugt, saa det maatte være mere hemmeligt.

En af de ældste Pjaltekræmmere var Jens Pedersen fra Tradsborg i Tjæreborg. Han købte ogsaa Ben, og det kunde nok hænde, at han pillede Kodet af et selvdødt Dyr for at faa Benene. Laust Pjaltekræmmer fra Rodebæk (i Faaborg Sogn) og Niels Kampmann hørte ogsaa til de kendte Handlende af den Art. En af de sidste var Henning Kuppel, der var Tysker og efter Sigende skulde have været Marketender i Krigen 1864; derved var han saa kommet her til Lands, hvor han slog sig til Ro.

Kræmmerne havde ved Siden af den egentlige Forretning ogsaa en anden og maaske af Folk lige saa paaskønnet, nemlig den at være Nyhedskræmmer. Aviser var ukendte paa Landet, og det var derfor meget kærkomment, naar Kræmmerne paa deres Vandring bragte Nyheder fra By til By og fra Gaard til Gaard. En god Historie kunde de som Regel altid give til Bedste, og et godt Snakke-tøj var de alle bevæbnet med.

Var Kræmmernes Besøg saaledes helt en glædelig Begivenhed, saa fik Folk ikke saa sjældent Besøg af en anden Slags omvandrende Folk, hvis Besøg man lige saa gerne var foruden. Det var de omvandrende Tiggere, som i alt Fald paa visse Aarstider kom ret jævnlige.

I Starup Sogn mindes der ikke at have været Tiggere, som har gaaet rundt med Tiggerposen. Fra andre Sogne i Egnen kom de til Gengæld i stort Tal, der nævnes saaledes fra Faaborg, Vejrup, Lindknud, Vorbasse, Brørup og Læborg.

Disse Tiggere kunde komme til alle Aarets Tider, hyppigst i Faareklippingstiden for at ligge en Tot Uld. De fik dog ikke af den bedste Uld. Netop med Henblik paa de omvandrende Tiggere var der foretaget en Sortering af Ulden. De gik ingen Mands Dør forbi, og der kunde komme baade Mænd og Kvinder. Disse Tiggere var fastboende Folk. (I tidligere Tider kunde der komme hele Flokke af de berygtede Rakkere eller Kæltringer).

Ved Juletid kom de især og bad om Slagtemad, Brød, Gryn og lign. Man regnede saa nogenlunde med, at af de mange slagtede Faar vilde eet gaa med til Tiggerne. Enkelte kom ogsaa og tiggede Mælk, medens andre gik rundt i Gaardene og tiggede Halm. Disse kunde man ikke gøre noget værre end at binde saa stort et Knippe Halm, at de ikke kunde bære det; det Spil drev Folk ikke saa sjældent.

En egen Art af Tiggere var Folk, der gik omkring og liggede Penge, naar de havde mistet en Hest eller Ko; det kunde ogsaa være et slemt Tab, før Forsikring blev almindelig. De havde saa gerne en Skrivelse med fra Præsten i deres Sogn. Og saa i Ildebrandstilfælde kunde Folk gaa omkring og samle ind („samle til Braaend“), og det kunde nok undertiden give saa meget, at de kunde være saa nogenlunde skadesløse. I 1859 mødte Aftægtsmand Søren Thomsen i Galstho for Sogneforstanderskabet, hvis Formand Præsten var, og ønskede en Attest fra dette i Anledning af, at han havde mistet sin eneste Ko; Forstanderskabet kunde ikke indlade sig paa dette. Muligvis har han faaet Attest andet Steds, saa han kunde komme ud og samle ind til en ny Ko.

Tiggerne var saa nogenlunde gaaet ind i Bevidstheden som et nødvendigt Onde; det var jo nærmest Datidens Form for Fattigforsorgelse. Selv om Tiggerne ikke just var velsete, saa gav Folk dog deres Skærv af et godt Hjerte; men derfor er det ogsaa naturligt, at Folk saa meget skævt til, at Tiggerne tog selv, hvad nok kunde hænde.

Tjenestefolk.

Naar Manden og Konen ikke selv kunde udføre Arbejdet, og der ingen voksne Børn var hjemme, maatte der jo holdes fremmede Folk. Disse fik man som Regel fra Sognet eller den nærmeste Omegn, og den almindelige Skiftedag var Mikkelsdag; men der skiftedes ikke saa ofte da Tjenestefolkene gerne blev længere Tid i den samme Plads.

Lønnen var kun ringe, svarende til Tidens Kaar, og den bestod i en mindre Pengeløn og forskellige Naturalier. En almindelig Regel var, at Folkene fik de Træsko, de kunde slide; ofte fik de Vadmæl til Klæder og Uld til Strømper, eller de fik i Stedet et Faar græsset hos Husbonden.

Der var intet Skel mellem Husets egne Folk og Tjenestefolkene; de blev betragtet som hørende til Familien, og de blev bedt med til Bryllupper og andre Gilder. Frihed var der ikke meget af, thi om Sommeren strakte Dagens Arbejde sig fra Sol stod op, til den gik i Bjerge, og om Vinteren føjedes til Dagens Gerning den lange Aftens Arbejde, saaledes som det allerede er beskrevet, saa der var sat Bom for Lediggang og daarlig Anvendelse af Fritiden. Dette var muligvis i nogen Grad Aarsag til, at de sædelige Tilstande var gode. Kun

sjældent melder de gamle Kirkebøger om Overtrædelser af det sjette Bud, og saa havde Karl og Pige endda næsten alle Steder deres Seng i samme Stue.

I 1858 fik en voksen Karl 48 Rdl. i Løn paa den største Gaard i Vestterp; en voksen Pige fik det halve; en større Dreng 10 Rdl. og en Pige til at passe Køer 4 Rdl.

En gammel Regnskabsbog fra den Tid viser, hvorledes Karlen anvendte de 48 Rdl. I Aarets Løb fik han af Husbonden følgende:

Et Stykke nyt Vadmél 3 Rdl.; betalt Skrædderløn 2 Mark; et Par Træsko 2 Mk.; Juleoffer 6 Skilling; $1\frac{1}{2}$ Pund Uld 4 M. 14 Sk.; til Fastelavn faaet 1 Rdl. 2 M.; 3 Alen sort Lærred 3 M.; til Paaske faaet 1 Rdl.; Paaskeoffer 10 Sk.; udbetalt 4 Rdl. 4 M. 13 Sk.; 1 Pund Tobak 1 M. 8 Sk.; Klæder og Støvler 5 Rdl. 4 M. 8 Sk.; 1 Pund Tobak 1 M. 8 Sk.; Pinseoffer 10 Sk.; til et Bryllup 2 Rdl.; en Nattrøje 1 Rdl. 1 M. 12 Sk.; til Vorbasse Marked 2 Rdl.; Reparation at Ur 3 M.; $\frac{1}{2}$ Pund Skraa-tobak 12 Sk.; til Session 6 Rdl.; betalt 1. November 8 Rdl.

Naar disse Beløb trækkes fra de 48 Rdl., bliver der ikke meget tilovers; men Resten er sikkert nok opsparet, og i Aarenes Løb blev det til en lille Sum, som var god at have, naar unge Folk skulde fæste Bo og danne eget Hjem; thi faa Rdl. var den Gang mere værd end mange Kroner i vore Dage. Derfor var det heldigt, naar de unge hos deres Husbond blev vænnet til Sparsommelighed; thi uden denne Dyd kunde ingen klare sig paa de magre Egne og i de pengeknappe Tider.

3. Husflid og Haandværk.

Tilvirkning af Jydepotter.

Som det allerede er nævnt blev alt, hvad der hørte til Føde og Klæder, frembragt og tilvirket paa Gaardene; men det samme gælder ogsaa mange af de Genstande og Redskaber, som brugtes ude og inde. Der var altsaa en betydelig Husflid, og i mange Tilfælde blev der lavet langt mere, end man selv havde Brug for, saa der kan tales om Haandværk, selv om Udøverne for en stor Del var Husflidsmænd uden særlig Uddannelse.

Vardeegnen var Hovedtilvirkningsstedet for Jydepotterne eller de sorte Potter, og selv om Starup Sogn ikke var blandt de egentlige Pottemagersogne, var der dog ikke saa lidt Pottemageri.

Selve Arbejdet er beskrevet saa ofte*), at det vil være unødvendigt at gøre det her, saa meget mere som Fremgangsmaaden over alt var den samme.

Der findes en Del Ler i Starup Sogn, og det har ogsaa været brugt til Fremstilling af Potter; men det ansaas dog ikke for rigtig Potteler, og det meste Ler til Potter er derfor hentet i Norden-

*) Se f. Eks. Mylius Eriksen: „Den jydsk Hede“ (Side 110 o. f.); „Fra Ribe Amt“ 1903 (Side 36 o. f.)

skov pr. Studekøretøj. Til at „smide“ Potterne i brugtes en særlig Slags Ler, som blev hentet helt i Outrup. Det brugtes til Potternes Afglatning, og der skulde ikke bruges ret meget. En Mand hentedede det gerne i en Sæk, som han bar paa Ryggen den lange Vej.

Før 1800 synes der ikke at være lavet mange Potter i Starup. Folketællingslisten fra 1801 har to, som laver sorte Potter, og andre to, som kører med sorte Potter.

Mest udbredt synes Pottemageriet at have været omkr. 1840. Da nævnes det i en Indberetning, at „hver anden“ Familie i Starup lavede sorte Potter. Efter Folketællingslisten var der 42 Familier i Sognet, og hvis hver anden lavede Potter, blev det 21; men det er vel nok løst anslaaet; snarest har der ikke været saa mange; men dog har der paa den Tid været ret stort Pottemageri.

Det var gerne Pottepiger, maaske dog ogsaa Pottekoner, der lavede Potterne; i alt Fald var det altid Kvinderne. Ret almindeligt var det, at en Mand lejede en Pottepige for Sommeren, og saa skaffede Manden Leret og sørgede for Potternes Afsætning, medens det alene var Pigens Sag at lave dem. De delte saa Fortjænkningen lige („lavede til halvt“), dog fik Pigen sin Føde hos Manden. Dygtige Pottepiger var meget efterspurgte, ogsaa som Hustruer. Et Par rappe Hænder til Pottemageri var en god Medgift.

Fra 1810 synes Pottemageriet at være aftaget nogenlunde jævnt; ved Aar 1860 blev der lavet Potter 6 Steder i Sognet. I 1876 var der een Pottemager i Starup Sogn, og fra 1880 hørte denne gamle Industri helt op i dette Sogn som i alle de

andre. Komfurer og Jerngryder holdt deres Indtog, og Jydepotterne blev Museumsgenstande.

Fra Starup Sogn kørte Pottemændene særlig til Fyn, enkelte dog ogsaa til Sønderjylland. Disse Pottemænd kom viden om med deres Studetøj og oplevede mangt og meget, som de kunde berette om i de lange Vinteraftener; men de gamle Pottemænd er forlængst døde, og de, der hørte paa dem, har glemt Historierne.

Hesselho Teglsten.

Leret, der findes i Starup, egnede sig som alt nævnt ikke saa godt til sorte Potter; det var derimod udmærket anvendelig til Mursten.

Der er brændt Mursten flere Steder i Sognet; men de fleste er brændt i Hesselho, og der brændtes saa mange, at der solgtes en Del, som langt ud over Sognets Grænser var kendt under Navnet Hesselho Teglsten. Saa langt borte fra som fra Grindsted kom Folk kørende efter de gode Mursten, som der lavedes.

I Sammenligning med Nutidens Teglværker var Tegloven i Hesselho kun lille. Den kunde ikke rumme mere end 8000 Sten ad Gangen, og der brændtes gerne to Ovnsfulde hver Sommer.

Naar Stenene opnaaede saa stort Ry, var det af den Grund, at Leret, der anvendtes til dem, var særlig godt, og der udvistes megen Akkuratesse ved Stenenes Tilvirkning. Leret blev omhyggelig æltet, før det kom paa Strygebordet. Derfra tog Stenstrygeren det, og med et rask Slag slog han det i Formen. Der hørte en Del Øvelse til for at kunne stryge kønne Sten. Under Lufttørringen blev Stenene glattet af med en Kniv, saa de fik rene, skarpe Kanter.

Til Brændingen brugtes gode sorte Klyne. Hvis Leret var let at brænde, og Klynene var rigtig gode, regnede man 1000 Klyne til Brænding af 1000 Mursten.

Naar Brændingen havde varet i nogle Dage, kom Naboerne gerne til Teglovnens om Aftenen for at forkorte Tiden for Brænderen. Foran Ovnens Fyrsted var et Forhus, som tjente til at støtte Ovmuren. Der samledes de ældre om en Punsch, og ind imellem blev der fortalt Historier. Ungdommen samledes ude paa Grønsværet, hvor der blev leget, eller det blev maaske til en lille Svingom (Tæjeloavnssjow).

Der hørte en ikke ringe Kendskab til, for at Stenene kunde blive godt brændte. Navnlig gjaldt det om at kunne lede Ilden saaledes, at en saa stor Part af Stenene som muligt blev gode haardt brændte Sten. Den almindelige Pris paa Mursten var 5 Rigsdaler pr. 1000.

Senere hen i Tiden blev Teglbrændingen mere almindelig. Naar de gamle Bindingsværkshuse skulde fornyes, blev der Brug for mange Mursten. Ovnene blev saa større, og Stenene brændtes Aaret for, man agtede at bygge. Nu er det snart mange Aar siden, der er brændt Mursten i Starup.

Revlingekoste.

Naar Pottemændene kørte ad Fyn til med deres Læs Potter, havde de gerne en Del Revlingekoste og Karskrupper med til Salg sammen med Potterne, saa saadant et Læs repræsenterede efter Datidens Forhold en pæn Skilling, naar Vognen stod læsset før Afrejsen, og hvis Rejsen forløb heldigt, kom Manden hjem med tom Vogn og fyldt Pengepose.

Binding af Revlingekoste og Karskrupper spillede en ikke ringe Rolle i Starup Sogn som vel sagtens i flere Hedesogne. Andre Koste kendte man ikke den Gang, og paa Fyn, hvor der ikke var Hede, var der god Afsætning for Kostene.

Materialet til Kostene var Revlingeris, en krybende Plante, som i stor Mængde gror paa de fleste Heder.

Naar Folk plukkede Revlingeris, havde de en Jernkrog med to eller tre Grene paa et Træskaft, og denne Krog brugte de til at rykke Risene op med. Den kunde bruges med den ene Haand, og med den anden Haand tog de om Risene, for at de ikke skulde knække. Naar et passende Parti var plukket, tog Plukkeren dem paa Nakken og bar dem hjem. Her blev de bundtet op i Dukker saa store, at der gik 4 eller 6 til en Lime.

Naar der saa en Dag skulde bages, blev Revlingererne „brummet“, d. v. s. Dukkerne blev holdt for den varme Ovnsmunding, mens der fyredes i Ovnen. Paa den Maade svedes Bladene eller Naalene af, og saa havde man et Bræt, der var savet Riller i, omtrent som et Vaskebræt; det var anbragt paa Ben. Paa Rillerne blev Revlingererne gnedet frem og tilbage, for at man kunde faa Bladene af. Ind imellem holdtes de atter for Ovnsmundingen, og saaledes blev man ved, indtil Bladene og noget af Barken var gaaet af, saa Risene blev lysegule; det gav de smukkeste Koste.

Bindingen besørgedes mest af Aftægtsmænd, og de drev det hele Aaret rundt; men ogsaa mindre Jordbrugere drev det som Bierhverv om Vinteren.

Skinnerne, der brugtes til Bindingen, var af

Egeris, som flækkedes ud i tynde Strimler. Risene blev hentet i Egekraattene i Galstho og Haltrup.

Naar alt var færdigt til Bindingen, kunde der bindes indtil 20 Koste om Dagen; rappe Bindere kunde maaske endda binde flere.

I Faaborg Sogn blev der ogsaa lavet Koste i stor Stil; men der havde de ikke saa mange Revlingeris, saa det var ret almindeligt, at der kom Plukkere derfra og til Starup, hvor de saa bad om Lov til at plukke Risene, saa skulde de komme med en Kost en anden Gang. Det var for en stor Del ogsaa Mænd fra Faaborg Sogn, som opkøbte Kostene i Starup og kørte med dem til Fyn og Sønderjylland. Opkøbernes Pris var gerne 8 Skilling pr. Kost; men Prisen rettede sig dog noget efter Kvaliteten.

Selv om Limerne ikke var i nogen stor Pris, har Bindingen dog hjulpet mere end een Mand paa Benene, naar han var ved at gaa bag af Dansen.

Limerne brugtes til at feje i Stuerne med og ligeledes i Tærskeloen, der bruges de vel endnu hist og her.

Limebindingen kan spores langt tilbage i Tiden og er fortsat helt op til vore Dage, selv om Binding i større Stil hørte op omkring 1900.

Om en Limehandler fra Starup fortælles følgende Historie, der røber baade Handelstalent og Evne til at udnytte en Situation:

I en Landsby paa Fyn havde Degnen i en Forsamling af Bymændene bedt en af dem om at købe $\frac{1}{2}$ Dusin Limer, naar der kom en Limehandler fra Jylland; de plejede nemlig ikke at komme til ham. En Dag kom Handelsmanden, og

han hørte om dette. Saa solgte han i *hver* Gaard $\frac{1}{2}$ Dusin Limer til Degnen, og bagefter kørte han hen til Degnen og solgte ham $\frac{1}{2}$ Dusin. Det kunde have været interessant at vide, hvad Degnen sagde til de mange Limer; men derom melder Historien intet. Handelsmanden kom nok ikke til den By mere.

Hjemmesmedning.

Det var først ved Aar 1870, at der kom en uddannet Smed til Starup. Før den Tid hjalp man sig med det, enkelte af Gaardmændene kunde lave. Paa flere af Gaardene havde man Smedje og Smedeværktøj, og Mændene forstod ogsaa at bruge det. Det kan huskes, at der har været smedet paa 8 af Sognets Gaarde. De forskellige Mænd lærte Kunsten af hinanden; men enkelte havde dog nok været ude og lært lidt hos en rigtig Smed. De smedede til eget Brug, og saa smedede de vel ogsaa for dem, som ikke selv kunde, saaledes at Sognets Smedearbejde blev udført af Sognets Folk. Selv om det mest var Reparationsarbejder, blev der dog ogsaa lavet nyt, og enkelte var ogsaa saa dygtige, at de kunde beslaa en Vogn. Hans Kr. Pedersen i Hesselho var bekendt for de gode Vogne, han lavede, og ved Siden af var han en dygtig Hjuler. Iver Hansen i Tofterup smedede især Tørvespader, som brugtes ved Gravning af Hedetørv.

Tofterup Tørvespader var kendt langt ud over Sognets Grænser. De havde nemlig to gode Egenskaber, der gjorde dem skattede. De havde ved Smedningen faaet en saadan Form, at de med Lethed gik igennem Tørvejorden, og Hærdningen af Spaderne var gjort saa godt, at de let overskar Lyngen uden for hurtig at sløves.

Som Regel lavedes der to Tørvespader i Døgnen i Vintermaanederne. Den første paabegyndtes Kl. 5 Morgens og skulde saa i det væsentligste være udhamret til Davretid; den anden smededes om Aftenen. Begge Spader afrettedes og tilpassedes saa om Dagen ved Siden af andet forefaldende Smedearbejde. Det var et haardt og slidsomt Arbejde at smede Tørvespader. Materialet dertil kunde ikke som i vore Dage saa at sige købes tilpasset til Brug; men det maatte udhamres af svært Stangjern. Staalet, der brugtes til at lægge i Spaderne, var det saakaldte „Firkejl“ Staal.

Naar et større Antal Spader var færdige, blev de kørt til Ansager Vandmølle, hvor de blev afslæbet paa nogle store Slibesten, som dreves ved Mølløværket. Efter denne Afslibning var Spaderne færdige til Brug, og saa skulde de afsættes. Nogle var maaske forudbestilt; andre solgtes i Sognet og nærmeste Omegn; men en stor Part solgtes paa Varde Martsmarked.

Paa hver Ejendom var der gerne to brugbare Spader, og der gravedes som tidligere nævnt mange Hedetørv.

Da Hedeopdyrkningen blev almindelig, indskrænkede man Tørvegravningen, idet man snart blev klar over, at hvis Heden skulde opdyrkes til Agerland, var det til stor Skade at grave Morren eller Tørvelaget bort. Hist og her er der vel nok endnu Tørvespader i Brug; men i det store og hele er deres Tid længst forbi.

Der smededes ogsaa enkelte Høleer i Tofterup; men det var vist nærmest til eget Brug. De kunde ikke maale sig med de bekendte Høleer fra Kvie. *Iver Hansen* beslog ogsaa en Del Hjulpløve, som

Regel mindst een hver Vinter. Han købte Trætøjet af Skovboerne og lavede saa selv Jerntøjet.

Niels Jepsen (kaldet Niels Suænd) i N. Starup smedede en hel Del for Byens Folk. Han var bekendt som en dygtig Smed, og han var Hjuler ved Siden af, saa han selv kunde lave baade Trætøjet og Smedearbejdet. Han kunde ogsaa lave en Del Klejnsmedearbejde og var i det hele bekendt som lidt ud over det almindelige paa Smedeomraadet.

Naar Folk skulde have noget smedet, blev det gerne aftalt nogen Tid i Forvejen, hvad Dag de skulde komme, og saa maatte vedkommende hjælpe til med at trække Blæsebælgen og svinge Forhammeren.

Skulde Heste skoes, maatte Manden eller Karlen selv holde Hestens Ben op, og det var et Arbejde, som ikke var saa let; det kunde nok fornemme til den uøvedes Ryg.

Selvfølgelig lavede man selv Hestekoene, og Sømmene var ogsaa hjemmesmedede. Ofte var der dog en af Smedene, som især gav sig af med at smede Søm, da der skulde et vist Haandelag til det.

Til Reparationer brugtes i stor Udstrækning gammelt Jern, som nøje blev samlet sammen. Man brugte at samle alt det gamle Jern om en Ring af Baandjern, og naar en saadan Ring var fuld, kaldtes den en „Kat“.

Starup Sogn med den faatallige Befolkning kunde ikke give en fast Bysmed Arbejde og Fortjeneste, derfor vedblev man her saa langt hen i Tiden med at smede paa Gaardene; men nu er dog ogsaa dette forlængst faldet væk.

Brænding af Tørvekul.

De gamle Husflidssmede kendte ikke til at bruge Stenkul; det gjorde de rigtige Smede for Resten vel heller ikke; de brugte Kul, der var brændt af Mosernes Tørv.

Til Brænding af Tørvekul kunde kun anvendes gode sorte Tørv, fri for Sand. Tørvene fra de forskellige Moser egnede sig ikke lige godt til dette Brug. Mest brugte og bedst egnede var Tørvene fra Driftsmose; men der er dog ogsaa brændt Tørvekul andre Steder.

Til en Mile kørtes gerne tre Læs Tørv sammen. Et Lyngknippe blev anbragt paa Jorden, og uden omkring det blev Tørvene stablet op i Form af en Bikube. Ind til Lyngknippet blev der lavet en Kanal, saa man kunde komme til at stikke Ild paa.

Milerne blev sat op om Sommeren, og til Brændingen valgte man gerne en Sensommeraften med stille Vej; det var en absolut Betingelse, hvis Brændingen skulde lykkes. Der blev stukket Ild paa Lyngknippet, og saa skulde Tørvene brænde, indtil hele Milen stod i klare Gløder. Der maatte ingen sorte Steder være i Milen; thi saa var der Tørv, som ikke var gennembrændt.

Disse flammende Kulmiler kunde ses i vid Omkreds, og da der ofte kunde være flere paa samme Tid, afgav de et smukt Skue i den lyse Sommeraften. Der skulde være to Mand ved Milen, og de maatte nøje passe det rette Øjeblik, da Tørvene var klare Gløder; de maatte endelig ikke brænde til Aske. Naar den rette Paapassenhed var udvist, kom saa det Tidspunkt, da Tørvene var passende forkullet. Saa blev der jagt Hedetørv

omkring den udbrændte Mile, og derover igen blev der lagt en halv Alen Jord, som blev pænt klappet til, da det skulde være aldeles lufttæt.

Selve Brændingen tog 3—4 Timer, og efter Brændingen skulde de staa tildækket i omtrent 14 Dage, for at man kunde være helt sikker paa, at Ilden var slukket.

Det kunde ske, at en mindre venligsindet Mand kunde stikke en Stok igennem Sanddækket for at drille den, som brændte Kullenc. Et saadant lille Hul bevirkede nemlig, at der kom Luft til Kullene, og saa blussede Ilden op igen. Dette var noget, man var bange for; thi Ilden var meget vanskelig at slukke, og Brændingen kunde være helt spoleret.

Tørvekullene var efter Brændingen lette og ligesom svampede, og det var mest smaa Stykker. Disse Tørvekul varmede jo ikke saadan som Stenkul, saa det tog længere Tid at hede Jernet; men de kunde bruges, og man kendte dem ikke bedre. Det var den almindelige Mening, at Tørvekul gav skarpere Redskaber end andre Kul, saa de anvendtes ogsaa senere ved Smedningen af skærende Redskaber. Hvis der var brændt flere Tørvekul, end man selv behøvede, blev det øvrige solgt i Tønnevis til Byerne. Ogsaa efter at Stenkullene var kommet i Brug, blev der solgt en Del til Guldsmedene, som især yndede Tørvekullene.

Som saa meget andet er Brændingen af Tørvekul et Vidnesbyrd om, at Folk i den Tid forstod at hjælpe sig med de hjemlige Frembringelser.

Brændevinsbrænding.

I forrige Slægtled blev der drukket meget Brændevin. Det var den eneste Slags Spiritus,

man kendte paa Landet, og en Dram skulde der til baade ved Dagliglivets strenge Arbejde og ved festlige Lejligheder; det hjalp saa godt paa Humøret.

Selvfølgelig brændte Folk selv deres Brændevin, og der var uden Tvivl Brændevinstøj paa enhver Gaard. Brændevinstøjet var af Kobber; men man har dog ogsaa brugt det af brændt sort Lertøj.

Det var gerne Skikken, at naar Folk kørte til Mølle med en halv Tønde Rug til Bagning, saa havde de en anden halv Tønde med, som skulde bruges til Brænding af Brændevin; men nu kan ingen mere huske, hvor meget der kunde blive af en saadan Portion.

Det første af Brændingen, „Kobberdraaberne“, skulde alle smage, og der fortælles, at man dypede et Stykke Brød deri og spiste det paa den Maade.

Ved Gilder gik der et Fad rundt med en Ske i, og enhver kunde saa søbe efter Behag. Senere kom Glassene i Gang, og særlig ved højtidelige Lejligheder blev der drukket store Mængder. Ved et Tredages Bryllup brugtes der indtil 40 Kander Brændevin.

Mellem 1840 og 50 brændtes den sidste Brændevin her i Sognet. Det havde da allerede været forbudt i en Del Aar; men man brændte i Smug, og det var ikke mindst spændende. Efterhaanden blev det forbundet med stor Risiko; thi Kontrolørerne var af og til paa Jagt efter Brændevinstøj.

Undertiden blev en Mand angivet („spidset ud“), og selv om det gik af i Hemmelighed, kunde det dog sive ud, og saa kunde den „udspidsede“

regne med Naboernes velvillige Hjælp. Det gjaldt da om at være opfindsomme. Saa snart det rygtedes, at Kontrollørerne var i Nærheden, gik der Bud til de truede Steder, saa de kunde være forberedt paa, hvad der vilde komme. Der fortælles, at Niels Suænd i N. Starup var blevet „udspidset“, og han havde faaet Nys om, at Kontrollørerne var i Farvandet. Han fik da i en Fart Brændevinstøjet paa Nakken og løb ud paa Engen og fik det puttet i et Hul Vest for Kirken. Da Kontrollørerne saa lidt efter kom, var der intet at finde.

Omkring 1830 var Hans Iversen Ejer af Skovende. Han var ogsaa blevet „udspidset“, og en Dag ved Middagstid kom Kontrollørerne til Sognefoged Iver Hansen i Tofterup. For at faa Tid til at læde Bud gaa til Skovende, bød Sognefogden dem ind paa en Snaps, og samtidig smuttede en Dreng ud af Bagdøren og løb til Skovende. Der sad de netop ved Middagsbordet, og de fik Skræk i Livet; thi Brændevinstøjet var stillet op i Bryggerset, og Brændingen var i fuld Gang. Enhver snappede sit Stykke og løb ned til den nære Aa, og der blev Tøjet druknet i et Hul (Hol). Da Kontrollørerne lidt efter kom til Skovende, sad de atter fredeligt ved Middagsbordet, som intet var passeret, og Kontrollørerne maatte gaa med uforrettet Sag. Senere blev Tøjet nok fisket op igen.

Saa heldige var alle jo ikke, og der vankede slemme Bøder, som det kunde være svært nok at betale. Til sidst kunde en Bøde nok ikke gøre det; de kunde blive idømt Fængselsstraf. Saa hørte efterhaanden Brændingen op hen imod 1850. Kobbertøjet blev solgt. Det kunde afhændes til de omrejsende Kedelførere, og man kunde enten

faa Penge eller nyt Kobbertøj i Stedet. Nu er der ikke Rester tilbage af Brændedevinstøj i Starup Sogn; men umuligt er det ikke, at et eller andet Sæt kan være blevet gemt saa godt, at det ikke senere er fundet. Det er hændet andre Steder, at et saadant godt skjult Sæt er kommet for Dagens Lys.

Maltgøring.

Den Gang bryggede Folk selv deres Forbrug af Øl; det gør saa mange endnu; men tidligere lavede de Malten selv, nu købes den. Efter Gaardenes og Familiernes Størrelse lavedes fra 3 til 10 Skæpper Byg til Malt, og det skulde saa vare til et Aars Forbrug.

Først blev det bestemte Antal Skæpper Byg sat i Støb i et Kar, og der stod det i Vand et Par Dage. Derefter blev det bredt ud paa Logulvet i et tykt Lag for at spire. Der blev rørt i det een eller to Gange om Dagen, for at Dyngen kunde holde en passende Varmegrad. Naar Spiringen var saa vidt fremskredet, som man ønskede den, blev Kornet afkølet, og saa blev det ført til Maltkøllen.

Der fandtes to Maltkøller her i Sognet, den ene i S. Starup, nær Aaen og Vejen, den anden i Skovende, Nord for den nuværende Bro. En saadan Maltkølle var opført af Grundmur, 6 a 7 Alen i Kvadrat, med Sparreværk og Straatag. I den ene Ende var en Forgang helt igennem Huset, og i Gangens inderste Ende var Fyrstedet. Derfra gik en Varmekanal med Huller i langs den ene Side og den ene Ende. Varmekanalene kaldtes „æ Gris“. Huset var knapt i Mandshøjde, og over

„Grisen“ var der lagt et Lag løse Brædder, hvori der var boret Smaahuller. Paa dette Bræddeloft blev den spirede Byg lagt op, og saa blev der fyret med grønne Egeris. Man gemte gamle Træsko o. l. fra hele Aaret; de var saa lette at faa Ild i, og der skulde jo noget til at fænge i de grønne Ris. Den første Dags Tid skulde der fyres ret svagt; Kornet skulde nærmest røges lidt. Efterhaanden blev der saa fyret stærkere og til sidst saa stærkt, at det skrattede i Kærnerne; men der skulde dog ogsaa passes paa, at Fyringen ikke blev saa stærk, at der gik Ild i Brædderne („Flagerne“). Naar Malten var passende tør, blev „Flagerne“ taget bort, og saa faldt Malten ned i et Kammer, hvor den blev samlet sammen. Malten blev taget hjem og gemt hen i Halmløbe, saa tog de en Skæppe med, naar der skulde Korn til Mølle. Maltgøringen foregik gerne i Januar Maaned.

Det er allerede mange Aar siden, at Folk holdt op med selv at lave Malt, og de gamle Andelsmalkøller er forlængst forsvundne.

4. Gilder og Adspredelser.

Bryllup.

Blandt Familiefesterne var Brylluppet langt den fornemste og den med størst Spænding imødesete; det ragede sikkert ogsaa op over de aarligt tilbagevendende Højtider; men det kunde jo ikke saadan beregnes, naar et Bryllup vilde indtræffe, selv om Folk ogsaa begyndte at snakke om, at den og den havde Alderen. Men Folk har en fin Næse, naar det gælder at vejle Bryllup, og den Evne var ikke mindre udviklet hos den ældre Slægt, og havde en opsnuset en saadan forestaaende Begivenhed, skulde Nyheden snart naa ud i videre Kredse.

Omkring Midten af det 19. Aarh., paa hvilken Tid nærværende Skildring skulde passe, var det Regelen, at de unge selv bestemte, hvem de vilde giftes med. Tvangsgiftermaal husker i alt Fald ingen. Alligevel havde de gamle et stort Ord at sige, og i mange Tilfælde var det vel nok Forældrene, der fik Partiet i Stand, ved at føre de unge sammen, og de unge var vel heller ikke uvillige til at lytte til Forældrenes Røst, naar et saa vigtigt og gennemgribende Skridt skulde gøres. „Du kan sagtens“, sagde Sønnen til Faderen, „du blev da gift med Moder; det er værre for mig;

jeg skal have en helt fremmed.“ De fleste holdt sig gerne til Sognets egne eller højst til Nabo-sognenes, saa helt fremmed var det ikke; men dog fortjente Sagen nok en grundig og alvorlig Overvejelse. Medgiften spillede en stor Rolle, og det kunde nok faa afgørende Betydning, hvor meget der kunde loves ud med baade den ene og den anden af Parterne.

Var saa alle Skær lykkeligt klarede, og det var endelig bestemt, at et Par skulde have hinanden, var der som Regel ikke længe mellem Forlovelse og Bryllup. Der blev taget Bestemmelse om, hvor Parret skulde bo, om det skulde have den ene eller den anden af Fædrenegaardene, eller der maaske skulde købes et helt nyt Hjem. Endnu var Hedeopdyrkningen ikke ret begyndt; den skulde senere danne Grundlag for saa mange nye Hjem.

Naar Tiden for Brylluppet nærmede sig, blev der holdt Jagilde. Ved denne Lejlighed kom den vordende Brudgom med sine Forældre hen i Brudens Hjem, og saa skulde Brudgommen og begge Fædrene af Sted til Præsten for at bestille Lysning. Bagefter var der et lille Gilde, ved hvilket gerne den nærmeste Familie var samlet. Der blev saa taget Bestemmelse om Dagen for Brylluppets Afholdelse, hvem der skulde med, og om mange andre nødvendige Forhold Festen vedrørende.

De fleste Bryllupper var gerne ret store, saa der skulde gøres omfattende Forberedelser. Brudens Udstyr var der selvfølgelig tænkt paa længe forud; men der var ogsaa nok andet at betænke.

Otte Dage før Brylluppet skulde Bydemanden ud med Indbydelse til de lykkelige, der skulde

med. Bydemanden var som Regel en Broder til Brud eller Brudgom, hvis de havde en saadan i passende Alder, ellers var det en voksen Søn fra en af Nabogaardene.

Indbydelsen havde en ganske bestemt Form, omtrent saaledes: „Jeg skal hilse fra (Brudens, Brudgommens og Brudens Forældres Navne), om I gode Venner her i dette Hus vil komme til Bryllup i Dag om otte Dage, følge med til Kirke og høre en kristelig Brudevielse og saa følge med hjem og blive en to-tre Dage efter eget Behag og tage Del i Festens Glæder og Fornøjelser“.

Bydemanden havde gerne Formlen opskrevet paa et lille Stykke Papir, som han gemte i Hatten, da det jo ikke var saa let at huske det hele, og desuden vilde Folk gerne forstyrre Bydemanden. De søgte at forvirre ham ved at indskyde Spørgsmaal, saa han maaske kunde glemme noget af Lektien, og selv om han ogsaa havde været ude i samme Ærinde før, kunde han nok blive lidt konfus, naar alle stod og hørte paa ham. Værre var det selvfølgelig, naar det var en ny og uøvet. Indbydelsen gjaldt alle i Huset, baade Børn, unge og gamle, ogsaa Tjenestefolkene.

Samme Dag, som Bydemanden var ude i det vigtige Ærinde, tog Forberedelserne rigtig Fart i Bryllupsgaarden. Den Dag begyndte gerne Bagningen; det var Rugbrødet (Grovbrødet, æ Brøe), som den Dag blev bagt. Det var rart nok, at det ikke var alt for friskt, saa var der mere Drøjde i det. Sigtbrødet (æ Kaag) blev dog først bagt en af de følgende Dage, og saa kom de indbudne med Mælk dertil. Noget finere Bagværk skulde der selvfølgelig ogsaa tænkes paa.

Et Par store Tønder Øl skulde der brygges, og langt hen i Aarhundredet brændte Folk ogsaa selv deres Brændevin, og til et større Bryllup beregnede man at bruge 30—40 Kander. Der skulde slagtes et større Kreatur, maaske ogsaa et Faar og et Par Kalve. Hertil kom saa det store Send (Fohn) fra alle de, der skulde med paa Brudens Side. Hvis Brudgommen saa var fra samme Sogn eller Nabsognet, kom hans paarørende ogsaa med Send. Denne bestod gerne af 2 Høns, en Snes Æg og 2 a 3 Pund Smør. Smørret blev bragt i en Kummę, og den skulde helst være toppet, og Smørret skulde pyntes pænt ovenpaa med Smørskéen. Der blev set meget paa, om Smørret var godt og pyntet pænt; thi Kummen blev sat ind paa Bryllupsbordet, og Folk var meget spændt paa, hvor deres Kumme var blevet anbragt. Den største Ære, der kunde times en Krukke Smør, var, at den blev anbragt paa Brudebordet. Mindre glade blev Folk, hvis de opdagede deres Smør paa den nederste Bordende. Det var ingen Anbefaling, selv om der jo da ogsaa skulde staa en Kumme med Smør dér.

Hos Bydemanden forhørte man sig gerne om, hvad Dag det kunde passe at møde med Fohn. Det var som Regel et Par Dage før Bryllupsdagen, og da denne oftest var en Fredag, skulde det bringes om Onsdagen. Naar Folk kom med Send, og det var gerne Konen eller Pigen, blev der holdt et lille Gilde med Beværtning, og Konen skulde se lidt paa Udstyret, saa baade Bruden og hendes Moder maatte have god Tid til at snakke med de mødte Koner og Piger.

Til Brylluppet skulde der ogsaa støbes Lys,

og de skulde helst have en anselig Tykkelse ved en saa festlig Lejlighed. Saa skulde der laanes Tallerkener, Skeer og Gaffeltøj hos Naboerne. En særlig stor Gryde (Bygryden) ejedes af Byens elcer Sognets Beboere i Fællesskab; den blev saa hentet til den Gaard, hvor der blev Brug for den. Ja, der var endnu mange andre Ting at betænke, inden man med Sindsro kunde se Festdagen op-
rinde.

Naar Gæsterne paa Bryllupsdagen ved 9—10 Tiden om Formiddagen indfandt sig i Bryllups-
gaarden, der saa vidt muligt altid var Brudens Hjem, blev de modtaget med Musik fra Spille-
mændene, som Regel 3 Mand, der stod ved Døren og trakterede deres Klarinetter.

Straks, naar Gæsterne kom inden for Døren i Forstuen, fik de den første Velkomst i Form af Smaakager og en Dram, Brændevin til Mændene og Mjød eller Vin til Kvinderne. Saa skulde de have Overtøjet af og have det anbragt i Laden, hvorefter der skulde spises Frokost, der gerne bestod af koldt Bord, kold Kalvesteg, kogt Flæsk m. m. Naar enhver havde gjort sin Skyldighed der, skulde der aflægges en lille Visit ved Kaffebordene. Der spistes inde i Stuerne, som den Gang var meget større, end de almindeligvis nu er. Der holdtes saa ikke større Bryllupper, end at alle Gæsterne kunde være inde; det regnedes for et stort Bryllup, naar der var 100 Gæster, som oftest var der færre.

Imidlertid var Bruden blevet pyntet med Myrtekrans og Slør. Hvis hun havde en Søster, der var gift, var denne nærmest til at pynte hende, ellers var det en Moster eller en anden af den nærmeste Familie.

Nu skulde man ogsaa til at tænke paa at komme af Sted til Kirken. Hvis Bryllupsgaarden ikke laa meget nær ved Kirken, skulde de altid køre til Kirke.

Brudesvendene, eller som de her kaldtes Albuesvendene, var som Regel Forridere; men det kunde dog ogsaa være andre. Der var oprindeligt fire Forridere; senere blev det almindeligt med to. Der blev vel nok taget noget Hensyn til, om de unge Karle, der skulde være Forridere, var vant til at ride, helst tog man saadanne, der som Soldater havde været Dragoner. Forriderne red af Gaarde noget før Brudeskaren, saa de kunde ride lidt ud ad Vejen og komme igen og gøre en Vending, inden Skaren satte sig i Bevægelse. Saa red de til Kirken saa stærkt, Hestene kunde løbe. Det gjaldt nemlig om, at de kunde gøre saa mange Vendinger som muligt, idet de red tilbage fra Kirken og om bag Brudens Vogn. Saa tilbage til Kirken igen og ny Vending. Senere hen blev det ved den ene Vending.

I Brudeskaren kørte Albuesvendene og Brudepigerne paa forreste Vogn, hvis Albuesvendene da ikke var Forridere. Paa anden Vogn sad Spille-mændene, og i tredie Vogn kørte Bruden. Hvis Brudgommen var fra samme Sogn, kørte de gerne paa samme Vogn. Derefter fulgte Brudeparrets Forældre paa fjerde Vogn og saa den øvrige Familie og dernæst Venner og Naboer i en Orden, der var bestemt af Skafferne. Brudens Moder havde med paa Kirketuren en Kurv med Kage, som hun kastede ud til Børnene, der stod ved Vejen og betragtede Stadsen. Det kaldtes Højtidskage efter Brylluppet, som almindeligt kaldtes „Høtte“.

Hvis Brudgommen var fra et andet Sogn, var det Regelen, at han med sine paarørende spiste Frokost i sit Hjem. Det kaldtes hans „Morgenbryllup“. Men saa maatte han saa tidligt af Sted, at Bruden ikke skulde vente paa ham ved Kirken. Kom Brudeparret hver fra sin Side, skulde Brudgommen med sit Følge køre Brudeskaren i Møde, og Vognene skulde være vendt, saa de kunde slutte ind i Skaren. Brudgommen lige efter Brudens Vogn, Brudgommens Forældre lige efter Brudens Forældre og saaledes videre blandet ind i Følget paa den Maade, at Bruden og hendes paarørende altid havde Fortrinsret.

Det betragtedes som et ondt Varsel, hvis der paa Kirkevejen skete noget Uheld med den Vogn, Bruden var paa; det kunde være slemt nok med de andre. Ikke heller maatte Bruden vende sig og se sig tilbage; det varslede en tidlig Død (Brudeskare — Ligskare).

Vel ankommet til Kirken gik Skaren i den bestemte Orden med Spille mændene i Spidsen ind i Kirken, hvor saa den kristelige Brudevielse foregik. Mens Brudeparret under Vielsen stod foran Præsten, blev der lagt Mærke til, hvem af dem, der først flyttede paa Fødderne. Det tog man som Varsel om, hvem af dem, der først skulde dø.

Ved Ofringen gik Brudeparret foran, som Regel ofrede hver af dem en Daler. Derefter fulgte Albuesvende og Brudepiger med et mere beskedent Offer; men saa kom Brudeparrets Forældre, og saa var det atter Dalere, der faldt af. Resten af Følget var gerne mange om at bære en Daler op. Det største Offer blev givet til Præsten; Degnen knappede man gerne noget af.

Under Køreturen hjem fra Kirken var Ordenen den samme som paa Udturen, kun at Brud og Brudgom da pænt sad ved hinandens Side. Forriderne skulde nu hjem til Gaarden og vende; første Gang fik de en Kage og Snaps. Det kunde nok ske, at Brudeskæren kørte særlig stærkt, saa det kunde knibe for Forriderne at naa deres Ture; de maatte i alt Fald ride, alt hvad Hestene kunde strække.

Ankommen til Bryllupsgaarden fik alle et Traktement bestaaende af Kage og Snaps. Derefter gav man Brudeskænken, der gerne var en Specie, hvis man gav Penge, ellers Porcellæn, Sølvtøj og lignende.

Mens Folk var i Kirke, blev Bordene dækket til Middagsspisningen, og kort efter Hjemkomsten skulde de til Bords; men det skulde gaa efter Rang og nøje bestemte Regler. Skafferne maatte som Regel slæbe Gæsterne til Bords, ikke fordi Folk var kede af at komme til Bordet, heller ikke fordi de var undselige ved at komme højt op i Rækken; men det hørte sig til med dette Presseri, og Folk kunde ligefrem gemme sig, saa Skafferne havde det største Besvær med at faa dem anbragt paa den bestemte Plads, og højst unaadigt vilde det blive optaget, om en Gæst kom for langt ned i Rækken. Opad kunde det bedre gaa; men saa var Skumlere der med Kritikken. Enhver skulde paa sin Plads.

Naar Skafferne efter mange Genvordigheder endelig havde faaet Gæsterne anbragt ved Bordene, blev Maden baaret ind. Den sædvanlige Bryllupsmiddag bestod af Suppe, Kød med Peberrodssovs og Risengrød. Suppen og Grøden blev indbaaret i store Fade, som Gæsterne i Fællesskab langede

til. Det gjaldt om at faa spist op, inden der kom ny Forsyning, saa lagde man alle Skeerne oven paa det tømte Fad, og dette var jo ingen Anbefaling for Opvarterne. Det lod sig lettest gøre ved Suppen; thi naar man kom til Grøden, var den værste Sult stillet. Opvartningen besorgedes gerne af Albuesvendene, den fornemste fra hver Side (Brud og Brudgoms). Der var ansat en særlig Skænker, som skulde paase, at der var noget i Flasker og Glas, og at der blev skænket rigeligt. Der blev skænket Snaps, og det gjaldt om at faa ansat en dygtig Skænker, saa det kunde give godt til.

Medens Folk endnu sad ved Bordene, gik Opvarterne rundt med en Tallerken og bad om en Skilling til Spillemanden under Paaskud af, at der var sprunget en Streng for ham, og som Bevis fremvistes en Stump Violinstreng. Paa lignende Maade blev der samlet ind til Kogekonen (Køksen), idet det foregaves, at hun havde været saa uheldig at brænde sit Forklæde. Der blev kun givet nogle Skillinger af hver.

Efter Spisningen blev den store Stue ryddet for Borde og Bænke, og saa tog Dansen sin Begyndelse. Først dansede hver Albuesvend tre Danse med Bruden; naar de havde danset de to Danse, betalte de Spillemandspenge (gerne en Mark), og Kvittering blev givet i Form af en Snaps. Udskænkningen foregik under Dansen henne i Nærheden af Spillemændenes Plads. Naar første Albuesvend var færdig med sine tre Danse, afleverede han Bruden til den næste i Rækken og saaledes videre, indtil samtlige Albuesvende havde danset deres tre Danse. Derefter skulde de to

Fædre ligeledes danse tre Danse med Bruden, og saa var der maaske endda en eller anden nær Slægtning, som ogsaa skulde have sine tre Danse med Bruden. Det blev saaledes en drøj Omgang for Bruden, og særlig slemt var det, hvis hun ikke var godt øvet i Dansekunsten. Der var jo kun det ene Par paa Gulvet, saa der skulde nok blive lagt Mærke til det. For Albuesvendene og Fædrene var det knapt saa galt, selv om ogsaa de var mindre øvede, da det dog kun var 3 Danse for hver.

Først naar disse faste Danse var til Ende, var det Tid for de andre at komme til at tage Del i den; men saa var det ogsaa Tiden, at der skulde drikkes Kaffe, for Mændens Vedkommende tillige Kaffe-punsche. Der blev drukket i flere Hold, og Brudeparret skulde sidde til Bords med alle Holdene, saa Bruden kunde der faa udhvilet efter de mange anstrengende Danse.

Henne hos Spillemændene kunde der faas Øl og Brændevin til at slukke Tørsten med, og der blev ret ofte aflagt et Besøg; hen sidst paa Natten undertiden efter hver Dans.

I Løbet af Natten blev der ogsaa serveret Mellemmad, koldt Bord omtrent som ved Frokosten om Morgenens, dertil rigeligt med Snapse, saa mange her fik deres Grundskud, hvis de da ikke havde faaet det før. Dansen fortsattes gerne til den lyse Morgen, og saa skulde der endda drikkes Kaffe, som skænkedes af den, der havde smykket Bruden. Først naar dette var endt, kunde Gæsterne sætte Kursen mod den hjemlige Arne.

Megen Tid at sove i kunde der ikke blive; thi der var jo altid noget, som skulde ordnes i Hjem-

met, og til Andendagsbrylluppet skulde der igen stilles ved 10—11-Tiden. Først blev der serveret Kaffe, som den Dag skænkedes rundt af Bruden. Middagsmaden var omtrent som første Dag, dog med den Forskel, at de fik kold Grød med varmt Øl.

Efter Spisningen tog man igen fat med den for faa Timer siden afbrudte Dans, og Bruden fik atter sine bestemte Danse. Den Dag begyndte Brudgommen, og det gik i det hele ikke saa ceremonielt til som selve Bryllupsdagen; men i det hele og store forløb den anden Dag omtrent som den første.

Om Søndagen, som var tredie Dag, skulde Brudeparret „gaa Ungfolk i Kirke“ sammen med Forældrene. Den Dag var der ogsaa lidt Gilde, saa Brylluppet i Virkeligheden strakte sig over 3 Dage. Men saa kunde ogsaa nok baade Brudeparret og de øvrige trænge til lidt Ro oven paa Anstrengelserne.

Barnedaab og Barselgilde.

Børnene blev oftest døbt i Kirken den første Søndag, efter at de var født, selv om det saa var sket om Lørdagen, da man mente, at det beskyttede Børnene mod ondt. Det vides ogsaa, at der er blevet lagt „Vættelys“ i Vuggen for at beskytte Børnene mod Ombytning med Skiffling.

Ved Daaben fik Barnet et af Bedsteforældrenes Navne. Først opkaldtes Forældrene til den, som overtog Gaarden, enten det nu var Sønnen eller Datteren, dernæst den tilflyttedes Forældre, hvis da ikke den ene eller begge var døde, saa blev de nemlig kaldt op først. Naar der ikke var flere

Bedsteforældre al kalde op, blev andre af Familien opkaldt, gerne af dem, der var døde. Helt paa Lykke og Fromme tog de ikke et Navn; selv om de skulde gaa langt ud i Familien, toges der et Slægtsnavn.

Barnet blev baaret til Daaben af en kvindelig Slægting eller af en Nabokone. Moderen kunde jo ikke selv bære det. Frugtsommelige Kvinder maatte ikke bære. Familien og Naboeer var Faddere, og der kunde godt være en Snes Faddere. Den, som bar Barnet, ofrede gerne en Mark til Præst og Degn; Fadderne kunde nøjes med at ofre en Fireskilling.

En halv Snes Dage efter Barnets Fødsel var det saakaldte Konebarsel. Da kom de Koner, som havde givet Barselmad. De nærmeste gav Smørgrød; men ellers var det gerne Bygsødsuppe og Søsterkage. Ved Konebarslet blev der serveret skaaret Smørrebrød med kogt Øl til. Ofte fik Konerne tillige rigeligt med stærke Drikke, saa de paa Hjemvejen kunde være overstadigt lystige, og da ve det Mandfolk, der kom paa deres Vej. Var han kørende, kunde de godt spænde Hestene fra, og unødtiden trak de ham helt eller delvis af Klæderne, saa der var almindelig Frygt for at møde Konerne, naar de kom fra Konebarsel.

Ved Barselgildet, der holdtes den Dag, Konen holdt sin Kirkegang og blev indledt, var Familien og Bydelaget med. Der spistes Frokost om Morgen og senere Middagsmad med videre. Hvor der var Plads, blev der ofte danset ved Barselgilder.

Jul og Julegilder.

Julen var den store Fest, og forud for dens Komme var der mange Forberedelser. Selvfølgelig

skulde der brygges og bages i stor Stil; men der var desuden mange Smaating at faa i Orden lige inden Juleaften. Der skulde skæres Hakkelse til hele Julen; Gaarden skulde fejes, Faarestien muges; alle Døre og Luger skulde lukkes, og alt skulde være paa Plads. Til Fuglene blev der strøet Frø, eller et Neg blev sat op, og Kreaturerne fik et ekstra Neg.

Naar alt dette var til Ende sammen med den korte Dag, samlede Husets Folk i Stuen i deres pæne Klæder og ønskede „Glædelig Jul“. De fik saa en Kringle og Dram, og lidt senere blev der spist kogt Flæsk og Pølse med Brød til. Derefter kom Husmoderen med en Tallerken Pebernødder og maaske et Par Æbler, som der saa blev spillet Kort om. Der var nogle store Pebernødder, som kaldtes „Ronnevædre“; de gjaldt lige saa meget som 15—16 alm. Pebernødder. Der spilledes Trekort, og Beterne blev skrevet med Kridt paa Bordet. Beterne blev ved at stige, og de skulde betales af Forraadet i Lommen.

Hen paa Aftenen spistes den egentlige Juleaftensnadver, der altid var Suppe og Kød og oven paa Risengrød. Der kunde nok være god Appetit, da der som Regel ikke blev spist noget i Dagens Løb. Sidst paa Aftenen blev der givet Kaffe og Kager af det bedste, Huset formaaede. Der var bagt Søsterkager, Sættekager (bagte i sorte „Sætter“), Pillemskringler, Honningkager og Sukkerkager. De blev bagt af Bygmel, da Flormel ikke var kendt. Aftenen sluttede med Aftenbøn og en Salme, eller ogsaa blev en Prædiken læst og et Par Salmer sunget.

Ved Juletid toges der Varsel af saa mange

Ting. Der maatte ikke slibes i Julen, saa kom man til at flaa i Fasten. Heller ikke maatte der syes, saa vilde man komme til at sy for Doktoren (faa bulne Fingre). Fodtøj maatte ikke smøres; thi saa vilde man komme til at smøre Prokuratoren i det kommende Aar. Der maatte heller ikke hænges Linned til Tørring, saa vilde man komme til at klæde Lig i Fasten. Naar Anden kunde sejle i Møddingpølen Juleaften, vilde det blive et frugtbart Aar. Hvis det Juleaften blev ved at lægge til med Blæst, vilde Kornpriserne stige. For al Ting maatte man passe paa ikke at slukke Lyset, naar det blev „braanet“; thi saa vilde en af Husets Folk dø i Aarets Løb. Lyset maatte heller ikke tages fra Bordet og bæres ind i en anden Stue.

Julemorgen var det mange Steder Skik, at Husets Folk fik en Kringle og Dram paa Sengen. Senere spistes en solid Frokost, inden det var Tid at gaa i Kirke. Juledags Aften begyndte gerne Julegilderne. Dertil var indbudt det sædvanlige Bydelag, og hver havde sin bestemte Aften fra Aar til Aar. Der blev saa lige saa mange Gilder, som der var Hjem i Bydelaget. Naar Gæsterne indfandt sig om Aftenen, fik de straks en Kringle og Dram, inden de blev budt til at sidde i. Lidt senere spistes Mellemmad, skaaret Smørrebød (Kovringer med Fedt eller Smør og Paalæg). Der skulde store Stabler til, saa det var et stort Arbejde at faa alt det Smørrebød skaaret. Naar Spisningen var endt, kom der nogle Tallerkener Pebernødder ind samt Fyrfad og Tobak, og saa begyndte Kortspillet, der med en Kaffepavse fortsattes til over Midnat. Lige før Gæsterne ved

1--2 Tiden gik hjem, fik de varmt Øl eller ogsaa sine Steder varm Mælk. Saadan gik det Aften efter Aften, til Julen ved Hellig Trekongers Dag var forbi. De unge havde ogsaa deres Aften, og da gik Dansen paa Storstuens Lergulv.

Nytaarsaften blev der lagt fire Stykker Brød eller fire Klumper (Melboller) paa Gulvet, og de blev betegnet som Rug, Byg, Havre og Boghvede. Saa blev Hunden kaldt ind, og nu lagde man Mærke til, hvilket Stykke Hunden først tog; den Kornsort vilde blive den dyreste i det kommende Aar. I de Tider blev der jo solgt en Del Korn; om der saa blev lagt særlig Vægt paa den foretrukne Kornsort vides dog ikke.

Paa denne Aarets sidste Aften blev Asken klappet omhyggelig til, og saa undersøgte man om Morgenens, om der var Aftryk af Foden enten af Mennesker eller Dyr, saa vilde der dø enten Mennesker eller Dyr i Aarets Løb.

Med Jagtbøsser blev det nye Aar skudt ind. Men Julegilderne fortsattes, til Omgangen var naaet igennem.

Legestuer.

De unge havde gerne Legestue („Lieg“) tre Gange om Aaret. Den første om Efteraaret, den næste i Fastelavn og den sidste i Paasken. De blev holdt enten paa Kroen eller i et privat Hjem. Ved disse Legestuer blev der ikke serveret; men der kunde købes Kaffe, Kaffepunsche o. lign.

I en lidt senere Tid kom Ballerne paa Mode; de holdtes mest i de private Hjem. Naar et saadant Bal skulde holdes, maatte der først træffes Aftale med en Mand, som var villig til at lægge

Storstue til. Saa mødte en Aften en Del af de unge for nærmere at aftale, hvilken Aften det skulde være. De blev gerne beværtet med Kaffe, og bagefter dansede de til langt ud paa Aftenen.

Et saadant Bal holdtes i Fastelavn. De unge mødte Fastelavnssøndag om Eftermiddagen, og efter at en Forfriskning var indtaget, begyndte Dansen, der med mindre Afbrydelser fortsattes til Mandag Aften. Søndag Aften spistes der Mellemmad, og der blev drukket Kaffe. Mandag spistes der til Middag — kogt Flæsk og Sødsuppe. Pigerne skulde jo hjem at malke engang imellem, og Karlene havde vel ogsaa deres at besørge. Det var ret almindeligt, at de i Fastelavn skulde ordne smaa private Mellemværender, og det udartede ofte til ret raa og voldsomme Slagsmaal. Hele Gildet med Spise og samt kostede hvert Par 2 Daler.

Forud for Skytteforeningernes Tid holdtes der undertiden Skiveskydning med Haglbøsser. Det gjaldt om at sætte flest Hagl i Skiven, og Haglene blev pillet ud og talt, og Skytten fik dem udleveret for Kontrollens Skyld. Der var saa Gevinster til de bedste Skytter. Saadanne Skyttefester holdtes om Sommeren eller Efteraaret, og Øvrighedens Tilladelse skulde indhentes, ligesom der ogsaa skulde betales et Par Daler i Afgift til Fattiggassen.

Vorbasse Marked.

Blandt Datidens faa Adspredelser indtog Vorbasse Midsommermarked en fremragende Plads for Starup som for den hele Egn. Markedet holdtes altid først i August og varede i to Dage, eller vel nærmere i tre.

Der var stor Færdsel igennem Starup Dage forud for Markedet; da kom de handlende fra Varde med Manufaktur og andre Købmandsvarer, og ude fra Havsognene kom de med Fisk. I det hele var Vorbasse Marked det Sted, hvor Folk forsynede sig med de Varer, som ikke kunde frembringes i Hjemmet.

Hyrdedrengen havde i de Dage Lov til at have Faarene i Nærheden af Vejen, saa han kunde faa al den Herlighed at se, naar de mange Vogne kom forbi; til andre Tider var der ikke megen Færdsel ad den Vej.

Ellers var Beboerne ikke altid saa glade ved de mange markedsrejsende. De kunde nok finde paa at „laane“ en Hest fra Marken, naar deres egne var magre og udslidte; men de lod jo da Hesten løbe efter en Tids Forløb. Det skete ogsaa jævnligt, at der blev taget Neg fra Marken.

De Folk fra Starup, som skulde have deres Stude „omsat“ paa Markedet, kørte Aftenen før, saa de kunde være i Vorbasse ved Daggry. Der var gerne flere Stude til hver Vogn, saa der kunde skiftes Forspand, og Folk havde Foder med til hele Turen. Det var almindeligt at bede i Risbøl og Mosegaard.

Den sidste Markedsdag skulde alle til Marked med Undtagelse af den, der maatte blive hjemme for at passe Kreaturerne. Folk besørgede saa deres Indkøb i de forskellige Boder, og Mændene aflagde flittigt Besøg i de mange Drikketelte, saa de alle uden Undtagelse blev fulde. For de unge var der Gøgl og Dans. Ikke saa sært, at Vorbasse Marked regnedes for Aarets store Begivenhed.

Naar Folk om Morgenen kørte til Markedet,

talte de om de daarlige Steder paa Vejen; men om Aftenen mærkede de ikke til dem. Da kørte de om Kap, hver i sit af Hedevejens mange Spor, og da blev Hestene ikke skaanet, ellers til daglig var Folk nænsomme nok over dem. Vorbasse Midsommermarked holdes endnu; men det har mistet Evertyrglansen fra hine Dage.

5. Mod Livets Aften.

Aftægtsfolk.

Naar et Par Folk blev saa gamle, at de ikke længere rigtig kunde drive Ejendommen, overlod de den til en Søn eller Svigersøn, hvis saadanne fandtes, ellers saa vidt muligt til en af Familien. Gaarden maatte ikke gerne gaa over paa fremmede Hænder, og en Del af Gaardene i Starup har da ogsaa gennem flere Slægtled været i den samme Families Besiddelse.

Samtidig med, at de unge overtog Gaarden, gik saa Forældrene paa Aftægt. Hvis der var flere Børn, maatte Sønnen, der fik Gaarden, rykke ud med lidt Penge til de andre, hvis han kunde, og disse Penge samt Aftægtsydelsen var saa Købesummen for Gaarden, naar der ingen Gæld var. Denne Aftægtsydelse kunde være ret forskellig. I den følgende Kontrakt er det ordnet saadan, at Aftægtsfolkene beholder en vis Part af Gaarden. Kontrakten er fra omkring 1800.

„1. Da vi haver opladt og afstanden vores Ejendom og paaboede Sted med Bygning og Besætning og alt dettes tilhørende, ligesom det nu forefindes, til vores ældste Søn og hans Arvinger, imod at han eller Arvinger giver os aarlig til Aftægt og Ophold som følger.

2. Skaffer jeg (Sønnen) dem til Huus Værelse den Stue østen indtil vores daglig Stue, og holder den vedlige saaledes som den er indrettet med Vinduer, Døre, Skorsten, Kakkelovn, Loftskud og Sengested.

3. Leverer jeg eller Efterkommere mine Forældre aarlig i ren Korn: Rug 4 Td., Byg 2 Td., Boghvede 1 Td., som leveres dem i 2 Terminer, den halve Del af alle Slags om St. Mortens Dag og den anden halve Del om Majdag.

4. Udtager de med sig paa Aftægt en Ko til deres Nytte og Brug, som jeg foerer og græsser dem ligesaa godt som de bæste af mine egne, og om den enten ved ulykkelig Hændelse eller ved Alder skulde afgaa, skaffer jeg dem en anden derfor, og i den Tid, deres ikke giver Mælk, overlader jeg dem en af mine egne i den Tid til Malkning, eller og giver jeg dem Mælk til Fornødenhed. Ligesaa udtager de sig 6 Faar, som jeg ligeledes foerer og græsser ved mine egne, og hvoraf de nyder Uld og Opdrag.

5. Betaler jeg dem aarlig 1 Rdl. til Humle og Salt, og betaler jeg deres Ekstraskat.

6. Saa skaffer jeg dem aarlig Brændsel af Tørv, 30 Læs a 7 Snese og 4 Læs Klyne, saaledes som sædvanlig læsses, og 1 Læs Lys-Klyne, gravet, røgtet, hjemkørt og stakket i rette Tid.

7. Og haver mine Forældre fri Adgang til at benytte sig af Kjedel og Kar og andet mere, hvad som her paa Stedet findes, til deres Nytte og Brug.

8. Nyder de Halvdelen af Bistaderne i Kaalhaven; leverer jeg dem aarlig 8 Pund Flæsk, og nyder de den halve Del af Fiskefangsten ved Aalegaarden (Tofterup).

9. Saa haver jeg tilbørlig Opsyn og Pleje med mine kjære Forældre i Sygdoms og Alderdoms Tid, saa og føre dem til Kirken, samt hente Præsten til dem i deres Sygdoms Tid.

10. Naar den ene af mine Forældre ved Døden afgaar, nyder den efterlevende det halve af alt det i tredie Part anførte Korn; men Koen beholder den ligefuldt og paa samme Maade, og naar den er sen og ikke giver Mælk, leverer jeg den (efterlevende) daglig 1 Pot Mælk; ligeledes beholder den efterlevende 4 Faar paa Foer og Græs, og deraf nyder Uld og Opdrag, og 1 Rdl. til Humle og Salt og 8 Pund Flæsk, saavel som betaler dens Ekstraskat, saa er det en Følge, at den nyder det fulde af Brændsel, Tørv og Klyne, saaledes som det i 6. Post anført er.

11. Naar mine Forældre ved Døden afgaar, bekoster jeg deres Begravelse.“

Mærkeligt nok staar der ikke, at det skal være efter Egnens Skik og Brug; derimod har Kontrakten nogle Bestemmelser om, hvordan Børnene skal dele Forældrenes Efterladenskaber; der begunstiges de to yngste. Ofte kunde nemlig de yngste Børn ikke faa nogen Arvelod, før Forældrenes Død; men saa var der Bestemmelser derom i Aftægtskontrakten, som paa en Maade var Testamente. Fra en anden Kontrakt anføres en saadan karakteristisk Bestemmelse:

„Naar Aftægtsmandens yngste Søn fylder 18 Aar, skal Gaardens Fjer uden Godtgørelse levere ham et Lag blaat henfarvet Vadmel's Klæder, bestaaende af Kjole, Vest og Benklæder, ligesom og hans Morgenbryllup*) i sin Tid bekostes fra Gaar-

*) Frokost til Brudgommens Paarørende Bryllupsdagen.

den. Ligeledes skal Gaardens Fjer ved Aftægtsmandens yngste Datters 18. Aar levere hende en god forsvarlig Seng, hvortil hun eller Aftægtsfolkene dog selv leverer det behøvende Linnet, Farvevarerne og Fyld; og i sin Tid bekoste hendes Bryllup efter Egnens Skik og Brug.“

Naar der saadan var gjort Ret og Skel til alle Sider, kunde Aftægtsfolkene med Sindsro gaa Livets Aften i Møde. Det var dog ikke saadan, at de satte sig roligt til Rette i Kakkellovnskrogen og ventede paa Høstmanden. Nej, de tog vedblivende Del i Gaardens Drift, hvis de da kunde forliges med de unge, hvad desværre ikke altid var Tilfældet, eller de drev forskellig Husflid, som at binde Limer o. l. At sidde hen med Hænderne i Skødet, naar de da kan røres, falder Hedebonden højst unaturligt.

Sygdom og Lægedom.

Der var næppe saa megen Sygdom i de forrige Slægtled som i det nuværende; i alt Fald var der ikke nær saa mange forskellige Sygdomme. De hygiejniske Forhold var ellers ikke gode; men til Gengæld var Levemaaden sundere, og saa var der større Dødelighed blandt Smaabørn. Svæklingerne bukkede under i de første Leveaar.

Selvfølgelig blev Folk dog ogsaa syge i den Tid; men det var besværligt og bekosteligt at hente Læge, og det blev derfor kun gjort i yderste Nødsfald. Ved de almindelige Sygdomme henvendte man sig til de kloge Mænd og Koner, hvoraf der fandtes enkelte hist og her. En klog Kone, som søgtes meget, var Hesselkone, Trine, som boede i Hodde.

Forøvrigt anvendte man de gode prøvede Hjemmerraad. Et Middel, der brugtes meget, var udglødet Brændevin. Det fik Barselkoner, og det brugtes mod mange mindre Ildebefindender. Denne Medicin fremstilledes paa den Maade, at man hældte Brændevin i en Underkop, og saa stak man Ild paa det. Det skulde tændes og slukkes tre Gange, og man holdt et Stykke brunt Sukker (Kandis) paa en Gaffel over Flammen, saa det smeltede og dryppede ned i Brændevinen. Det var nærmest Universalmiddel.

Naar Børn fik Engelsk Syge, skulde de trækkes gennem et Hul i en Græstørv, som nok helst skulde skæres paa Kirkegaarden. Ved Bullenskab skulde der Træk paa. Et kendt Trækplaster var frisk Kogødning, som skulde lægges paa i varm Tilstand. Sæbe og Surdejg var et andet, kraftigt virkende Træk. Sure Byggrød (af Kærnemælk) brugtes ogsaa. Mod Hovedpine lagde man Surdejg ved Fødderne. Et godt Middel mod Tandpine var en Krydderpose lagt paa Kinden; det kunde ogsaa hjælpe at tage Brændevin, tilsat Ingefær, i Munden. Blev det rigtig slemt, maatte man hen til en Smed og have Tandene ud. Mod Nervegigt brugte man at piske den lidende med Brændenælder; det satte Vabler og frembragte en stærk Hede det paagældende Sted. Aareladning brugtes mod mange Slags Sygdomme. Forskelligt Værk i Lemmerne helbredtes ved Kopsætning. Var nu disse Hjemmerraad forsøgte, og den syge ikke kom sig henvendte man sig vel nok til Lægen, og han boede i Varde, hvortil der var tre Mil.

Ved Fødsler kunde en Kone i Sognet yde Hjælp. I 1818 blev det paalagt Starup i Forening

med Aastrup at modtage en eksamineret „Jordemoder“; men i Starup vilde de helst være fri, og det anføres, at en Kone i over 30 Aar havde forestaaet denne Bestilling tilfredsstillende, og desuden lod en anden Kone sig uddanne hos Doktor Monrad i Varde. Starup tilbød derfor at klare sig selv og fik vel ogsaa Lov dertil. Pastor Stampe anfører blandt sine store og gode Handlinger, at han fik Jordemodervæsenet organiseret, saa der kom en Jordemoder til Agerbæk, fælles for Aastrup, Faaborg og Starup Sogne.

Hvis det blev nødvendigt at hente Læge til en Fødsel, skulde det jo helst ske i en Fart, og derfor blev der sendt tre Køretøjer ud. Den første Vogn skulde hurtigst muligt køre til Varde, faa fat paa Doktoren og køre ham til Sig. Der var saa Vogn Nr. 2, og nu kørte den ad Starup til. Midtvejs mellem Sig og Starup kom Vogn Nr. 3 og kørte Lægen det sidste Stykke. I heldigste Tilfælde kunde hele Turen gøres paa tre Timer, hvilket maa kaldes en fin Præstation, naar Hensyn tages til de elendige Veje og de tunge Køretøjer. Paa saadan en Tur blev Hestene heller ikke skaanet, ellers var Folk nænsomme over dem. Der er ogsaa hentet Læge i Vong, og senere kom der Læge til Grindsted, hvortil der „kun“ var to Mil. Saa nøjedes man med to Vogne ved de hurtige Kørsler. Men var Turene end besværlige, saa kørte Naboerne villigt og gerne, naar Pligten kaldte.

Dødsfald og Begravelse.

Naar Alderdommen krævede sin Ret, og naar Hjemmeraad eller endog Lægekunst intet for-

maacde, saa kom jo Døden. Men der gik vist ikke et Menneske bort, uden at der havde været Varsel (Waarstaaend) derfor. Saa havde en eller anden set et Lys, som bevægede sig. Det var Tegnet paa en Ligskare. Hvis et saadant Lys gik ind paa Kirkegaarden, vilde det til sidst staa stille paa det Sted, hvor den næste Grav skulde kastes.

De fleste ældre Folk havde deres Ligkiste staaende paa Loftet, ligesom ogsaa Ligtøjet laa færdigt i Skuffen, syet af fint Købelærred (Kramlærred). Hørted der saa Lyd som af Hamren paa Kisten eller af Klipning i Lærred, var det sikkert Tegn paa, at der vilde blive Brug for de Dele. I de Gaarde, hvor der var Smedeværktøj, kunde det om Natten høres, at Hamrene gik; saa vidste de, at der snart vilde blive Brug for Søm til at slaa Kistelaaget fast med.

Naar den døde havde ligget paa Langhalm i 4 a 5 Dage, kom Nabokonerne for at klæde Liget. Hvis Ligtøjet ikke var syet i Forvejen, blev det gjort af Konerne. Det var to Dage før Begravelsen, og samtidig blev der bragt Fohn, der var af omtrent samme Størrelse som ved Bryllupper.

Graven blev kastet Dagen før Begravelsen, dog først hen imod Aften, idet man havde den Tro, at Liget forandrede sig, naar Graven var kastet. Liget længtes efter Graven.

Begravelsesdagen mødte Folk om Morgenen for at spise Frokost. Degnen mødte ogsaa for at synge Liget ud og maaske holde en Tale. Han havde med sig et Vers, skrevet i Tilknytning til afdødes Liv og Færden. Dette Vers blev sømmet paa Kisten med fire smaa Søm og kom med i Graven. Laaget blev først lagt paa Kisten, lige

før Liget skulde føres bort. Hvor der var knebent med Plads, kom Kisten ofte ud gennem et Vindue. I Kirken henstod en Ligbaare; paa den blev Kisten sat, og hvis der ikke var alt for langt til Kirken, blev Kisten baaret derhen. Et Par af By-mændene gik lidt i Forvejen for at ringe med Kirkeklokken. Kisten kom ikke ind i Kirken; den blev straks baaret hen til Graven, og der holdt Præsten Tale og kastede Jord paa. De, der havde baaret, skulde saa kaste Graven til. Det var som Regel den nærmeste Familie, maaske dog ogsaa af Bydelaget, ligesom ogsaa den Nabo, der havde indbudt til Begravelsen.

Naar Graven var tilkastet, blev Spader og Skovle lagt over Kors paa den tilklappede Grav, men kun et Øjeblik, saa blev de taget bort igen. Om der ligger noget særligt til Grund for dette, eller man kun har villet tegne Graven med Korsets Tegn, vides ikke; men man tog vist Varsel af, om en Spade eller Skovl kom til at ligge øverst, om den næste døde skulde blive Mand eller Kvinde. Kvinderne lagde derefter Kransene paa Graven, og saa gik Turen hjem til Gaarden, hvor Middagsmaden ventede. Den var omtrent som ved Bryllup, og ligeledes var ogsaa alle Husets Folk indbudt.

Efter et Dødsfald bar Familien i lang Tid Flor om Hatten som Tegn paa Sorg, og de maatte ikke deltage i Forlystelser af nogen Slags. Dette blev ret strængt overholdt.

Som Minde om den afdøde blev der gerne skrevet nogle Vers, som i mere eller mindre kunstnerisk Indfatning blev sat i Glas og Ramme og hængt op paa Stuens Væg. Over Graven rejstes et Jern- eller Trækors.

„Og Slægt efter Slægt segner hen . . .“

6. Sagn og Smaatræk.

Lys over en Skat.

Paa et bestemt Sted i Puglund Mose var der ofte set Lys brænde. Folkene kunde komme ind om Aftenen og sige: „I Awten brenner æ Lys“. Og med Lyset mentes altid Lyset over Skatten i Mosen. Manden kunde dog ikke se Lyset, og vilde de andre pege i Retningen af Stedet, forsvandt Lyset. En Karl fra Gaarden var engang ude i Mosen for at grave Grøft, og han kom hjem med et Tinkrus, hvis Laag havde været bundet fast med Kobbertraad. Traaden var brækket itu, og der var ingenting i Kruset; men da Karlen senere satte Bo, kendtes det, at der nok alligevel havde været noget i Kruset. Efter at Kruset var fundet, saas Lyset ikke mere.

Skatten i Heden.

Peder Hansen i Hesselho var sammen med sin Karl ude at grave Tørv i Heden. Under dette Arbejde stødte hans Spade mod en Sten. Han løftede lige Kanten af Stenen og saa da, at der laa en Skat under den. Tørven lagde han saa tilbage igen, idet han sagde, at den kunde godt blive liggende. Om Natten mærkede Karlen, at der var Uro i Gaarden. Manden og Konen gik og kom,

og Karlen satte det i Forbindelse med Tørven paa Heden. Da han senere undersøgte Stedet, fandt han under Stenen en Hulning, hvor der kunde have staaet en Potte eller Gryde. Det kendtes godt paa Peder Hansens Formuesomstændigheder, at han havde fundet en Skat; men hemmeligt skulde det være. Som gammel Mand skal han dog have snakket højt med sig selv om Begivenheden, og derved kom det ud blandt Folk.

Flytning af Sogneskillet.

Der siges, at Starup østre Sogneskel Nord for Aaen tidligere var noget længere mod Øst. Men saa skulde Risbølmanden have betalt Landmaaleren for at flytte Skillet. Til Straf for denne Forseelse maatte Landmaaleren efter sin Død gaa og rasle med Landmaalerkæden om Natten. Denne Raslen skal være hørt af mange.

Røverbanken.

Ude i N. Starup er der et Sted, som kaldes „æ Røverbank“. Der skal i gamle Dage have boet Røvere, og de havde udgravede Kuler med stensatte Sider og rimeligvis ogsaa Dæksten. Røverne skal have huseret slemt paa Eggen; men til sidst blev der holdt formelig Klapjagt efter dem, og saa blev de omsider udryddet.

Nu ses Kulerne som smaa Fordybninger i Agermarken; men tidligere var der Mose til alle Sider. I Mands Minde er der hentet store Sten fra Kulerne, og Stenene var saa store, at de nok kan have været anvendt som Vægge og Loft.

Kirkevinen.

Hulvejen neden for Trehøje var Folk ikke saa glade ved at passere ved Nattetide, da der mentes at foregaa underlige Ting. En Aften silde kom Manden fra Tofterup kørende fra Varde. En „høj Hat“ havde han vel selv paa, og Vognen var fyldt med Jern- og Trævarer foruden mange andre Ting, da Folk gerne sendte Bud med, naar en kørte til Købstad. Blandt Varerne var ogsaa en „Skjægemand“ (Dunk) med Kirkevin. I nævnte Hulvej blev Hestene bange for et eller andet og løb i fuld Fart mod Iljemmet. Under Farten faldt baade Manden og Varerne af Vognen; men da Vognen kom ind i Gaarden, stod Dunken der uskadet, og de mente, at det var sket paa underlig Maade, fordi Vinen var bestemt til Kirkebrug.

Præsten som Fører.

Kirkeejerne havde Ret til at blive begravet i Kirken; men en af dem erklærede, at han ikke vilde begraves i Kirken, og da han blev spurgt af hvad Grund, svarede han: „Nej, for o Dommens Daw kund di anner jo vær hiel i Skjærdal, inden a kom ud aa æ Kjærk“. Saa spurgte de ham, hvorfor han troede, at de skulde med Vejen ad Aastrup, og han sagde da: „Jow, vi ska da över o ha wo gammel Præst mej.“

Han har sagtens tænkt, at Præsten, som havde været deres Sjælesørger her i Livet, skulde være deres Fører paa den store Dag.

(Tidligere gik Vejen til Aastrup gennem Skjærdal i S. Starup; Evald Tang Kristensen har samme Fortælling i en lidt anden Form.)

Af Mester Laustes Bedrifter.

Præsten, Magister Lauritz Lund, var bekendt for at være velbevandret i de sorte Kunster. Han kunde saaledes staa ude og se, hvad der foregik hjemme. En Dag stod han paa Starup Prædikestol og saa, at Pigen hjemme i Præstegaarden var ved at bage Pandekager til Karlen. Straks slog Præsten stop, og Pigen maatte saa blive staaende i samme Stilling, til Præsten kom hjem.

— — —

Engang var Præsten ude for at berette en syg, og han sagde da til Karlen, som var hans Kusk, at der rimeligvis vilde komme en i Præstens Skikkelse og byde ham køre; men han skulde bare forholde sig rolig, indtil der kom en og sagde: „Kør saa i Guds Navn!“ Der kom ogsaa en og vilde have Karlen til at køre; men han blev holdende, indtil endelig Præsten kom og sagde: „Kør saa i Guds Navn!“

— — —

En anden Gang, Mester Laust var ude at køre, løb det ene Hjul stadig af Vognen, og da det var sket flere Gange, sagde Præsten til Karlen, at han skulde staa af og lægge Hjulet op i Vognen, og de kørte saa videre med tre Hjul. Det var den Onde, der havde været paa Spil, og til Straf maatte han nu bære Akselen og følge med Vognen hjem.

— — —

En Præst her østerpaa skulde engang mane en Mand ned; men det kneb for ham, og den, han skulde mane ned, var lige ved at tage Magten fra ham. Det opdagede Mester Laust, og han bød Karlen spænde for og køre rask af Sted. Magisteren kom ogsaa i rette Tid til at mane vedkom-

mende ned. Den anden Præst havde taget sig mere paa, end han kunde svare til. Han havde sagt til Spøgelset, at det skulde sidde til evig Tid. Men Mester Laust sagde: „Nej, træd tilbage, min Søn; han skal kun sidde til Dommedag.“

Historier om Pæ Rytter.

I „æ Sig“ i N. Starup skal en hovedløs Hest have haft sit Tilholdssted. En Aften gik Pæ Rytter fra Tofterup og hjem, og da han kom i Nærheden af Sigen, faldt dette ham i Tanker, og han syntes virkelig at se noget sort, som rørte sig i Nærheden af Stien, han gik paa. Pæ Rytter var ikke bange for nogen Ting, og han tænkte, at han nok skulde ordne Hesten. Han løb af al sin Magt mod den formentlige „hovedløse“, og den faldt ogsaa omkuld. Men da saa Pæ Rytter nærmere skulde undersøge „Hesten“, viste det sig, at det var en gammel Mand fra Hesselho, som i al Uskyldighed var traadt lidt til Side i et naturligt Ærinde.

— — —

En Aften var Pæ Rytter gaaet i Seng; men hans Kone gik endnu og syslede i Huset. Hun kom da ind i en af Stuerne og saa der noget hvidt i det ene Hjørne. Forskrækket for hun ind til Manden og fortalte ham, at der var et Spøgelse i Stuen. Pæ Rytter sprang rask op, kom i lidt Klæder og greb en Dyne, og saa gik han modig ind til Spøgelset. Jo, ganske rigtig; der stod noget henne i Hjørnet, og Pæ Rytter kastede sig over det med Dynen foran. Det gav et Brag, og han kaldte paa Konen, at hun skulde komme med Lys, for nu havde han Spøgelset. I Lysets Skær viste

„Spøgelset“ sig at være Konens Hørrok, som Pæ Rytter havde kastet sig over og knust.

— — —

Pæ Rytter drev jo lidt Krohold. Det hændte da engang i Julen, at Præsten skulde prædike i Starup to Dage i Træk, hvorfor han vilde blive i Starup om Natten. Han henvendte sig til Pæ Rytter, om han kunde bo hos ham. „Ja, jeg tror da nok, at jeg har een Seng, som er fri for Ukræ“ (Utøj), svarede Pæ Rytter.

— — —

At Pæ Rytter ogsaa var en slagfærdig Mand, viser følgende Historie. Engang, det var vist i Krigstiden 1807—14, kom en Artilleriafdeling sydfra; men da Broen ikke saa særlig solid ud — den bestod af Lyng og Jordtørv — blev en Mand sendt hen til Pæ Rytter for at spørge ham om Broens Tilstand. „Kan Broen bære Kanonerne?“ spurgte Manden. „Det ved jeg pinedød ikke“, svarede Pæ Rætter. „I er nogle uheldige Mennesker her i Starup, hvis vi falder igennem“, sagde Manden. „Jeg synes pinedød, de er mere uheldige, der falder igennem“, gensvarede Pæ Rytter nok saa rask.

En gerrig Mand.

I et Hus, der laa lige overfor Kroen, boede en Mand ved Navn Kristen Sørensen, og han var ikke saa lidt gerrig af Natur, hvilket viste sig paa mange Omraader. Han lik en Slags Aftægt fra Gaarden Matr. Nr. 5 a, idet han til Underhold for sin Ko havde en Ager i hver Indtægt paa Marken. Denne Ager var i mange Aar efter hans Tid kendelig bedre end de andre, og det kom af, at han om Sommeren gik og samlede Køernes Efterladenskaber fra de andre Agre over paa sin.

Han vilde have sit Tøj til at vare meget længe, og af den Grund smurte han det over med Tjære. Dette bevirkede, at ingen holdt af at sidde paa den Plads, han havde siddet paa; saaledes stod hans Plads i Kirken altid tom, naar han ikke var der, selv om det ogsaa kneb med Plads.

Sin Hat tjærede han ogsaa saa stærkt, at det i den varme Sommertid dryppede fra Kanten. Samme Hat havde han forøvrigt et lille Uheld med. En Aften havde han været i By og faaet en Snaps mere, end han vel kunde taale. Da han passerede Broen, faldt Hatten i Aaen, og den drev vesterpaa, indtil den endte i et Fiskegarn, som tilhørte lange Hans Christian i Puglund. Denne var meget hidsig af Natur, og da han havde fisket Hatten op, gik han om til Kristen Sørensen og forlangte Erstatning, fordi Hatten havde ødelagt Garnet. Det kom til en kraftig Ordstrid; men videre kom det vel heller ikke. Folk vilde jo ogsaa drille Manden for hans Gerrigheds Skyld.

Degnens Hat.

I den Tid, Degnen fra Aastrup tog over til Starup, hændte det ved et Bryllup i N. Starup, at Degnen, der var ny i Embedet, savnede sin Hat, da han om Aftenen skulde hjem. Nogle Smaapunsche havde han vel nok faaet, og da han søgte efter Hatten, fik han Øje paa noget sort oppe paa Bjælken, og i den Tro, at det maaske var Hatten, tog han i det med Haanden. Han tog hurtig Haanden til sig og sagde: „Det er ikke min Hat!“ Da var det et af Mælkefadene, han havde haft Fingrene i, og de var helt hvide af Fløden.

Tøjret havde han da.

John i Galstho var kendt for, at han altid gik sin Vej uden at se sig tilbage. En Dag trak han til N. Starup med en Ko, som skulde til Tyren. Da han kom til Stedet, bandt han Koen ved en Vogn og gik ind. Men da de lidt efter kom ud, var Koen borte og ingen Steder at se. Det oplystes saa senere, at han havde tabt Koen allerede i Hesselho; men han var trukket videre med det tomme Tøjr uden at se sig tilbage.

Hævnen.

Da Præstetienden af Starup Sogn blev solgt, kom et Par Mænd fra Aastrup Starupboerne i Forkøbet. Herover blev disse ikke saa glade, og for at hævne sig vilde de ikke køre Kornet helt til Aastrup. De skulde kun køre det en Mil, og saa langt var der netop til Kællinghøj paa Aastrup Mark. Der smed de saa Tiendekornet af, og det var nok ikke frit for, at de saa vidt muligt kørte Kornet derover paa Regnvejrsdage.

Betryggende.

Da Aastrup og Starup dannede en Kommune, og Præsten var Formand for Forstanderskabet, lagde han engang Regnskab og Bilag for Revisorerne (en fra Aastrup og en fra Starup) og gik sin Vej. Revisoren fra Aastrup syntes, at det saa noget broget ud, og han udbød: „Dette her forstaar a ikke; lad os nu skrive vort Navn, saa vi kan blive færdige.“

7. Stednavne.

N. Starup.

- Matr. Nr. 1 b. Øster Dagtoftsagre.
— 1 f. Røverbanke. Mellemkjær Ris. Mellemkjær Snap.
— 2 a. (Østergaard). Gl. Agre. Mandagre.
— 2 b. (Vestkær). Trehøjeagre. Porsengdal.
— 2 i. Trædeng.
— 3 a. Skorreho. Sig. Lundagre. Sivdal. Askdal. Vingbakke.
— 3 d. (Kallehave). Klokkemoseflod. Ris-kjær.
— 4 a. Løkke. Smørmose
— 4 b. Kildeeng. Rodekhul. Skreveldynd.
— 5 a. Langeng. Elbækbløkke. Bredkjær. Rævnæs.
— 5 r. (Hegusgaard).
— 6 b. Østerdags Agre.
— 7 a. (Hjorthuset).
— 8 a. (Harehede). Læsses Agre.
— 12. Skave.

S. Starup.

- Matr. Nr. 1 a. Trindmose. Fuglekjær.
— 1 i. (Dannelund). Pekkjær.
— 1 k. Præsteflod. Nollbregruc.
— 1 l. Ganestagre. Hundhale. Buskkrog. Gaardeng.
— 1 b. Madbjerg.
— 1 f. Dybhale.

- Matr. Nr. 1 h. Porseng. Langholm.
— 2 a. Skrommel.
— 2 d. (Hedegaard). Driftsmose. Agermose. Mikkeshøjflod. Strumosehale.
— 2 i. Ulvemose. Spedsig.
— 2 l. Fladsig.
— 2 e. Skjærdal. Skjærdalhale.
— 2 m. Øster Gaardeng.
— 3 a. Degnebanker. Oldmose. Skilstedigsagre.
— 3 c. Kirkehaven.
— 4 a. (Puglundgaard). Hjørneng. Graamose. Grønnemose. Skrucmose.
— 4 b. (Skousminde). Plumper.

Vestlerp.

- Matr. Nr. 1 a. (Haldbjerggaard). Noef. Hellekjær.
— 1 e. (Haldbjerg Plantage). Bidemose.
— 2 a. (Holmgaard el. Vadgaard). Vadblokke.
— 2 d. Riskjærhale. Riskjær. Meddeng. Troldmosesig.
— 2 e. Troldmosebakke.
— 3 c. Spangbanke.
— 4 g. Stavsnap.

Tofterup.

- Matr. Nr. 1 a. Smedebakke. Smedeeng. Fæbakke. Stenderupbjerg. Tørvebjerg. Nørre Skavebakke. Skrævedal. Blindbakkekrog. Brededalkrog. Bondeskrog.
— 1 a. Storeseeng. Lilleseeng.

Skovende.

- Matr. Nr. 2 a. (Faldhøje Plantage). Kohalen. Blaa-
holmeeng. Vandstedeng. Blosseng.
Trindhøjagre. Treagre. Østre og
vestre Bløkke. Trindhøjflod. Tørve-
bjergflod.
- 3 a. (Skovende Plantage). Bomerskrold.
Poteng. Skjerbækagre. Hyldelund-
agre. Trindlundagre. Lundhede.
- 3 b. Følbjerg. Store og lille Klingdale.
Tegneshøj. Hanshusesagre.

Galstho.

- Matr. Nr. 1 a. (Damgaard). Oldefaderskrog. Løkke.
Gaasekjær. Kaalgryde.
- 1 b. (Vesterdam). Blaaflod. Mormose.
- 3 a. Ravnekrog. Havreagre.
- 4 a. (Skovgaard).
- 5 a. (Sønderris). Kogeflod.

Hesselho.

Se Side 66.

Sagliste.

A ftægtsfolk	235	Foraarsarbejde	176
Aftægtskontrakt	235	Foredragsforening	159
Albuesvende	222	Forskolelærerinder	120
Andelsmejeri	153	Færdselsveje	67
Anneksgaard	44, 102	G ravfund	5
Arealets Benyttelse	151	Grundtvigsk Bevægelse	159
Avlsredskaber	173	H aandværk	202
B arnedaab	227	Handel	156
Barselgilde	227	Hedeopdyrkning	149
Beboelseshus	169	Hesteforsikring	155
Begravelse	241	Hjemmeraad	239
Besætning	39, 152, 172	Husflid	57, 190, 202
Bettelfoged	127	Husmandsforening	155
Biavl	182	Høslet	179
Bogsamling	161	Høsten	180
Brudedanse	225	„Høstmand“	182
Brugsforening	157	Høstskikke	181
Bryllup	219	I ndre Mission	160
Brændevinsbrænding	212	J agilde	218
Brændsel	56, 177	Jernbaner	137
Brønden	169	Jernudsmeltning	14
Byggestil	167	Jordemoder	240
Bynavne	11	Jul	228
D agligt Liv	176	Julegilder	228
Degne	93	Julevarsler	230
Dødsfald	240	Jydepotter	203
Dødsvarsler	241	K irke	69
E jendomshandler	17, 20	Kirkeejere	97
Elektricitet	137	Kirkegods	101
F attigvæsen	126	Kommunalhistorie	125
Foderstofforening	154	Kommuneadskillelse	129
Fohn	220, 241	Kommuneregnskab	131
Folkeminder	243	Klædedragt	192
Folketal	150		

Konebarsel	228	Sagn	243
Kreaturtælling	152	Skolebygninger	109
Krigstider	36	Skoleholdere	106
Kro	140	Skolevæsen	103
Kromænd	141	Skytteforening	162
Krongods	24	Smede	208
Kræmmere	196	Sognefogder	128
Kvægavlsforening	153	Sogneforstanderskab	125
Kæmpehøje	4	Sogneraad	132
Købmænd	157	Stationsmestre	138
L andboforening	155	Stednavne	66, 102, 251
Landbrugsforhold	54, 149	Stodderkonge	127
Legestuer	231	St. Syllatz Kilde	32
Lægekørsel	240	Sygdom	238
Lærere	115	Sygekasse	163
M altgøring	215	Sygeplejeforening	163
Malkølle	215	Søgekvist	185
Matrikel	43	T eglbrænding	204
Mejeribestyrere	153	Telefon	136
Mergelsøgere	184	Tiggere	199
Mergling	183	Tjenestefolk	200
Mælkebehandling	187	Tørvekul	211
Møntfund	16	Tørvespader	208
O ldsager	5	U dskiftningstiden	61
Ostelavning	190	Ulve	57
P lantager	143	Ungdomsforening	160
Politiske Foreninger	163	V ejvæsen	67, 128
Postvæsen	134	Vinterlærere	121
Pottepiger	203	Vinterlærerinder	120
Præstegaard	102	Vogne	174
Præsteindberetning	30	Vorbasse Marked	232
Præster	78	Vævning	102
B evlingekoste	205	„Waarstaaend“	241

Indhold.

1. Del.

<i>Forord.</i>	
<i>Indledende Beskrivelse</i>	<i>1</i>
1. <i>Oldtids Kæmpegrave</i>	<i>3</i>
2. <i>Sognet og Byerne</i>	<i>11</i>
3. <i>Gennem 800 Aar</i>	<i>14</i>
4. <i>Kronens og Adelens Tjenere</i>	<i>19</i>
5. <i>Præsteindberetningen 1638</i>	<i>30</i>
6. <i>I trange Tider</i>	<i>35</i>
7. <i>Den første Matrikel</i>	<i>43</i>
8. <i>Ny Matrikel. Nye Herrer</i>	<i>52</i>
9. <i>Fra Stavnsbaændets Tid</i>	<i>54</i>
10. <i>Bymarkerne udskiftes</i>	<i>61</i>
11. <i>De gamle Færdselsveje</i>	<i>67</i>

2. Del.

1. <i>Kirkevæsen</i>	<i>69</i>
2. <i>Skolevæsen</i>	<i>103</i>
3. <i>Kommunal Historie</i>	<i>125</i>
4. <i>Forbindelsen med Omverdenen</i>	<i>134</i>
5. <i>Starup Kro</i>	<i>140</i>
6. <i>Plantningssagen</i>	<i>143</i>
7. <i>Landbruget siden 1860</i>	<i>149</i>
8. <i>Handelens Udvikling</i>	<i>156</i>
9. <i>Kristeligt og folkeligt Røre</i>	<i>158</i>

3. Del.

<i>Indledning</i>	<i>165</i>
1. <i>De gamle Gaarde</i>	<i>167</i>
2. <i>Det daglige Liv</i>	<i>176</i>
3. <i>Husflid og Haandværk</i>	<i>202</i>
4. <i>Gilder og Adspredelser</i>	<i>217</i>
5. <i>Mod Livets Aften</i>	<i>235</i>
6. <i>Sagn og Smaatræk</i>	<i>243</i>
7. <i>Stednavne</i>	<i>251</i>
<i>Sagliste</i>	<i>254</i>

